

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Arhiivinduse osakond

Taimi Grauberg

**Kontaktid kodumaaga Kanada eestlaskonna poliitilise võitluse kontekstis
Rudolf Sirge 1964. a Toronto külaskäigu näitel**

Magistritöö

Juhendaja: professor Aigi Rahi-Tamm

Tartu 2025

Sisukord

Kasutatud lühendid.....	4
Sissejuhatus	6
Historiograafia	10
Allikad	13
Terminitest.....	15
1. Kanada eestlaste poliitiline võitlus nõukogude propagandategevuse taustal.....	17
1.1. Kanada ja Nõukogude Liidu suhete areng Teise maailmasõja lõpust 1960. aastate alguseni.....	17
1.2. Kanada eestlaskonna poliitilise võitluse korraldus.....	22
1.2.1. Diplomaadid ja Vabariigi Valitsus eksiilis riikliku järjepidevuse edasikandjatena	23
1.2.2. Organisatsioonid poliitilise võitluse elluvijatena.....	25
1.2.3. Koostöö teiste rahvusgruppidega ja eestlastega teistes riikides.....	28
1.3. Nõukogude propaganda Kanada suunal	30
1.3.1. Nõukogude propagandat teostanud asutused	30
1.3.2 Kanada üldsusele suunatud propaganda	32
1.3.3 Kanada eestlaste vastu suunatud propaganda	34
1.4 Raskused ja saavutused poliitilises võitluses.....	38
1.4.1 Probleemid poliitilises võitluses	38
1.4.2 Saavutused poliitilises võitluses	44
2. Sirgeaad.....	48
2.1. Arengud kodumaaga suhtlemise küsimuses 1950. aastate teisest poolest 1960. aastate keskpaigani	48
2.1.1 Kirjavahetus, pakkide saatmine ja esimesed külastajad ENSV-st	48
2.1.2. Esimesed kodumaa külastused.....	51
2.1.3 Diskussioonid kodumaaga peetavate kontaktide üle	55
2.2. Rudolf Sirge Kanadas ja selle vahetud järelmid.....	57
2.2.1 Rudolf Sirge külaskäik Kanadasse.....	57
2.2.2 Sirgega kohtumise küsimus Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogus ja tagajärjed Sirgega kohtunutele	63
2.3. Rudolf Sirge külastuse järellainetused	66
2.4. Suhtumine kontaktidesse kodumaaga järgnevatel aastatel.....	71
3. Kodumaaga suhtlemise küsimuse ümber esinenud pingete mõjutegurid.....	76

3.1. Kommunismivastatus kodumaaga peetavatesse kontaktidesse eitavat suhtumist determineeriva tegurina	76
3.2. Kanada eesti ühiskonna sisekliimat mõjutanud tegurid.....	82
3.2.1 Põlvkondade vaheline konflikt	82
3.2.2 Killustatus ja rivaliteet	86
3.2.3 Pagulastrauma	90
3.2.4 Nõukogude Liidu tegevus Kanada eestlaskonna mõjutamiseks	92
Kokkuvõte	98
Kasutatud allikad ja kirjandus	106
Arhiiviallikad.....	106
Kasutatud kirjandus	107
Summary	115
Litsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	119

Kasutatud lühendid

BATUN – Balti Üleskutse Ühinenud Rahvaste Organisatsioonile (*Baltic Appeal to the United Nations*)

BLK – Balti Liit Kanadas (*The Baltic Nations' Federation* või ka *The Baltic Federation in Canada*)

CIA – *Central Intelligence Agency* (USA Luure Keskagntuur)

EAK – Eesti Abistamise Komitee (Kanadas)

ENSV – Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

EKK - Eesti Kultuuripärandi Klubi

EKM EKLA – Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuurilooline arhiiv

EKN – Eestlaste Kesknõukogu Kanadas (*The Estonian Central Council in Canada*)

ELK – Eesti Liit Kanadas (*Estonian Federation in Canada*)

ERKK – Eesti Rahvuslaste Kogu Kanadas (*Estonian National Council*)

ERM – Eesti Rahva Muuseum

ERN – Eesti Rahvusnõukogu (keskus Rootsis; *Estonian National Council*)

ERN IKK – Eesti Rahvusnõukogu Informatsiooni Keskus Kanadas

EVÜ – Eesti Võitlejate Ühing

EÜS – Eesti Üliõpilaste Selts

KGB - *Комитет государственной безопасности* (Riikliku Julgeoleku Komitee)

LAC – *Library and Archives Canada* (Ottawa)

NL – Nõukogude Liit

NSVL – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit

PKEK – Põhja-Kanada Eestlaste Koondis

RA – Rahvusarhiiv

RCMP – *Royal Canadian Mounted Police* (Kanada kuninglik ratsapolitsei)

REE - Rootsi Eestlaste Esindus

RVN – Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu (*The Estonian Central Council in Canada*; tõlgitud ka kui *Estonian Council for Political Action*)

USA - Ameerika Ühendriigid

VEKO – Vabade Eestlaste Ülemaailmne Keskorganisatsioon (*the World Organization of Free Estonians*, hilisem Rootsi Eestlaste Esindus, veel hilisem Rootsi Eestlaste Liit)

VEKSA – Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee

VEMU – Väliseesti Muuseum

VSKAEÜ – Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing

ÜEKN – Ülemaailmne Eestlaste Kesknõukogu (keskus USA-s; *Estonian World Council*)

ÜRO – Ühinenud Rahvaste Organisatsioon

Sissejuhatus

Teise maailmasõja aastatel põgenes Eestist hinnanguliselt 70 000 – 80 000 inimest erinevatesse riikidesse üle maailma.¹ Üks suurem eestlaste kogukond tekkis USA ja Rootsi kõrval Kanadas, kus 1960. aastal elas ca 18 500 eestlast (USA-s vastavalt 30 000, Rootsis 28 000),² kellest suurem osa jõudis Kanadasse aastatel 1948 – 1952.³

Uues asukohas asusid eestlased isikliku elu ülesehitamise kõrval organiseerima ühiskondlikku tegevust, et tagada eesti kultuuri säilimine ja korraldada Eesti iseseisvuse taastamist toetavaid tegevusi. Teise maailmasõja järgselt oli Nõukogude Liit (NL) majanduslikel põhjustel huvitatud okupeeritud aladelt põgenenute tagasipöördumisest.⁴ 1940. aastatel teostas NL põgenike suhtes repatrierimispoliitikat, lootes pagulaste tagasipöördumisele. 1950. aastate keskpaigaks osutus senine lähenemine läbikukkunuks. Nõukogude poolt häiris pagulasringkondade kommunismivastane tegevus, mis õõnestas NL-i narratiivi allutatud alade vabatahtlikust liitumisest sotsialistlike riikidega.⁵ Seetõttu otsisid võimud uusi võimalusi pagulasgruppide nõukogudevastase meelsuse vähendamiseks.⁶ NL suunas peatähelepanu pagulaste kodumaale meelitamisele ja kultuurisuhtlusele, püüdes süvendada pingeid pagulaskonnas, et selle kaudu vähendada nende mõju lääneriikide avalikule arvamusele.⁷

Kui 1950. aastate keskpaigas alustas Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik (ENSV) pagulaseestlastele suunatud kultuurisuhtlust Rootsi suunal, siis 1960. aastate alguses tõusid üha rohkem fookusesse Kanada eestlaskonnale suunatud tegevused.⁸ Sihikindel kontaktide arendamine Kanada eesti pagulaskonnaga langes aega, mis oli kodumaalt põgenenute jaoks murranguline. Nad olid uues asukohariigis kohanenud ja üles oli kasvanud uus põlvkond noori.

¹ *Põgenemine Eestist Rootsi Teise maailmasõja ajal*, koost Hiljar Tammela (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2024), 7.

² Karl Aun, *The Political Refugees. A History of Estonians in Canada* (Toronto: McClelland and Stewart, 1985), 20.

³ *Ibidem*, 29.

⁴ Ivo Juurvee, “Soviet Propaganda Targeting the Estonian Diaspora”, *Historical memory versus communist identity*, toim Meelis Saueauk (University of Tartu Press, 2014), 89.

⁵ Simo Mikkonen, “Giving a lesson in history – Soviet attempts to manipulate Estonian émigré communities”, *Historical memory ...*, 87.

⁶ Prokop Tomek, “The Highs and Lows of Czech and Slovak Émigré Activism”, *Anti-Communist Minorities in the U. S. Political Activism of Ethnic Refugees*, toim Ieva Zake (New York, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009), 123.

⁷ Aigi Rahi-Tamm, “1960. aasta laulupidu kodu- ja välis-eesti lähendaja ja lõhestajana”, *Keel ja Kirjandus* 1-2 (2023), 224.

⁸ Aruanne Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee (VEKSA) üldkoosolekul 17.05.1961; ettekanne komitee pleenumil 05.06.1964: ERA.R-2249.1.1, l 52, 116-17.

Kui põgenikuelu algusaastatel elati peatse koju naasmise lootuses, siis 1960. aastateks oli selge, et tõenäoliselt seda ei juhtu. Rein Taagepera⁹ hinnangul ilmus sel kümnendil kodumaa ja asukohamaa kuvandi kõrvale uue ja vana kodumaa kuvand.¹⁰ Kuigi võiks arvata, et see oli märgiks teatavast leppimisest, jäid põgenemisest möödunud aastatele vaatamata eestlased oma mõtetega isamaa külge. Nõukogude Liidu viljeletav kultuurisuhtlus tabas eksiileestlaste emotsionaalset valupunkti ja kodumaaga ühenduse pidamine kujunes teemaks, mis tõi esile Kanada eesti ühiskonnas esinenud sügavad pinged suhtlemise pooldajate ja selle vastaste vahel.¹¹

Pagulaseestlased viisid ellu välisvõitlust ehk poliitilist võitlust, mille eesmärgiks oli aidata kaasa kodumaa vabastamisele võõrvõimu okupatsiooni alt.¹² See tähendas muuhulgas Eesti riikliku järjepidevuse hoidmist ning asukohariigi riigiametnike, poliitikute ja avalikkuse teavitamist Eesti vägivaldsest okupeerimisest.¹³ Kanada eestlaste keskorganisatsioon Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu (RVN) pidas aina aktuaalsemaks muutunud kontaktipidamist Nõukogude Eestiga poliitilist võitlust kahjustavaks.¹⁴ Nii sattusid Kanada eestlased vastuolulisse olukorda, kus sooviti kontakti okupeeritud kodumaaga, et saada infot sealse olukorra kohta, kuid suhtlemisega kaasnes risk sattuda kaaspagulaste hukkamõistu alla.

Esimeseks Kanada eestlaskonda sügavalt raputanud kultuurisuhtluse kogemuseks oli ENSV kirjaniku Rudolf Sirge¹⁵ kohtumine Kanada eesti kirjandusringkonna esindajatega Torontos 1964. a septembris. See on sündmus, mida Kanada eestlaskonda puudutavates uurimustes ja artiklites sealse eesti ühiskonna lõhestatuse kontekstis tihti nimetatakse.¹⁶ Sirge külaskäik

⁹ **REIN TAAGEPERA** (sündis 28.02.1933 Tartus) – füüsik, politoloog, ühiskonnateadlane, ühiskonnategelane. Põgenes perega 1944. a Saksamaale, elas 1947-54 Marokos, 1954-61 Kanadas, alates 1961 USA-s. Töötanud California Ülikoolis sotsioloogia professorina, Tartu Ülikoolis sotsiaalteaduskonna dekaani ja emeriitprofessorina. Olnud muuhulgas Eesti Üliõpilaskond Torontos esimees 1960-61, Eesti Üliõpilaste Seltsi (EÜS) liige 1955-66, Ajakirja Vaba Eesti toimetuskolleegiumi liige (1959-64), Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides liige 1963-65.

¹⁰ Rein Taagepera, *Mare ja mina. Mälestusi 1960-1970* (Tartu: Ilmamaa, 2014), 8.

¹¹ Indrek Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal* (Tallinn: UMARA, 1996), 247-248.

¹² RVN-i põhikiri: VEMU.56.1.91.20.

¹³ Raimo Raag, *Välis-Eesti 100 aastat* ([Tallinn:] Post Factum, 2018), 138.

¹⁴ RVN-i juhatuse 10.10.1962 koosoleku protokollis lisaks olev RVN-i 1961/62 tegevusaasta aruanne: VEMU.56.1.60.

¹⁵ **RUDOLF SIRGE** - 30.12.1904 Tartu – 24.08.1970 Paunküla. Vt lähemalt Rudolf Sirge punktis 2.2.

¹⁶ Nt Jürjo, 225; Triin Tark, “Kodu- ja väliseestlaste vahelise kultuurisuhtluse institutsionaalne raamistik Nõukogude Liidu kultuuridiplomaatia kontekstis”, *Ajalooline Ajakiri*, 4 (2017) 465; Tiina Ann Kirss, “Suhtlejad ja võitlejad. Eestluse tuleviku problemaatika 1976. aasta Pocono seminari näitel”, *Adressaadi dünaamika ja kirjanduse pingeväljad*, koost Leena Kurvet-Käosaar, Marin Laak (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016), 266; Jaan Undusk, “Eesti, eksiil ja välis-eesti. Väike mentaliteedikogu”, *Akadeemia* 10 (2008), 2268-2269; Liivi Jõe, “Vabadusvõitlus ja kodumaaga suhtlemine”, *Vaba Eestlane*, 17.10.1996.

Torontosse sai laialdase avaliku tähelepanu osaliseks,¹⁷ sellest ajendatuna on kirjutatud romaan.¹⁸ Samas ei ole ajaloolased Sirge kohtumist Kanada eesti kirjanikega lähemalt uurinud.

Töö eesmärk on analüüsida Kanada eesti pagulaskonna poliitilise võitluse mõju okupeeritud kodumaaga suhtlemise küsimusele 1960. aastate esimeses pooles. Töö keskmes on Rudolf Sirge külastuse ajal ja selle järel Kanada eesti ühiskonnas toimunu. Analüüsitakse, kuidas kujunes vastasseis Nõukogude Eestiga suhtlemise küsimuses ning millised olid erinevate suhtumiste lähtekohad.

Esimeses peatükis uuritakse Kanada eestlaskonna poliitilist võitlust 1960. aastate alguses. Sealhulgas otsitakse vastuseid küsimustele, millised olid tollase välisvõitluse eesmärgid, meetodid, elluvijad ja tegevused, kuidas mõjutas välisvõitlust NL-i propaganda ning millised olid probleemid ja saavutused Kanada eestlaskonna vaates.

Töös analüüsitakse, kuidas arenes suhtumine aina aktuaalsemaks muutunud kontaktidesse kodumaaga Kanada eestlaskonna välisvõitlusliku tegevuse kontekstis. Teises peatükis käsitletakse esmalt Nõukogude Eestiga suhtlemise arenguid Kanadas enne Rudolf Sirge külaskäiku ja tuuakse välja peamised suundumused. Seejärel keskendub peatähelepanu Sirge külaskäigule ja sellele järgnenule, küsides mis toimus Kanada eesti ühiskonnas Sirge Torontos viibimise ajal ja selle järel. Viimases peatükis otsitakse vastust küsimusele, millised tegurid mõjutasid pingeid kodumaaga suhtlemise küsimuse ümber.

Käsitletav teema paigutub Välis-Eesti ja laiemalt Ida-Euroopast Teise maailmasõja ajal Läände põgenenud pagulaste külma sõja perioodi uurimuste konteksti. Muutunud julgeolekupoliitiline olukord maailmas ja Venemaa mõjutustegevus on suurendanud tähelepanu NL-i propagandategevusele Ida-Euroopa Teise maailmasõja järgse diasporaa suhtes külma sõja pingeväljas. 80 aasta möödumine suurest põgenemisest kasvatas laiema avalikkuse teadlikkust eesti diasporaa saatusel. Eesti Mälu Instituut andis välja kogumiku Teise maailmasõja järgsest põgenemisest Rootsi,¹⁹ koostas Teise maailmasõja ajal Eestist lahkunud inimeste andmekogu²⁰

¹⁷ Külastust ja sellele järgnenut on nimetatud Sirge afääriks ja sirgaadiks. Viimane nimetus on nähtavasti paralleel Eduard Tubina Eesti külastamisele ja selle järel toimunud hukkamõistulainele, mida nimetati tubinaadiks. Vt nt "Kanada kaja", *Vaba Eesti Sõna*, 11.02.1965.

¹⁸ Salme Ekbaum, *Ristitants* (Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1970). Ka Karl Eerme plaanis kirjutada romaani ajendatuna Sirge külaskäigule järgnenust. Kirjavahetusest nähtuvalt töötas ta selle kallal vahelduva eduga mitme aasta vältel perioodil 1965-74, kuni loobus sihile jõudmata (Karl Eerme 26.03.1965, 07.12.1973 ja 16.11.1974 kirjad Elmar Jürvetsonile: VEMU.8.1.2-6).

¹⁹ *Põgenemine Eestist Rootsi Teise maailmasõja ajal*, koost Hiljar Tammela (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2024), 7.

²⁰ "Andmebaas", [Eesti Mälu Instituut](#) (viimati külastatud 05.05.2025).

ja korraldas näituse sarja sõjapõgenikest.²¹ Antud uurimus keskendub Kanada eestlaskonna näitel raskustele, millistega tuli Teise maailmasõja pagulastel silmitsi seista, rõhutades sõjakeerises kodumaalt põgenenud ja võõras ühiskonnas kohanenud rahvakillu kogemust eesti ajaloo olemusliku osana.

Ajalises mõttes on töö keskmes 1960. aastate esimene pool ja keskpaik. Kanada eestlaste poliitilise võitluse kujunemist ja kodumaaga peetavate kontaktide arengut analüüsides on tuginetud varasema perioodi materjalidele (1950. aastatest). Andes hinnanguid poliitilise võitluse tulemuslikkusele, samuti arengutele kodumaaga suhtlemise teemal pärast Rudolf Sirge Kanadas käiku, käsitletakse ka sündmusi 1960. aastate teisest poolest ja 1970. aastatest.

Kanada eestlaste all on töös silmas peetud kõiki end etniliste eestlastena määratlenuid, kes elasid uuritava perioodil Kanadas. Suurem osa eestlastest jõudis Põhja-Ameerikasse Teise maailmasõja järel, kuigi seal oli eesti kogukondi juba varasemast ajast. Käesolev töö ei erista otseselt erinevatel ajaperioodidel Kanadasse saabunud eestlasi. Siiski puudutab see faktiliselt ennekõike Teise maailmasõja ajal põgenenuid, kellest suur osa soovis kaasa aidata Eesti okupatsiooni alt vabastamisele, et neil oleks võimalik kodumaale naasta.²² Nii oli poliitiline võitlus valdavalt just põgenike, mitte niivõrd varasemate emigrantide huviks.

Asukoha mõttes mõeldakse töös Kanada eesti ühiskonna all kõiki Kanadas elanud eestlasi, sõltumata täpsemast elukohast. 1960. aastatel elas enim Kanada eestlasi – ca 10 000 – Torontos.²³ Kõigi Kanada-üleste organisatsioonide keskused paiknesid Torontos. Tegemist oli *de facto* Kanada eestlaste pealinnaga.²⁴ Käesolev töö ei piira uurimisala Toronto eestlaskonnaga, vaid hõlmab Kanada eesti ühiskonda tervikuna. Seda põhjusel, et Kanada eestlaste esindus- ja keskseks võitlusorganiks olnud Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu (RVN), mille tegevus on siinses uurimuses peamise tähelepanu all, esindas kogu Kanada eestlaskonda. Kuigi RVN-i asukoht oli Torontos, tegutses see kõigi riigis elavate eestlaste nimel ja huvides ning selle tegevus mõjutas kõiki riigis elavaid eestlasi.

²¹ “Saatusliku 1944. aasta sõjapõgenikest jutustav näituste sari”, [Eesti Mälu Instituut](#), 22.07.2024 (viimati külastatud 05.05.2025).

²² Aun, 38-39; Raimo Raag, “Läänes elavate eestlaste identiteet ja kultuur 1944-1991”, *Eesti identiteet ja iseseisvus*, koost A. Bertriau (Tallinn: Avita 2001), 180.

²³ Eduard Krants, “Toronto”, *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos* [I], toimet Alfred Kurlents, Richard Antik, Jaan Olvet (Toronto: KEAK, 1975), 156.

²⁴ Aun, 65.

Historiograafia

Laiemas tähenduses käsitleb töö Teises maailmasõjas Läände põgenenud Ida-Euroopa pagulaste poliitilist võitlust külma sõja tingimustes. Üks laiamahulisemaid uurimusi sellel teemal on Anna Mazurkiewiczzi toimetatud kogumik „*East Central European Migrations During the Cold War*“.²⁵ Teos uurib nii Nõukogude Liidu (NL) okupeeritud alade kui NL-i satelliitriikide põgenike ajaloolist, Teise maailmasõja ja külma sõja aegset ning alates 1989. a toimunud migratsiooni. Uurimus käsitleb pagulasgruppide poliitilist tegevust eksiilis, sealhulgas seda ellu viivaid organisatsioone ja koostööd nii rahvusgruppide siseselt kui ka teiste vähemustega. Põhja-Ameerika rahvusvähemusi peatähelepanuga nende poliitilisel tegevusel on uurinud Ieva Zake, kelle artiklikogumik käsitleb USA-le keskendudes rahvusvähemuste kommunismivastast tegevust ning esitab ülevaate rahvusgruppide elust.²⁶ Baltimaade rahvastest on teoses lähemalt käsitletud lätlasti. Mõlemas teoses on jõutud järeldusele, et paljud vähemusgrupid olid lõhestunud, jätkates paguluses endiste iseseisvate riikide sisemist poliitilist killustumist.²⁷

Läti pagulaste saatust on põhjalikult uurinud Andrejs Plakans.²⁸ Plakansi uurimus hõlmab erinevatesse asukohtasse suundunud läti põgenike ajalugu alates 1945. aastast: elu põgenikelaagrites, ümberasumist, uute oludega kohanemist, organisatsioonilist tegevust, assimilatsiooni, tegevust kultuuri ja keele säilitamise nimel, kontaktide taastamist kodumaaga, põlvkondade vahetust ja lahkarvamusi jne. Plakans toob esile, et läti pagulaskond jagunes 1960. aastate kultuurisuhtluse küsimuses kaheks: oli suhtlemise rangeid vastaseid, kes nägid selles üksnes NL-i propagandalisi eesmärke, ning teisi, kes pidasid kontakte vastastikku kasulikuks nii pagulastele kui rahvuskaaslastele kodumaal.²⁹

Siinse uurimuse kontekstis on olulised Kanada ja NL-i külma sõja aegseid suhteid uurivad teosed, millest esimesena võiks esile tuua Jamie Glazovi uurimust Kanada NL-i suunalisest

²⁵ *East Central European Migrations During the Cold War*, toimet Anna Mazurkiewicz (Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2019).

²⁶ *Anti-Communist Minorities in the U. S. Political Activism of Ethnic Refugees*, toimet Ieva Zake (New York, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009).

²⁷ Nt Detelina Dineva, „*Bulgaria*”, *East Central European...*, 93; Anna Fiń, „*Ukraine*”, *East Central European...*, 307; Myron B. Kuropas, „*Fighting Moscow from Afar. Ukrainian Americans and the Evil Empire*”, *Anti-Communist Minorities...*, 56; Judith Fai-Podlipnik, „*One Goal, Many Paths. Internal and External Struggles of the Hungarian Émigrés*”, *Anti-Communist Minorities...*, 88 jne.

²⁸ Andrejs Plakans, *The reluctant exiles: Latvians in the West after World War II* (Leiden: Brill: Ferdinand Schöningh, 2021).

²⁹ *Ibidem*, 452-458.

välispoliitikast.³⁰ Glazov analüüsib, milline oli Kanada NL-i poliitika erinevate poliitiliste parteide juhitavates valitsustes, aga samuti selle muutumist ühe erakonna valitsemisperioodi sees ning muutuste põhjusi. Glazovile peegelpildis uuris J. L. Black,³¹ kuidas NL suhtus Kanadasse. Teos käsitleb pikemat ajaperioodi, kuid hõlmatud on ka siinse töö raamistuses oluline ajastu – 1950. aastate teine pool ja järgmise kümnendi algus, mil külmas sõjas toimusid olulised arengud. Glazov on seisukohal (seda toetavad ka Blacki järeldused), et Teise maailmasõja järel kuni 1957. a valitsuses olnud liberaalide NL-i suunalise poliitika eesmärk oli kontaktide kaudu mõjutada NL-i demokratiseerumist. Tema hinnangul puudus retoorikas jäikade kommunismivastaste konservatiivide NL-i poliitikal strateegiline siht ning seda mõjutasid eriti 1961 – 1963 sisepoliitilised eesmärgid.³²

Mitmed lääne uurijad on juba 1960. – 1970. aastatel tegelenud külma sõja ajal NL-i arendatud nn rahumeelse koeksisteerimise strateegia uurimisega. Teemat on käsitlenud näiteks Michael P. Gehlen³³ ning Foy D. Kohler, Mose L. Harvey, Leon Gouré, Richard Soll.³⁴ NL-i Kanadale suunatud mõjutustegevuse kontekstis tuleks esile tuua Jennifer Andersoni uurimust NL-i – Kanada sõprusühingu tegevusest, sealhulgas selle organisatsioonilisest arengust, seostest Kanada Kommunistliku Partei ja NL-iga, juhtfiguuridest, levitatavatest väljaannetest jne.³⁵

Ajaloolane Indrek Jürjo analüüsis NL-i Riikliku Julgeoleku Komitee (KGB), Eestimaa Kommunistliku Partei (EKP) ja Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee (VEKSA) arhiivide ainestikule tuginevalt NL-i pagulastevastaseid tegevusi.³⁶ Käesoleva töö kontekstis haakub Jürjo käsitlus otseselt uurimusküsimustega Kanada eesti ühiskonna sisekliimat mõjutanud teguritest, täpsemalt Nõukogude võimuorganite tegevusse puutuvalt. Jürjo arvates on keeruline hinnata KGB ja VEKSA tegevuse mõju pagulaskonna sisevastuoludele.³⁷ NL-ist eesti pagulaste vastu suunatud meetmeid on teiste seas uurinud Ivo

³⁰ Jamie Glazov, *Canadian Policy toward Krushchev's Soviet Union* (Montreal, London: McGill-Queen's University Press, 2002).

³¹ J. L. Black, *Canada in the Soviet Mirror. Ideology and Perception in Soviet Foreign Affairs 1917-1991*, (Carleton University Press, 1998).

³² *Ibidem*, 127-149.

³³ Michael P. Gehlen, *The Politics of Coexistence. Soviet Methods and Motives* (London: Indiana University Press, 1967).

³⁴ Foy D. Kohler, Mose L. Harvey, Leon Gouré, Richard Soll, *Soviet Strategy for the Seventies. From Cold War to Peaceful Coexistence* (University of Miami 1973).

³⁵ Jennifer Anderson, *Propaganda & Persuasion. The Cold War and the Canadian-Soviet Friendship Society* (Winnipeg: University of Manitoba Press, 2017, eBook).

³⁶ Jürjo, 6.

³⁷ *Ibidem*, 278.

Juurvee ja Simo Mikkonen,³⁸ pagulaseestlaste ja okupeeritud kodumaa vahelisi kontakte Ann Aaresild.³⁹ Aaresilla hinnangul otsisid põgenikud vaatamata mitmetele hirmudele erinevaid võimalusi kodumaaga suhtlemiseks ning ta leidis, et väliseesti kogukondades okupeeritud kodumaa külastamise taunimise temaatika väärib lähemat uurimist, kuna vaatamata küsimuse emotsionaalsele valulikkusele avab see inimeste identiteeti ja mentaliteeti.⁴⁰

Kanada eesti ühiskonda 1960. aastate keskel on käsitlenud nii sealsed eestlased ise kui eesti ajaloolased taasiseseisvumisjärgses Eestis. Kanadas kirjutatud teostest olulisemana võib nimetada Karl Auna „*The Political Refugees. A History of the Estonians in Canada*“.⁴¹ Tegemist on tervikanalüüsiga eestlastest Kanadas, alates tausta ja immigratsiooni kirjeldamisest kuni organisatsioonide ja kultuuritegevuse analüüsini. Teos on osa suuremast, riigi tellimusel valminud sarjast, mille eesmärgiks oli tutvustada laiemale Kanada avalikkusele riigis elavate erinevate rahvusgruppide ajalugu ja probleeme, pakkudes ühest küljest siseringi vaadet etnilistest kogemustest, teisalt püüdes siiski olla võimalikult objektiivne.⁴² Siinse töö kontekstis on kõige määravamaks peatükk, kus autor käsitleb 1960. aastatel kodueestlastega suhtlemise ja Nõukogude Eesti külastamise tõttu ühiskonnas üles kerkinud konflikte.⁴³ Aun tugineb oma järeldustes Torontos ilmunud eestikeelsele ajakirjandusele ning autori vestlustele kohalike eestlastega.⁴⁴ Teosega töötades on oluline silmas pidada, et see oli suunatud Kanada laiemale avalikkusele, eestlaste kui Kanada etnilise grupi tutvustamise eesmärgil, mis seadis teemade ringile ja detailsusastmele omapoolsed piirid. Samal eesmärgil on 1967. a ilmunud Kanada leedu autorite koostatud „*Lithuanians in Canada*“, kus antakse ülevaade Leedu ajaloolisest ja religioosest taustast ning tegevusest erinevates valdkondades alates kunstist kuni ettevõtluseni.⁴⁵

³⁸ Ivo Juurvee, “Soviet Propaganda Targeting the Estonian Diaspora”, *Historical memory...*, 89-104; Simo Mikkonen, “Giving a lesson in history – Soviet attempts to manipulate Estonian émigré communities”, *Historical memory ...*, 71-88.

³⁹ Ann Aaresild, *Suhtlemine läbi raudse eesriide. 1944. Aasta pagulaste kontaktid kodumaaga ameerika ja kanada eestlaste näitel* (Tartu Ülikool, 2015, magistr töö, juhendaja Ene Kõresaar); Ann Aaresild, “Kirjad ja pakid Nõukogude Eestisse. Esmakontaktidest püsisuhtluse kujunemiseni”, *ERMi aastaraamat* 59 (2016), 56–77.

⁴⁰ Aaresild, *Suhtlemine läbi raudse eesriide...*, 92.

⁴¹ Karl Aun, *The Political Refugees. A History of Estonians in Canada* (Toronto: McClelland and Stewart, 1985).

⁴² Aun, vi, vii. Aun on privaatses kirjavahetuses raamatust rääkides rõhutanud, et tema eesmärk oli „tutvustada Eestit, eestlasi ja eriti eesti rahvusgruppide Kanadas mitte-eestlastele, neile kellele vähestest üldse selleks mingeid eelteadmisi on ja kes muidugi eesti keelt ei loe“. Koopia Karl Auna 12.09.1985 kirjast Heino Jõe: VEMU.12.1.16-13.

⁴³ Aun, 153-158.

⁴⁴ *Ibidem*, 158.

⁴⁵ Pr. Gaida, S. Kairys, J. Kardelis, J. Puzinas, A. Rinkunas, J. Sungaila. *Lithuanians in Canada* (Ottawa, Toronto, 1967).

Teiseks olulisemaks Kanada eestlaste koostatud teoseks on kolmeköiteline mahukas raamat „Eestlased Kanadas“, kust leiab teavet Kanadasse siirdumise, sealses ühiskonnas kohanemise ning ühiskondliku tegevuse erinevate valdkondade kohta, alustades poliitilise võitlusega ja lõpetades spordiklubidega.⁴⁶ Teos annab ülevaate Kanada eestlaskonna elu erinevatest tahkudest.

Kanada eestlaste poliitilist tegevust Eesti iseseisvuse taastamise toetamiseks on uurinud Katariina Sofia Päts.⁴⁷ Tema uurimisküsimused keskenduvad pagulusaja lõpuperioodile, kuid autor käsitleb ka mitmeid siinse töö temaga haakuvaid küsimusi, nagu Kanada pagulaseestlaste organisatsioonid, poliitilise tegevuse peamised tegevussuunad ning kodumaaga suhtlemise problemaatika.⁴⁸ Katariina Sofia Päts toetus peamiselt Väliseesti Muuseumi (VEMU) allikatele, kuid ka Kanada riigi materjalidele ja ajakirjandusele. Pätsi hinnangul ei olnud Kanada külma sõja võtmes kõige olulisemaks riigiks ega võtnud rahvusvahelistes organisatsioonides Baltikumi kaitseks sõna. Siiski suutsid Kanada eestlased viia Eesti küsimuse kõrgete poliitiliste otsustajateni, mis aitas 1990. aastatel kahepoolsete suhetega kiiremini edasi liikuda.⁴⁹

Siinkohal väljatoodu ei ole ammandav loetelu teemat käsitletavatest uurimustest, nimetatud on vaid uurimisküsimustega tihedamalt seotud ja töös rohkem kasutatud teoseid.

Allikad

Töö tugineb suures osas Väliseesti Muuseumis (VEMU) talletatavatel Kanada eesti organisatsioonide ja isikute arhiivimaterjalidel. Eestlaste Kesknõukogu Kanadas (EKN; algne Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu, RVN) väga mahukas arhiivis on dokumendid organisatsiooni asutamisest (1952) alates. Juhatuse koosolekute ja üldkoosolekute protokollid kajastavad olulist teavet mitte üksnes Kanada eestlaskonna poliitilise võitluse, vaid ühiskondlike probleemide kohta laiemalt. EKN-i arhiivist leiab allikmaterjale ka teiste

⁴⁶ *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos* [I], toimet Alfred Kurlents, Richard Antik, Jaan Olvet (Toronto: KEAK, 1975); *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos II* (Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon, 1985); *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos III* (Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon, 1997).

⁴⁷ Katariina Sofia Päts, *Kanada eestlaste poliitiline tegevus Eesti iseseisvuse taastamise toetamiseks 1984–1991* (Tartu Ülikool, 2023, magistritöö, juhendaja Tõnu-Andrus Tannberg) - edaspidi viidetes märgitud Päts (mag); Katariina Sofia Päts, “Kanada eestlaste poliitiline tegevus Eesti iseseisvuse taastamise toetamiseks 1984-1991”, *Vabadussõjast iseseisvuse taastamiseni*, koost Tõnu Tannberg ja Aigi Rahi-Tamm, Rahvusarhiivi toimetised 5 (36) (Tartu: Rahvusarhiiv, 2023), 399-447 - edaspidi viidetes märgitud Päts (art).

⁴⁸ Päts (mag), 16-17, 19-30, 31-45.

⁴⁹ Päts (mag), 69.

organisatsioonide kohta. Nii EKN-i kui teiste ühingute materjale on kasutatud Kanada eestlaste poliitilise võitluse alase tegevuse, organisatsioonilise killustatuse, kui ka kodumaaga suhtlemise temaatika arengute ja Sirge külaskäiguga seotud asjaolude uurimiseks. Kuna VEMU säilikud on osaliselt korrastamata, on juhtudel kui säilik ei ole kantud arhiiviinfosüsteemi (AIS), viitamisel märgitud arhiiv ja olemasolul täpsemad asukoha andmed.

Väga tänuväärset teavet Kanada eestlaskonna ühiskondliku elu kohta leidub VEMU-s säilitatavates isikute arhiivides sisalduvas kirjavahetuses. On imekspandav, kuivõrd tihedas omavahelises suhtluses olid erinevates lääneriikides elavad eestlased. Kirjade abil oldi suurepäraselt kursis teiste riikide eestlaskondades toimuvaga ning nende kaudu avaneb ühiskonnas aset leidnule isiklik vaade. See materjal talletab teavet nii Sirgega kohtunute isiklike emotsionaalsete läbielamiste kui ka Kanada eesti ühiskonnas laiemalt esinenud pingete kohta.

Töös on tuginetud Kanada riikliku arhiivi (*Library and Archives Canada, LAC*) materjalidele. Arhiivis leidub eesti organisatsioonide, aga ka rahvusvähemuste koostööd korraldavate ühingute dokumente ja kirjavahetust riigiasutustega. Samuti võib sealt leida erinevaid Kanada ametkondlikke analüüse ja memorandumeid, kus puudutatakse Baltimaade vähemustega seotud küsimusi. LAC materjal võimaldab aimu saada Kanada riigi poolsest vaatest pagulasgruppide tegevustele ning aitab hinnata eesti, läti ja leedu vähemuste poliitilise võitluste tulemuslikkust.

Et töö käsitleb kodumaaga suhtlemist ja kultuurikontakte, mida juhtis nõukogude pool, on töös kasutatud Rahvusarhiivi (RA) allikaid, peamiselt Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing (VSKAEÜ) ja VEKSA dokumente. Materjalid aitavad mõista nende organisatsioonide eesmärke ja taktikaid. Lisaks on tuginetud Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (EKM EKLA – isikute kirjavahetus, mis avab Kanada eestlaskonnas esinenud pingeid ja nende põhjusi) ja Eesti Rahva Muuseumi (ERM – väliseestlaste küsitluslehtede vastused, kus muuhulgas on puudutatud ka kodumaaga kontaktipidamise temaatikat) allikatele.

Lisaks eeltoodule on eelkõige Kanada eestlaskonna sisepingete uurimise eesmärgil kasutatud Eesti Kultuuripärandi Klubi (EKK; *The Estonian Heritage Club*) DVD-kogus talletatavaid intervjuude salvestisi. EKK asutati 1981. a Ontario provintsi toetusel vanuritele tegevuse andmiseks. Sihiks võeti peamiselt Torontos toimuvate eesti ürituste ning ühiskonnategelaste intervjuude salvestamine. Intervjuud kajastavad elulugusid ja mälestusi erinevatest perioodidest, alates Esimesele maailmasõjale eelnevast ajast kuni ühiskondliku elu

sündmusteni Kanadas.⁵⁰ Paljud ühiskonnategelased on puudutanud intervjuudes kodumaaga suhtlemise küsimust, mis näitab teema olulisust Kanada eestlaste jaoks.

Uurimuse jaoks olulist teavet on saadud Kanada ja ka Rootsi eesti väljaannetest, peamiselt Kanadas välja antud *Meie Elu* (ilmus nädalalehena aastatel 1950 – 2001 Torontos) ja *Vaba Eestlane* (ilmus aastatel 1952 – 2001 Torontos) artiklitest. *Vaba Eestlane* oli kirjastuse ORTO välja antuna poole sajandi jooksul ainus kaks korda nädalas ilmunud eestikeelne ajaleht väljaspool Eestit. *Vaba Eestlase* viimase toimetaja Hannes Oja⁵¹ sõnutsi on väljaanne püüdnud säilitada juhtkirjades, kommentaarides, poliitilistes ülevaadetes ja sündmuste kajastustes neutraalset joont.⁵² *Meie Elu* andis välja Eesti Kirjastus Kanadas, see oli konservatiivsema ja loosunglikuma tooniga ning kodumaaga suhtlemise küsimuses ettevaatlikkusele kutsuv.⁵³ 2002. a väljaanded ühinesid ja ilmub tänaseni nädalalehena *Eesti Elu*.

Töö joonealustes viidetes isikute kohta biograafiliste andmete esitamisel on tuginetud valdavalt väliseesti isikuloolise andmebaasi VEPER ja Eesti Entsüklopeedia veebilehe andmetele ja töös ei ole neile viiteid. Kui kasutatud on mujalt saadud andmeid, on juures viide info päritolu kohta. Isikute andmed on töös esitatud võimalikult lühidalt ja üldsõnaliselt.

Terminitest

Töö parema arusaadavuse huvides on oluline täpsustada mõningaid kasutatavaid termineid.

Pagulane, pagulaseestlane, eksiil *versus* väliseestlane, emigrant – töös uuritakse kodumaaga suhtlemise temaatikat Kanada eestlaste poliitilise võitluse kontekstis, mida vedasid Teise maailmasõja ajal okupatsiooni hirmus Eestist põgenenud. On oluline rõhutada, et kuigi Teise maailmasõja järel lääneriikidesse pääsenud võisid 1960. aastate alguseks olla saanud asukohariigi kodakondsuse, paljud olid algsest sihtkohast edasi liikunud, ei olnud siiski tegemist mitte emigrantide, vaid poliitiliste põgenikega⁵⁴. Seetõttu viidatakse töös Kanada eestlastele kui pagulastele või põgenikele või ka eksiileestlastele. Mõisted emigrant ja ka

⁵⁰ "Eesti Kultuuripärandi Klubi", [BaltHerNet](#) (loetud 30.03.2025).

⁵¹ HANNES OJA (29.03.1919 Martna, Läänemaa – 17.12.2012 Toronto) - 1943 põgenes Soome, võttis sõjast osa Soome armees 200. eesti jalaväerügemendis. 1944 siirdus Rootsi, kus oli tööstustööline. 1951 asus Kanadasse, kus töötas töödejuhatajana. 1956-68 toimetas soomepoiste ajakirja Põhjala Tähistel. 1975-86 ja 1997-2001 Torontos ajalehe *Vaba Eestlane*, hiljem *Eesti Elu* toimetaja. Andnud välja luulekogusid, toimetanud kogumikke ja koguteoseid (*Eesti kirjandus paguluses XX sajandil*, toimet Piret Kruuspere (Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2008), 779; Kaie Ilves, "Lahkus soomepoiss läänlane Hannes Oja", *Lääne Elu*, 22.12.2012).

⁵² "Vaba Eestlane lõpetas oma tegevuse 50. juubelil", [Estonian World Review](#), 28.12.2001 (loetud 31.03.2025).

⁵³ Päts (art), 401.

⁵⁴ Aun, 38-39; Raag, *Läänes elavate eestlaste...*, 180.

väliseestlane olid uuritava aja kontekstis lääneriikides elavate eestlaste jaoks negatiivse tähendusega. Nõukogude propaganda kasutas neid, eriti sõna „emigrant“, laialdaselt halvustavas kontekstis. Siinses töös nende väljendite kasutamist välditakse.

Eesti kogukond *versus* eesti ühiskond – kui vaadata mõistete kasutust erinevates teostes, jääb mulje, et neisse on suhtunud kui sünonüümidesse. On siiski viiteid, kus Kanada eestlaskonna kohta on eelistatud nimetust „ühiskond“, kuna „kogukond“ mõjub selles kontekstis põhjendamatult väiksena.⁵⁵ Sellest lähtudes eelistatakse käesolevas töös mõistet „eesti ühiskond“.

Okupeeritud Eesti, Kodu-Eesti, Nõukogude Eesti, ENSV – Kanadas esitati 1967. a seisukoht terminite „Nõukogude Liit“ ja „Nõukogude Eesti“ kasutamise vastu, kuna tegemist on psühholoogilise sõjatandril väljaarendatud valega, ja leiti, et õigem on öelda „Nõukogude Vene“ või „Nõukogude impeerium“.⁵⁶ Kuivõrd väljend „Nõukogude Eesti“ on ajalookirjutuses laialdaselt kasutatav, siis ei ole töös seda välditakse. Kõiki nimetatud väljendeid kasutatakse sünonüümidena.

Töös on püütud ajastuspetsiifiliste terminite asemel kasutada tänapäeval paremini mõistetavaid väljendeid, kuid sünonüümidena on kohati toodud ka allikmaterjali terminoloogiat. Näiteks nimetati Kanada eestlaste võitlust Eesti iseseisvuse taastamise nimel välisvõitluseks – töös on eelistatud selle tähistamiseks kasutada väljendit „poliitiline võitlus“. Allikmaterjalisis pruugitakse laialdaselt sõna „koeksistents“, mida töös on eelistatult tähistatud mõistega „kooseksisteerimine“. Kohati emotsionaalse tähendusega väljendite, nagu nõukogude ametkonna keelepruugis tuntud „emigrantlik ladvik“, kasutamisel on need esitatud kas jutumärkides või koos lühendiga „nn“ (nõndanimetatud).

⁵⁵ Triinu Ojamaa, *60 aastat eesti koorilaulu multikultuurses Torontos. 60 Years of Estonian Choral Singing in Multicultural Toronto* (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2011), 140.

⁵⁶ Eesti Võitlejate Ühingute Liidu ringkiri „Võitlejate suvepäevadeks 1967“: VEMU.56.1.52.834.

1. Kanada eestlaste poliitiline võitlus nõukogude propagandategevuse taustal

Kanada eestlased viisid ellu aktiivset poliitilist tegevust Eesti maa ja rahva vabaduse taastamise nimel, mida toona tähistati terminiga „välisvõitlus“.⁵⁷ Peatükis analüüsitakse esmalt välispoliitilist konteksti, milles pagulastel tuli leida mooduseid poliitiliste eesmärkide saavutamiseks. Selleks käsitletakse NL-i ja Kanada vaheliste suhete arengut. Seejärel uuritakse Kanada eestlaste poliitilise võitluse korralduslikku külge: millised organisatsioonid ja institutsioonid olid kaasatud ning milliseid meetodeid ja tegevusi kasutati. 1960. aastate algusperioodil käivitusid nõukogude suunalt teravad propagandaaktsioonid Kanada eestlaste vastu, mis mõjutasid oluliselt nende poliitilist tegevust. Peatükis käsitletakse nõukogude propaganda põhisuundi ning analüüsitakse selle mõju ja eestlaste vastusammude efektiivsust. Samuti uuritakse valikuid Kanada eestlaskonna välisvõitluses ja sellega kaasnevaid raskusi ning hinnatakse poliitilise võitluse tulemuslikkust.

1.1. Kanada ja Nõukogude Liidu suhete areng Teise maailmasõja lõpust 1960. aastate alguseni

Eesti põgenikud, nagu teisedki Ida-Euroopa taustaga Teise maailmasõja pagulased, olid etturid ja ohvrid külma sõja vastasseisus suurte jõudude – USA ja NL-i, NATO ja Varssavi pakti liikmete – ning abstraktsemalt „demokraatia“ ja „diktatuuri“, „vabaduse“ ja „tõrannia“ vahel.⁵⁸ Nõukogude režiim identifitseeris järjepidevalt NL-i ja kommunismi kui rahu ning kapitalismi kui sõda. Lenini määratluses oli NL-i ja „imperialistlike riikide“ pikaajaline kõrvuti eksisteerimine võimatu – emb-kumb pidi lõpuks teise allutama, mis sai toimuda sõjaliste kokkupõrgete tulemusena. Nõnda oli sõda leninlik-stalinistliku doktriini järgi vältimatu.⁵⁹

Maailempoliitikas hakkasid ilmnema suured pöörded pärast Stalini surma. Nikita Hruštšov mõistis Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei (NLKP) 20. kongressil 1956. a veebruaris hukka Stalini kuriteod ning mõtestas ümber kommunismi ja kapitalismi vahelise vältimatu sõja kontseptsiooni, viidates rahumeelse koeksisteerimise võimalikkusele. See tähistas NL-i nn

⁵⁷ RVN-i põhikiri: VEMU.56.1.91.20.

⁵⁸ James T. McHugh, James S. Pacy, *Diplomats Without a Country. Baltic Diplomacy, International Law, and the Cold War* (Westport, Connecticut. London: Greenwood Press, 2001), 2-3.

⁵⁹ Foy D. Kohler, Mose L. Harvey, Leon Gouré, Richard Soll. *Soviet Strategy for the Seventies. From Cold War to Peaceful Coexistence* (Miami: University of Miami, 1973), 15-16, 19, 31.

rahumeelse koeksisteerimise strateegia (*Peaceful Coexistence and the Co-operation of Two Systems*) algust.⁶⁰

NL-i kultiveeritud rahumeelne koeksisteerimine ei olnud aga muutunud tingimuste ja suhetega kohandumise protsessi ilming, vaid vallutuse ja kapitulatsiooni strateegia.⁶¹ Ajaloolase Jamie Glazovi hinnangul muutusid Stalini surma järel vaid taktikad, samas kui NL-i välispoliitiline strateegia jäi muutumatuks. Mõistes, et Stalini jäikus oli lääne kokku liitnud, suurendas Moskva rahumeelse koeksisteerimise poliitika varjus pingutusi kommunistlike revolutsioonide õhutamiseks ja lääneriikide valitsuste destabiliseerimiseks. Uue taktikana pakkus NL Kolmanda Maaailma riikidele majandusliku abi, et kaasata neid nõukogude liinile. Samal ajal tegi Moskva lääneliitlastele kaubandusettepanekuid, et õhnestada nende ühtsust.⁶²

Kanada paiknes külma sõja vastasseisus USA poolel, olemata siiski USA lojaalseks käsutäitjaks, vaid kujundades liberaalide juhtimisel välja iseseisva strateegia. NL-i suunaline poliitika Teise maailmasõja järel põhines arvamusel, et suhtlemine kommunistlike rahvastega võimaldab õpetada neile demokraatiat, mis aitab viia sotsialismibloki demokratiseerumiseni. Selle tõttu rakendas Ottawa Moskvaga suhtlemisel „ohjeldamise ja kompromissi“ strateegiat (*containment with accommodation*). Poliitika tugines veendumusel, et mis tahes muutus NL-i sees viib paratamatult killustumiseni ja Nõukogude impeeriumi lagunemiseni. Kanada mõistis, et ida-lääne dialoog nõuab Nõukogude liidritelt teatud uuendusi ja tsiviliseeritud käitumist, ning püüdis olla vahendajaks ida-lääne konfliktis. Strateegia eesmärgiks oli vähendada sõja puhkemise võimalust ja ühtlasi tugevdada enda tegevusvõimalusi.⁶³

Ottawa võttis Hruštšovi kõne NLKP 20. kongressil märgina NL-i liberaliseerumisest, milleni nende hinnangul oli ühe mõjutegurina aidanud jõuda Moskva tihedam kontakt lääneriikidega. Kanada pidas oluliseks NL-i satelliitriikidega suhete tihendamist ja nende kohtlemist iseseisvate partneritena, leides, et lääs saab kaubanduse ja infovahetuse suurendamisega nõrgendada satelliitriikide sõltuvust Moskvast ja aidata sellega kaasa nende elanike olukorra paranemisele.⁶⁴

Kanada kontaktidele suunatud poliitikast NL-i suhtes ei saa järeldada riigi naiivset kaasaminekut nõukogude propagandaga. Vastupidi – Ottawa säilitas Moskva suhtes

⁶⁰ Black, 236; Glazov, 56.

⁶¹ Bernard A. Ramundo *Peaceful Coexistence* (Baltimore: Hopkins Press, 1967), 225.

⁶² Glazov, XXII.

⁶³ *Ibidem*, XIII, 176.

⁶⁴ *Ibidem*, 57-58.

ettevaatlikkuse ja skeptitsismi. Kanada oli teadlik, et NL-i välispoliitiline eesmärk – saada maailma domineerivaks jõuks – oli jäänud endiseks ja arvestas sidemete laiendamise kaasnivate riskidega, nagu nõukogude luuretegevuse lihtsustumine.⁶⁵

Ungari ülestõusu jõuga mahasurumise tõttu 1956. a⁶⁶ sai NL-i kuvand välisriikide silmis kannatada. Kanada mõistis NL-i tegevuse Ungaris ametlikult hukka ning nõudis ÜRO-s resolutsiooni, mis kinnitaks ungarlaste õigust enda valitavale valitsusele ja Ungarisse ÜRO missiooni saatmist. Selliste sõnavõttudega püüdis Kanada tõmmata maailma tähelepanu, mis oli pöördunud samal ajal arenenud Suessi kriisile.⁶⁷ Kui Kanada võttis vastu tuhandeid Ungari põgenikke, sattus ta oodatult nõukogude meedia vihase rünnaku alla – Kanada elu kujutati negatiivsetes värvides, riiki süüdistati odava tööjõu meelitamises ja inimeste sotsiaalse toeta jätmises. Nõukogude propaganda kujutas Kanada käitumise taga soovi suurendada riigis nõukogudevastast meelsust.⁶⁸

Kuigi Kanada mõistis Moskva tegevuse Ungaris hukka ja aitas sealt Läände siirdunud põgenikke, ei taganenud ta varasemast NL-i suunalisest strateegiast. Olles veendunud, et pikaajaliselt on võimalik kontaktide abil muuta NL-i sisemist korda, jäi Kanada toetama kauba- ja infovahetust NL-iga. Kanada uskus, et just senine strateegia oli aidanud kaasa NL-i destaliniseerimisele, mis omakorda viis Ungari ja Poola vabaduspüüdlusteni. Kanada jaoks oli NL-i suunaline kompromissipoliitika oluline külma sõja strateegilistel eesmärkidel: vältida tuumasõda ja olla heaks näiteks kolmandatele riikidele, et hoida ära nende liikumist NL-i huvifääri.⁶⁹ Nii jätkus võimaluste otsimine NL-i ja Kanada vaheliseks majanduskoostööks.⁷⁰

Kui liberaalide juhitud valitsuse NL-i poliitika lähtus strateegilistest eesmärkidest, siis olukord muutus 1957. a konservatiivide võimule tulekuga. Peaminister John Diefenbaker⁷¹

⁶⁵ Glazov, 59-60.

⁶⁶ 1956. a oktoobris algas Ungaris vastuhakk, Imre Nagy juhtimisel moodustati koalitsioonivalitsus, kuhu kuulusid ka mittekommunistlike parteide liikmeid. Nagy kuulutas Ungari taganenuks Varssavi paktist, deklareeris neutraalsust ja pöördus kaitse saamiseks ÜRO poole. Hetkeks näis, et Moskva võibki tagasi tõmbuda, kuid just siis ründas Suurbritannia sõjaliselt Egiptust. See tõmbas maailma tähelepanu Ungarist eemale, mida Moskva kasutas, et lahendada probleemid Ungaris jõuga. 04.11.1956 vallutasid Nõukogude tankid Budapesti ja surusid ülestõusu maha ning seadsid ametisse uue nukuvallitsuse (Glazov, 62-63).

⁶⁷ Glazov, 64-65.

⁶⁸ Black, 239; Glazov, 70.

⁶⁹ Glazov, 70-72.

⁷⁰ Black, 239-241; Glazov 67.

⁷¹ **JOHN GEORGE DIEFENBAKER** (18.09.1895 – 16.08.1979) – Kanada poliitik, konservatiivse erakonna juht, jurist, peaminister 1957–63 (Patricia Williams, “John Diefenbaker”, *The Canadian Encyclopedia*, loetud 27.10.2024). Diefenbaker oli esimene Kanada peaminister, kes ei olnud puhtalt briti või prantsuse rahvusest ning ta tundis sümpaatiat Kanada, eriti Ida-Euroopa päritolu immigrantide vastu. Ta oli elanud kõrvuti Ukraina kogukonnaga Saskatoonis, kelle kultuur ja kommunismivastasus teda köitis (Glazov, 77; Thomas M. Prymak,

kommunismivastasena hülgas liberaalide valitsuse kompromissi strateegia ja võttis pealtnäha jõulisema lähenemise. Vältides avalikkuses NL-i suunas lepitavate žestide tegemist, pälvis Diefenbaker kommunismivastaste vähemusgruppide sümboolse kangelase staatuse.⁷² Erilise tähelepanu sai tema sõnavõtt 26.09.1960 ÜRO Peaassamblees Kongo kriisi⁷³ kontekstis, kus ta väljendas NL-i suhtes seninägematult teravat kriitikat, meenutades Ungari sündmusi ja küsides, mis saab Leedust, Lätist, Eestist ning vabaduspüüdlustega ukrainlastest ja paljudest teistest Ida-Euroopa rahvastest. Diefenbaker kutsus üles andma neile rahvastele õigus vabadeks valimisteks, et nad saaksid võimaluse otsustada, millist valitsust nad tahavad tõeliselt vabades tingimustes. Thomas Prymaki hinnangul oli sõnavõtt rahvusvähemustele märgilise tähendusega, kuna Balti riike ja sõltumatut Ukrainat oli 1950. aastatel rahvusvahelistes suhetes vaid harva mainitud.⁷⁴

Paradoksaalselt leiab Glazov, et varasem Pearsoni⁷⁵ NL-i suunaline poliitika, mida Diefenbaker korduvalt süüdistas liiges pehmuses, oli olnud Diefenbakeri kommunismivastasusest oluliselt efektiivsem. Glazovi hinnangul heitis Diefenbaker liberaalide kompromissi poliitika kõrvale ilma, et ta oleks mõistnud selle taga olnud sotsialistliku ploki demokratiseerumise ja killustumise kontseptsiooni. Glazov heidab Diefenbakeri NL-i suunalisele poliitikale ette strateegia puudumist ning juhindumist isiklikest emotsionaalsetest instinktides ja siseriiklikest huvidest. Seadmata kahtluse alla Diefenbakeri siirast kommunismivastasust ja soovi aidata rahvusvähemusi, nimetas Glazov tema NL-i suunalist poliitikat läbikukkumiseks ja kommunismivastasuse jäämist retoorilisele tasandile. Veelgi enam – olles retoorikas jäigalt kommunismivastane, arendas Diefenbaker kaubavahetust kommunistliku Hiinaga, mida aga rahvusvähemuste ärritamise vältimise huvides hoiti avalikkuse eest saladuses.⁷⁶

Diefenbakeri NL-i suunalist poliitikat mõjutas ühe olulisema tegurina Kanadas levinud ameerikavastatus. Kanadalased olid mures USA üha tugevneva majandusliku mõjuvõimu

„Cold War Clash, New York City, September-October, 1960: Comrade Khrushchev Vs Dief the Chief“, *The International History Review* 1 (2023), 136).

⁷² Glazov, 77-78.

⁷³ Kongo oli juunis 1960 endise Belgia koloniaalmaana saanud iseseisvuse ja NL soovis seal tekkinud segadust ära kasutada. ÜRO aga nõudis Kongosse rahuvalvejõudude saatmist, mis rikkus Moskva plaanid. Kanada pooldas rahuvalvejõudude saatmist, mis seadis nad Moskvaga konfliktsituatsiooni (Glazov, 97-98).

⁷⁴ Prymak, 140.

⁷⁵ **LESTER BOWLES PEARSON** (23.04.1897 Newtonbrook, Kanada - 27.12.1972 Ottawa) - Kanada välisminister 1948-57, Kanada sõjajärgse välispoliitika kujundaja. Sai 1957. a Nobeli preemia panuse eest Suessi kriisi lahendamisel. 1958. a alates liberaalide erakonna juht, 1963-68 Kanada peaminister (“Departments and Roles: 1867 - Today”, [Parliament of Canada](#), loetud 01.05.2025; Robert Bothwell, “Lester B. Pearson”, [The Canadian Encyclopedia](#), loetud 01.05.2025).

⁷⁶ Glazov, 110-112, 125, 131, 136, 170-173.

pärast Kanadas.⁷⁷ Eespool kirjeldatud Pearsoni strateegia näitab, et olles USA toetaja külmas sõjas, ajas Kanada oma liini. Selle üheks ilminguks oli riikide erinev suhtumine kommunismivastasusse. Kanada soovis vältida 1950. aastatel USA-s toimunud nn jahti kommunistidele, leides, et selline meetod kahjustaks lääne nõukogude vastast võitlust. Suhtumise erinevus selgus eriti ilmekalt 1957. a, kui USA Senat nimetas Kanada saadikut Egiptuses Herbert Normani⁷⁸ kommunistiks ja võimalikuks NL-i spiooniks, mille järel Norman tegi enesetapu. Normani afäär süvendas Kanada veendumust, et vaja on hoida rahulikumat ja paindlikumat joont. Nad leidsid, et ratsionaalne lähenemine on efektiivsem kui USA-s kasutatud meetodid, mis nende hinnangul diskrediteerivad demokraatiat, teevad siirastest kommunistidest märtrid ja polariseerivad ühiskonda. Kanada oli arvamusel, et tolerants legitimeerib demokraatiat ja takistab kommunismi pikas perspektiivis tõhusamalt.⁷⁹

Kanada valitsuse NL-i suunaline poliitika pehmenes pärast John Kennedy saamist USA presidendiks jaanuaris 1961. Diefenbaker vastandus USA-le, võttes rohkem kuulda Kanada ameerikavastaste häält ja sellest tulenevalt suunates enam tähelepanu USA-st sõltuvuse vähendamisele. See omakorda tõmbas teda eemale kommunismivastaselt võitluselt. Niisiis hakkas NL-i poliitikat mõjutama Diefenbakeri ameerikavastatus.⁸⁰ Glazovi hinnangul tõi Diefenbaker NL-ile strateegilise võidu, mida viimane oli taotlenud alates 1953. aastast: Kanada-USA liidu lõdvenemise, samas kui Pearsoni strateegia oli hoidnud lääneriike ühtsetena.⁸¹

J. L. Black on jõudnud sarnasele järeldusele. Ta nendib, et kui 1963. a valimised Kanadas võitsid napilt Pearsoni juhitud liberaalid, pööras NL sellele suurt tähelepanu. Nad nägid ohtu, et Pearson läheb kaasa USA kaitsepoliitikaga ja lubab enda territooriumile tuumarelvad. NL oli küll vihane Diefenbakeri retoorika pärast, kuid eelistas tema oletatavat ameerikavastast Kanada rahvuslust Pearsoni vaadetele.⁸²

⁷⁷ *Ibidem*, 75; McHugh, Pacy, 122.

⁷⁸ **E. HERBERT NORMAN** (01.09.1909 Karuizawa, Jaapan – 04.04.1957 Kairo, Egiptus) – Kanada diplomaat ja teadlane, kelle karjääri varjutasid süüdistused, et ta oli 1930. aastatel kommunist (Robert Bothwell, “E. Herbert Norman”, [The Canadian Encyclopedia](#), loetud 05.05.2025).

⁷⁹ Glazov, 74-75.

⁸⁰ *Ibidem*, 108, 113, 121.

⁸¹ *Ibidem*, 168.

⁸² Black, 252-253.

1.2. Kanada eestlaskonna poliitilise võitluse korraldus

Maailmapoliitika suurjõudude vastasseisu ja asukohariigi välispoliitilise strateegia raamistuses otsisid pagulased võimalusi Eesti okupatsiooni alt vabastamisele kaasa aitamiseks. Sama püüdlusega jätkati kogu paguluse vältel. Kodumaa vabastamisele igati kaasa aitamine oli ja jäi Kanada eestlaste poliitilise võitluse eesmärgiks kuni iseseisvuse taastamiseni.

Arvestades maailmapoliitikas toimuvaid arenguid, oli pagulaste jaoks oluline oma tegevusi vastavalt oludele suunata, kuna poliitilise võitluse eesmärgi saavutamiseks tuli kohandada ja valida sobilikke meetodeid. Kui käsitleda välisvõitluslikke meetodeid kõige laiemas tähenduses, tuleb selle all vaadata kõiki erinevatel tasanditel rakendatud taktikaid Eesti okupeerimisele tähelepanu tõmbamiseks. Selles tähenduses olid Kanada eestlaste kasutatud meetoditeks poliitilise eesmärgi saavutamisel Eesti Vabariigi järjepidevuse idee ja lääneriikide tunnustuse hoidmine, kommunismivastane tegevus laiemalt ning Eesti riigi, rahva ja kultuuri tutvustamine asukohariigis.⁸³ Eestlaste kui rahvusgrupi esile toomise ja avalikel üritustel rahvusvärvide kasutamisega sooviti tõmmata laiemat tähelepanu, äratada huvi ja panna asukohariigi laiemat üldsust kuulama eestlaste sõnumit Eesti vägivaldsest okupeerimisest ja vabanemise püüdlustest. Kahtlemata aitas eesti kultuuri hoidmine ja viljelemine toetada eestlaste ühtekuuluvust ja rahvustunnet, mis olid rahvusgrupi poliitilise võitluse vundamendiks, kuid sinne töö keskendab peatähelepanu kahele esimesena nimetatud meetodile.

Lisaks nimetatule oli tähtis roll 1960. aastate alguses, kodumaaga peetavate kontaktide tihenedes, esile tõusnud võitlusel nn kooseksisteerimise ja kodumaaga kontaktide pidamise vastu.⁸⁴ Ida-Euroopa põgenikud vaatasid NL-i kooseksisteerimise strateegiale ja selle ühe meetodina NL-i rakendatud kultuurisuhtlusele tugeva kahtlusega. Nad pidasid kultuurivahetust üksnes pagulaste kohta teabe kogumise ja kommunismivastasuse mõju vähendamise eesmärgil viljeletavaks propagandaks, mis viib okupeeriva võimuga suhtlemise normaliseerumiseni.⁸⁵

Nii levis ka Kanada eestlaskonna seas vastuseis kontaktidele kodumaaga. Kuigi olemuslikult on tegemist kommunismivastase võitluse alammeetmega, võib seda laiaulatusliku mõju ja

⁸³ RVN-i töökavalisi probleeme (15.10.1955): VEMU.14.1.4.

⁸⁴ Hilisemas, 1966. a viimistletud sõnastuses kõlas see järgmiselt: „hoidumine kõigest, mida võiks tõlgendada kodumaal valitseva kommunistliku režiimi ja seda esindavate funktsionääride tunnustamisena, ka kaudsel viisil, kaasa arvatud hoidumine kontaktidest kodumaaga (eriti külastamisest), mis võimalikus saavad ainult kommunistliku režiimi suval ja loal ja kus kõiki asjaolusid arvestades võitjaks pooleks osutub propaganda eesmärgi ja eestlasi killustada taotlev kommunistlik režiim, ja kaotajaks – eesti rahvas, kui kommunistliku režiimi vastu võitlev tervik, olgu kodumaal või eksiiis.“ (RVN 01.10.1966 üldkoosolekul vastuvõetud seisukohad: VEMU.19.1.1-6).

⁸⁵ Plakans, 452-455.

teistsuguse suunitluse tõttu tinglikult vaadelda poliitilise võitluse eraldiseisva meetodina. Omapära seisnes selles, et olles ühest küljest seotud välisvõitlusliku eesmärgiga, olid kodumaaga suhtlemise vastane hoiak ja sellega seotud tegevused suunatud ühiskonna sisse, mitte sellest väljapoole. Võib öelda, et välisvõitlusliku eesmärgi kokkupuutepunkt kodumaaga suhtlemise küsimusega osutus sisevõitluse avaldumiskohaks.

1.2.1. Diplomaadid ja Vabariigi Valitsus eksiilis riikliku järjepidevuse edasikandjatena

Välisvõitluse kontekstis oli oluline Eesti Vabariigi riikliku järjepidevuse säilitamine ja lääneriikide tunnustuse hoidmine, mille nimel töötamiseks nimetas August Rei⁸⁶ 12.01.1953 Oslos ametisse Vabariigi Valitsuse eksiilis.⁸⁷ Välisriigid valitsust eksiilis aga ei tunnustanud, nagu ka Eesti diplomaatilised esindused ega Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu⁸⁸ (ÜEKN).⁸⁹ August Rei oli sellest mõistagi teadlik, kuid ta rõhutas „vormilise ja legaalse kontinuiteedi joone“ korras hoidmise vajalikkust, leides, et kui sellel mingisugunegi tähtsus võib olla, oleks riigivõimu järjepidevuse kindlustamata jätmine tuleviku ees vastutustundetu.⁹⁰

Valitsuse eksiilis rollile ja tähendusele hakati suuremat tähelepanu omistama tagantjärele, pärast Eesti taasiseseisvumist – paguluse ajal oli kahtlusi nn Oslo valitsuse loomise põhiseaduspärasuses ning selle tegevust ei peetud kuigi oluliseks.⁹¹ Lätil ega Leedul ei olnud valitsust eksiilis ning Kanada ei tunnustanud ka Eesti oma, nimetades seda „grupiks Stockholmis, mis nimetab end Eesti valitsuseks eksiilis“, kuid mida ei tunnusta isegi Eesti

⁸⁶ **AUGUST REI** (22.03.1886 Pilstvere – 29.03.1963 Stockholm) – riigitegelane, poliitik, diplomaat, advokaat. Olnud kõrgetel ametikohtadel, sh 1918-19 Ajutise Valitsuse töö- ja hoolekandeminister, 1919-1920 Asutava Kogu esimees. 1925-26 Riigikogu esimees, 1932-33 välisminister, 1938-1940 Eesti saadik NL-is, 1944. a O. Tiefsi valitsuse välisminister, Eesti Vabariigi riigivanem 04.12.1929-09.07.1929. Kuni 1936 oli vandeadvokaat. 1940 põgenes Rootsi, kus osales aktiivselt ühiskondlikus tegevuses, sh oli Eesti Rahvusfondi ja Eesti Rahvusnõukogu esimees (“August Rei”, [President.ee](#), loetud 07.04.2025).

⁸⁷ Vahur Made hinnangul võis Rei otsus asutada eksiilvalitsus Oslos, ja mitte Rootsis, olla tingitud kaalutlusest, et nii saab Rootsi kuulutada eksiilvalitsuse poliitilist iseloomu, pidamata seejuures põhjendama avalikkusele ega NL-ile, miks Rootsi sellist tegevust ei takistanud (Vahur Made, “Eesti eksiilvalitsus: riigi järjepidevuse hoidmise vastuoluline projekt”, *Sõna jõul: diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel*, toimet Kristi Anniste, Kaja Kumer-Haukanõmm, Tiit Tammaru (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008), 84-85).

⁸⁸ *Estonian World Council*.

⁸⁹ Näiteks Eesti peakonsul New Yorgis, Johannes Kaiv ei tunnustanud valitsust eksiilis, kuna seda soovitas USA Riigidepartemang, kes välistas eksiilvalitsuse toetamise - põhjusel, et eksiilvalitsuse küsimus oli eesti pagulaskonna lõhestanud (Made, “Eesti eksiilvalitsus...”, *Sõna jõul...*, 78-81).

⁹⁰ ERN-i 22.01.1961 kiri ERN USA esindusele: VEMU.3.1.1-9.

⁹¹ Aho Rebas, “Välisvõitlus”, [Eesti Lugu, Vikerraadio 04.02.2017](#), (külastatud 02.02.2025).

konsul New Yorgis.⁹² Ka USA hoiatas Ida- ja Kesk-Euroopa endiste demokraatlike riikide eksiilvalitsuste moodustamise eest.⁹³

Eesti riigi seadusliku järjepidevuse kehastajaks said diplomaatilised esindused. Just New Yorgi peakonsul Ernst Jaakson⁹⁴ osutus Eesti riikliku järjepidevuse sümboliks. USA tunnustas Jaaksonit kui juriidiliselt kestva Eesti Vabariigi diplomaatilist teenistajat.⁹⁵ 1951. a oktoobris astus Johannes Markus⁹⁶ New Yorgi peakonsuli toel Kanadas Eesti Vabariigi konsuli ametisse. Kanada valitsus aktsepteeris teda tegevkonsulina (*acting consul*), kelle nime ei lisatud diplomaatiliste esindajate ametlikku nimekirja.⁹⁷ Kanada tunnustas New Yorgi peakonsulit Kanada konsulit ametisse nimetava isikuna, mida on peetud eripäraseks juhtumiks.⁹⁸ Aukonsuli tegevust rahastati eravahenditest ja seda toetas ka Eesti peakonsulaat New Yorgis.⁹⁹ Konsulaat esindas eestlaste huve, arendas välissuhteid asukohariigi valitsusasutustega ning tegi teavitustööd Eesti vägivaldsest okupeerimisest.¹⁰⁰

Pagulaseestlased pidasid kohapealsete diplomaatiliste esinduste olemasolu ja tegevust, erinevalt valitsusest eksiilis, väga oluliseks. Konsuli ametikoht ja selle tunnustamine ei olnud aga iseenesestmõistetav ning sellega seoses oli eestlastel Kanadas omajagu raskusi. Balti konsuleid ei kantud diplomaatide ametlikku nimekirja ning välisministeerium ei kasutanud nende poole pöördudes konsulaartiitleid. 14.06.1962 teatas konservatiivide juht Diefenbaker Balti Liidu Kanadas¹⁰¹ korraldatud küüditamise mälestuspäeva aktusekõnes, et valitsus peaks kaaluma Baltimaade esindajatele täieliku konsulaarstaatuse andmist.¹⁰² Tegemist oli keeruka

⁹² Max Wershof 31.03.1976 analüüs "The Status of the Baltic States and their Consular Representatives in Canada": LAC, RG25-A-3-c, Volume 10823, File 20-BALT, File part: 1, lk 24-30.

⁹³ Martin Nekola, *For the freedom of captive European nations: European exiles in the Cold War*, Historical Research, 87/ 238 (november 2014), 724.

⁹⁴ **ERNST RUDOLF JAAKSON** (11.08.1905 Riia – 04.09.1998 New York) – alustas diplomaatilist karjääri Riias, hiljem välisministeeriumis Tallinnas. Alates 1929. a Eesti saatkonnas San Fransiscos, kust viidi 1932 üle New Yorki. Pärast Johannes Kaivu surma 21.11.1965 jätkas algul tegevkonsulina, selle järel peakonsulina. Pärast Eesti taasiseseisvumist sai temast esindaja ÜROs, kus teenis augustini 1994 (McHugh, Pacy, 167).

⁹⁵ Wershofi analüüs: LAC, RG25-A-3-c, Volume 10823, File 20-BALT, File part: 1, lk 28-30.

⁹⁶ **HANS JOHANNES ERNST MARKUS** (18.08.1884 Loona – 26.09.1969 Toronto) – riigitöötaja ja diplomaat. Töötas välisministeeriumis 1921-27, peakonsulina Berliinis kuni 1931, järgnevalt esindustes Londonis 1931-34 ja selle järel Poolas, Tšehhis ja Rumeenias. Alates 1939. a Ungaris, kust emigreerus USAsse. Töötas sealses eesti ühiskonnas kuni 1950. aastate alguseni. 1951–69 Eesti konsul Torontos (McHugh, Pacy, 167).

⁹⁷ *Consuls in the Cold War*, toim Sue Onslow and Lori Maguire, (Leiden/Boston: Brill, 2023), 37.

⁹⁸ McHugh, Pacy, 130-131.

⁹⁹ *Ibidem*, 125-126.

¹⁰⁰ Marju Rink-Abel, "Lühiülevaade välisvõitlusest USA-s ning Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides tegevusest", *Sõna jõul...*, 198.

¹⁰¹ *The Baltic Nations' Federation* või ka *The Baltic Federation in Canada*.

¹⁰² Ontario Seadusandliku Kogu (*Legislative Assembly*) 10.06.1964 kiri peaministri büroole: LAC, MG26-N3, Volume 127, File 313.3M1-B.

valimisvõitluse ajal peetud kõnega, mille taga on nähtud Diefenbakeri soovi saada tasakaalukatel valimistel kommunismivastaste rahvusvähemuste toetus.¹⁰³ Valimisvõidu järel peaministri rollis olles andiski Diefenbaker vastava korralduse ning 15.08.1962 teatati Eesti konsuli lisamisest välisesinduste nimestikku. Samamoodi toimiti Läti ja Leedu esindajatega. Kui 1963. a tuli võimule liberaalide juhitud valitsus, jätkati küll 1962. a otsuse täitmist, kuid üksnes nende isikute suhtes, kes oli 1962. a nimekirja kantud.¹⁰⁴

Kirjeldatud keerdkäikudele vaatamata oli konsuli olemasolu ja asukohariigi võimude ametlik aktsept äärmiselt olulise tähendusega, kuna sisaldas tunnustust Eesti Vabariigile. Konsolid olid sümboliks, mis tähistas Balti riikide iseseisvuspüüdlusi ning õnnestas NL-i legitiimsust ja anneksiooni Balti regioonis.¹⁰⁵ Konsuli tegevus Kanada eestlaste huvide kaitsmisel oli märkimisväärne. 1969. aastani konsuli ametis olnud Johannes Markust austati eestlaste hulgas kõrgelt kui ühiskonna ühendajat ja lepitajat, kuid teda hindasid ka teiste riikide konsulaaresindajad ja Kanada valitsuse esindajad.¹⁰⁶

1.2.2. Organisatsioonid poliitilise võitluse elluviijatena

Kanada eestlaskonna kõige olulisemaks välisvõitluslikuks meetodiks kujunes kommunismivastane tegevus. Juba 1948. a nägid pagulaseestlased, et nende püüdlused on idalääne heitluses väikese tähtsusega ja läänele vähe huvipakkuvad. Sellest tingituna võtsid nad sihiks tutvustada Balti küsimusi laiemalt Ida-Euroopa ja kogu lääne tsivilisatsioonide kaitsmise kontekstis, pidades seda kõige tõhusamaks vahendiks, kuna kommunismivastane võitlus toetab lääne püüdlusi külmas sõjas.¹⁰⁷ Kuigi vähemalt mingil tasandil võitlesid kommunismi vastu nii diplomaatilised esindajad, Eesti Vabariigi Valitsus eksilis kui enamus Kanada eesti organisatsioonidest, oli kommunismivastases võitluses (ning välisvõitluses üldse) kandev roll kahel ühingul: Eesti Liidul Kanadas¹⁰⁸ (ELK) ja Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogul¹⁰⁹ (RVN). Viimane loodi võitlusorganisatsioonina, et koondada jõud Eesti vabaduse taastamisele

¹⁰³ McHugh, Pacy, 129.

¹⁰⁴ Selle tõttu ei lisatud diplomaatide nimekirja konsul Markuse surma järel 1971. a Eesti konsuliks nimetatud Ilmar Heinsood (Wershofi analüüs: LAC, RG25-A-3-c, Volume 10823, File 20-BALT, File part: 1, lk 24-26; Siegfried Veidenbaum, "Eesti Liit Kanadas – Estonian Federation in Canada", *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos [I]*..., 254-255.

¹⁰⁵ McHugh, Pacy, 131.

¹⁰⁶ "Konsul J.E. Markus büst avati Eesti Majas", *Meie Elu*, 30.09.1970.

¹⁰⁷ Avo Horm, "Meie välise võitluse taktika", *Ühistegevus kutsub* koost Hando Runnel (Tartu: Ilmamaa, 2023), 102.

¹⁰⁸ *The Estonian Federation in Canada*.

¹⁰⁹ *The Estonian Central Council in Canada*.

suunatud võitluseks.¹¹⁰ Asutatuna 1952. a ELK-i juurde, eraldus RVN 1954. a eraldiseisvaks organisatsiooniks. RVN võttis ELK-ilt üle peamised poliitilise võitluse tegevused, nii et ELK-i sellealane töö jäi tahaplaanile.

RVN andis välja trükiseid eesmärgiga selgitada Kanada ametiisikutele ja laiemale avalikkusele kommunistliku režiimi olemust. Nad otsisid kontakti riigi poliitikutega, selgitades neile oma huve ja eesmärgid ning lootes nende toetusele. Rahvusvähemused laiemalt püüdsid tuvastada ja toetada selliseid poliitikuid, kes suudaksid võidelda kommunismi vastu. Pagulastele tundus, et liberaalid on kommunismivastaste huvide suhtes pigem ignoreeriva või isegi arrogantse hoiakuga, mistõttu kaldusid nad toetama konservatiive.¹¹¹ Eestlased ise Kanada valimistel oma kandidaatidega kuigi aktiivselt ei osalenud,¹¹² erinevalt leedulastest, kes võtsid aktiivselt osa valimistest nii 1962. a Hamiltonis kui ka 1963. ja 1965. a Torontos.¹¹³

Lisaks eeltoodule korraldati kõnekoosolekuid ja muid üritusi Kanada poliitikute, riigijuhtide ja teiste avaliku elu tegelaste osavõtul, saadeti märgukirju ja pöördumisi, osaleti demonstratsioonidel, tehti vastuvõtte Kanada külalistele jne.¹¹⁴ Samuti korraldati aktsioone raha kogumiseks konkreetsete tegevuste rahastamiseks. Näiteks 1963. a organiseeris RVN eduka aktsiooni eestikeelse raadiosaate Eesti Vabaduse Hääle toetamiseks pärast seda, kui USA teatas selle rahastamise lõpetamisest.¹¹⁵ RVN saatis märgukirju riigiasutustele ja poliitilistele parteidele, korraldas lugejakirjade saatmist Kanada ajalehtedele, osales kommunistlike tegelaste esinemiste vastastel demonstratsioonidel jne.¹¹⁶

Olulise tähendusega nii eestlaste rahvuslikule ühtsusele kui eesti rahvuse ja kultuuri tutvustamiseks Kanada elanikele olid erinevad kultuuriüritused, mille korraldamises oli roll ka RVN-il. Regulaarselt toimus isamaalise programmiga (kõned, muusikalised esitused, kirjandustekstide esitamine jne, kus esinejateks olid koorid, poliitikud, avaliku elu tegelased, lauljad, näitlejad, kirjamehed) kultuuriüritus Sõnasild kodumaale, mille algatas Karl Eerme.

¹¹⁰ Eesti Liit Kanadas 04.08.1951 kiri esinduskogu liikmetele ja liikmesseltsidele: VEMU.9.1.1-7.

¹¹¹ Rahvusgruppide Koostöö Liidu aprill 1956 - september 1957 aruanne: LAC, R3449-0-5-E, MG28-V116.

¹¹² Erandiks on Aldo Lattik, kes 1957. a kandideeris konservatiivide nimekirjas parlamenti ("Aldo Lattik kandideerib parlamenti", *Meie Elu*, 06.02.1957).

¹¹³ Gaida jt, 292.

¹¹⁴ RVN-i 1960/61 tegevusaasta aruanne: VEMU.56.1.16; Enn Salurand, "Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu", *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos [I]*..., 270.

¹¹⁵ RVN-i juhatuse 10.10.1963 ja 31.10.1963 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.2.635; RVN juhatuse 27.02.1964 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.636.

¹¹⁶ RVN-i 1961/62 tegevusaasta aruanne: VEMU.56.1.18.

Üritus viidi esmakordselt ellu 1955. a Helene Johani¹¹⁷ teostusel, misärel see kujunes iga-aastaseks. Sõnasild salvestati ja kanti Ameerika Hääle vahendusel eetrisse okupeeritud Eestis.¹¹⁸

Välisvõitluslikke eesmärke taotlesid aga teisedki eesti organisatsioonid Kanadas. 25.09.1958 registreeriti Eesti Rahvusnõukogu¹¹⁹ (ERN) esindus Kanadas. Esinduse peamiseks ülesanneteks oli aktiivne välispoliitiline tegevus Eesti faktilise iseseisvuse taastamiseks, selgitustöö rahvusvahelise kommunismi olemuse ja taotluste paljastamiseks, võitlus kommunistliku agressiooni vastu ning demokraatliku ideoloogia, vabaduse idee ja rahvaste enesemääramise õiguste kaitsmine ja propageerimine. Esinduse tegevus seisnes peamiselt ingliskeelse pressibülletääni väljaandmisel, kuid korraldas ka infokoosolekuid, pressikonverentse ja muid üritusi. Esinduse tegevus jäi siiski tagasihoidlikuks. Kanadas ilmus 7 numbrit pressibülletääni, siis jätkus selle väljaandmine ERN-i USA esinduses, kandudes hiljem tagasi Stockholmi.¹²⁰

Siinse uurimuse kontekstis on oluline roll 1965. a vabadusvõitluslikul eesmärgil asutatud Eesti Rahvuslaste Kogul Kanadas (ERKK), mis sõnastas oma peamise poliitilise ülesandena kõikide võimalike vahendite ja abinõude rakendamist Eesti Vabariigi *de jure* tunnustamise kindlustamiseks ja säilitamiseks. Seejuures nägi ERKK esimese nõudena välisvõitluslike juhtide keeldu teha järeleandmisi suhtlemises nõukogude võimudega või selle esindajatega.¹²¹ Niisiis oli organisatsiooni tegevuse pearõhk kontrollil Nõukogude Eesti esindajatega toimuva suhtluse üle. Kuna ERKK-i asutamine oli vahetult seotud Rudolf Sirge külaskäiguga Torontosse, käsitletakse selle asutamise ja tegevustega seonduvalt lähemalt teises peatükis.

¹¹⁷ **HELENE MARIE JOHANI** (sündinud Kleitsmann, 14.09.1893 Esna v – 06.01.1967 Kanada) – õpetaja ja ühiskonnategelane. Põgenes 1944 Rootsi, sealt 1950 Kanadasse. Tegi kaastööd Meie Elule. Olnud mh RVN-i, Balti Naiste Nõukogu, Eesti Õpetajate Ühingu Kanadas, Eesti Rahvusteatri Kanadas, Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjoni liige, Toronto Eesti Naisseltsi juhatuse liige ja auliige.

¹¹⁸ Eduard Krants, "Toronto", *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos [I]*..., 170; Alfred Kurlents "Kirjandus", *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos [I]*..., 454-455.

¹¹⁹ *Estonian National Council*, asutatud 12.05.1947, peakorter Rootsis (ERN Eesti päevade komisjoni 05.05.1972 kiri esindustele: VEMU.1 – Edgar Valter Saks arhiiv, poliitiline kirjavahetus).

¹²⁰ ERN Esindus Torontos ja Informatsiooni Keskus Kanadas tegevuse lühiülevaade ja seisukohti; ERN Kanada esinduse põhikiri: VEMU.3.1.1-12.

¹²¹ "Saatesõna", *Rahvuslane* 1 (1965), 1-2.

1.2.3. Koostöö teiste rahvusgruppidega ja eestlastega teistes riikides

Et eestlaskond moodustas vaid väikse osa Kanada rahvastikust,¹²² tegid eestlased paremini mõjule pääsemise nimel koostööd teiste rahvastikugruppidega. Kõige lähemateks partneriteks olid mõistetavalt lätlased ja leedulased, kellega moodustati 1949. a ühing Balti Liit Kanadas (BLK). Eestlasi esindasid BLK-s Eesti Liidu Kanadas määratud esindajad. BLK korraldas juuniküüditamise aastapäevi, andis välja ja levitas trükiseid, saatis Kanada poliitikutele ja ametnikele märgukirju.¹²³ BLK eesmärgid olid esindada, koordineerida ja kaitsta Kanada eesti, läti ja leedu inimeste huve nende kontaktides valitsusega ja teiste institutsioonidega, aidata Baltimaade põgenikke Euroopas, teavitada üldsust Balti riike puudutavatest ajaloolistest faktidest ja ebaõiglusest, igal moel aidata kaasa nende rahvaste võitlusele ning teha koostööd teiste Kanadas elavate ikestatud rahvastega.¹²⁴

Laiemal tasandil tegid eestlased koostööd teiste kommunistliku surve all olevate rahvaste esindajatega, koondudes ühiselt 1954. a loodud Rahvusgruppide Koostöö Liitu¹²⁵, mille eesmärkideks oli koostöö vähemusrahvaste vahelise kommunismivastases võitluses ning kultuuriliste ja sotsiaalsete tegevuste koordineerimine.¹²⁶ Lisaks osales RVN-i esindaja Euroopa Ikestatud Rahvaste Esinduskogu (EIRE) ja Immigratsiooniameti juures tegutseva Rahvusgruppide Komitee töös.¹²⁷

1966. veebruaris asutati Balti Üleskutse Ühinenud Rahvaste Organisatsioonile¹²⁸ (BATUN), ülesandega viia Balti riikide küsimus ÜRO-sse, juhtides tähelepanu NL-i koloniaalpoliitikale Baltikumis ning anda teavet Baltimaade olukorra kohta.¹²⁹ Kanadast esindas BATUN-is eestlasi Ergo Karuks.¹³⁰ BATUN-i ellukutsujad rõhutasid, et organisatsioon on Balti-ülene ühendav

¹²² Põgenemislained sattusid lääneriikidesse hilisematelt Nõukogude Liidu aladelt kokku ligikaudu 5 miljonit inimest, neist 1947-53 Kanadasse kokku üle 700 000 sisserändaja, kellest eestlased moodustasid 1,7% (Tark, 448; Aun, 28).

¹²³ Enn Salurand, "Balti Liit Kanadas", *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos [I]*..., 290-292.

¹²⁴ Balti Liit Kanadas põhikiri: VEMU.9.1.1-2.

¹²⁵ *Mutual Co-operation League*.

¹²⁶ Organisatsioon ühendas asutamisel 11 rahvusgruppi esindajaid, aegade jooksul liikmete arv varieerus (Liidu põhikiri; 27.01.1964 dokument „*The record and immediate objectives of the Mutual Co-operation League*“: LAC, R3449-0-5-E, MG28-V116).

¹²⁷ RVN-i 20.03.1956 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN juhatuse ja üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, eelarved 1956); RVN-i juhatuse 27.06.1956 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.58; RVN-i juhatuse 09.09.1959 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60.

¹²⁸ *Baltic Appeal to the United Nations*. Vt selle kohta: Sirje Okas-Ainso, *BATUNi lugu: Balti Apell ÜROle 1966-1991* ([Tallinn] : Argo, [2024]).

¹²⁹ Raag, *Välis-Eesti 100 aastat...*, 136; RVN juhatuse 03.03.1966 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.638.

¹³⁰ **ERGO KARUKS** (21.09.1931 Rakvere – 12.11.1999 Toronto) - põgenes 1944 Rootsi, sealt edasi Kanadasse. 1956 lõpetas Toronto Ülikooli inseneriteaduskonnas ehituse erialal, 1961 sai magistrikraadi. Jätkas doktoriõpingutega, olles lektor Toronto Ülikoolis. Juhtis enda asutatud ehitusettevõtet. Oli I Põhja-Ameerika Eesti

jõud, täiesti sõltumatu valitsuse rahastusest. Nad tahtsid eristuda Baltimaade pagulaskogukondade traditsioonilistest külma sõja meetoditest. BATUN kirjutas kirju paljudele lääne valitsustele, nad külastasid ÜRO-d, korraldasid protestimiitinguid Molotovi-Ribbentropi pakti mälestamiseks jne.¹³¹

Koostööd tehti ka eestlastega teistes riikides. Et igas asukohas olid mitmed organisatsioonid,, oli probleemiks ressursipuudus. Ühingutel ei olnud vajalikke vahendeid, et hoida töös büroosid, palgata töajõudu, anda välja trükiseid. Seetõttu oli mõistlik jõud ühendada, et tegevusi efektiivsemalt koordineerida. 1960. aastate algul oli eestlastel kaks peamist ühingut, mille ambitsioon oli kõigi vabas maailmas elavate eestlaste esindusorganisatsioonide ühendamine: Ülemaailmne Eestlaste Kesknõukogu¹³² (ÜEKN) peakorteriga New Yorgis ja Eesti Rahvusnõukogu¹³³ (ERN) peakorteriga Stockholmis.¹³⁴ Tehti korduvaid katseid koondada eesti ühingud ühe katusorganisatsiooni alla, kuid need ei andnud tulemust,¹³⁵ rivaliteet jäi püsima. Kumbki nägi juhtrollis iseend ega olnud valmis aktsepteerima teise juhtpositsiooni. ÜEKN-i ja ERN-i vastasseisus asus RVN Kanada eestlaste keskorganisatsioonina ÜEKN-i poolel, RVN-i määratud esindajad osalesid ÜEKN-i töös.¹³⁶ ÜEKN-i eelistamine võis osaliselt olla tingitud asjaolust, et USA eestlastega tajuti suuremat ühtekuuluvust, sarnaseid probleeme ja suhtumisi. Juba 1954. a määratles RVN Eesti riigi taastamise ainsa lootusena USA-d, leides, et välisvõitlus tuleb suunata üksnes USA avalikkuse mõjutamisele.¹³⁷

Kuigi ei jõutud ühtse, kogu vaba maailma eestlasi ühendava ülemaailmse katusorganisatsiooni lõpliku realiseerimiseni soovitud ulatuses, ei välistanud see eri maade ühingute vahelist

Päevade juhatause sekretär, osales RVN-i mitmes koosseisus (Tarvo Toomes "Ergo Karuks *in memoriam*", *Meie Elu*, 15.03.2000).

¹³¹ Ieva Zake, "Multiple Fronts of the Cold War. Ethnic Anti-Communism of Latvian Émigrés", *Anti-Communist Minorities...*, 141-142.

¹³² Asutatud 1954. a, varasemalt (1940. a) loodud Ülemaailmse Eesti Ühingu baasil (Raag, *Välis-Eesti 100 aastat...*, 136).

¹³³ Asutatud 12.05.1947 (ERN Eesti päevade komisjoni 05.05.1972 kiri esindustele: VEMU.1 - Edgar Valter Saks arhiiv, poliitiline kirjavahetus).

¹³⁴ ERN-i 15.10.1959 kiri ERN esindustele USA-s ja Kanadas: VEMU.3.1.1-9.

¹³⁵ ERN-i 10.04.1959 kiri esindajatele; ERN-i pressinformatsioon 28.03.1960: VEMU.3.1.1-9.

¹³⁶ Nt RVN-i 30.04.55 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN juhatause ja üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, eelarved 1955).

¹³⁷ RVN-i 24.04.1954 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN juhatause ja üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, eelarved 1954).

koostööd. Koordineeriti ühiseid aktsioone (näiteks Eesti Vabaduse Hääle toetamiseks)¹³⁸ ja infomaterjalide levitamist¹³⁹ ning korraldati üritusi.¹⁴⁰

1.3. Nõukogude propaganda Kanada suunal

NL oli häiritud vähemusgruppide kommunismivastasest tegevusest. Pagulasgruppide levitav info Ida-Euroopa riikide vägivaldsest okupatsioonist oli vastuolus NL-i narratiiviga nõukogude võimu legitiimsusest. Kuna põgenikud avaldasid häälekalt oma versiooni eesti ajaloo, püüdis sotsialistlik võim aktiivset nõukogudevaenulikku kontingenti relvitustada ja teistest pagulastest isoleerida ning muuta pagulaskondade suhtumist nõukogudesõbralikumaks.¹⁴¹

Siiski ei olnud nõukogude propaganda suunatud üksnes pagulaste vastu. Tulenevalt naabrussuhetest nii NL-i kui ka USA-ga ning ajaloolistest sidemetest teise suure jõu – Suurbritanniaga, oli Kanadal tähtis geopoliitiline roll, mistõttu pööras NL suurt tähelepanu Kanada avalikkuse arvamusele, püüdes seda propagandaga mõjutada.¹⁴²

NL-i propaganda üks suund oli Kanada üldsusele sihitud „rahu ja rahvaste vahelise sõpruse“ retoorika, eesmärgiga mõjutada suhtumist NL-i. Teiseks korraldas NL aktsioone pagulaskogukonna juhtivate tegelaste vastu, et õhnestada nende usaldusväarsust nii Kanada laiema avalikkuse kui eesti pagulaste üldsuse silmis. Selle kõrval tegi nõukogude pool tööd pagulaste seas, et tuvastada kultuurisuhtlusse avatumalt suhtuvad ringkonnad, ahvatleda neid kodumaad külastama ning kasutada tulemusi oma tegevuste huvides.

1.3.1. Nõukogude propagandat teostanud asutused

Nõukogude propagandategevust viis ellu keerukas süsteem. Kanadas teostasid Moskvast suunatud tegevusi KGB kontrolli all olev NL-i saatkond, Kanada – NL-i sõprusühing¹⁴³ ning

¹³⁸ RVN-i juhatus 10.10. ja 31.10.1963 ning 27.02.1964 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.2.635.

¹³⁹ ERN-i 24.01.1964 kiri Juhan Käisile; Eesti Rahvusnõukogu Informatsiooni Keskus Kanadas (ERN IKK) 18.08.1962 kiri ERN-i peabüroole: VEMU.3.1.1-12.

¹⁴⁰ Nt ühiselt korraldatud rahvuskongressid 1960, 1966 ja 1972 Torontos (RVN-i juhatus 02.03.1960 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60; II Eesti Rahvuskongress Kanadas korraldava toimkonna 21.03.1966 ringkiri. VEMU.9.1.1-10; ERN seisukoht rahvuspoliitilistes küsimustes, vastu võetud ERN juhatus poolt 15.05.1973: VEMU.9.1.1-11).

¹⁴¹ VEKSA töötulemustest ja ülesannetest, 17.05.1961: RA, ERA.R-2249.1.1, 1 44; Arnolds Spekke, *Latvia and the Baltic Problem* (London: Latvian Information Bureau, 1955), 69; Mikkonen, 71, 73, 77, 87.

¹⁴² Jennifer Anderson, *The Cold War and the Canadian-Soviet Friendship Society* (University of Manitoba Press, 2017), “Institutionalizing Friendship: The All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries”, paragraph 12, eBook.

¹⁴³ *Canadian-Soviet Friendship Society* – asutatud 1949, seotud nii Välismaaga Kultuurisidemete Pidamise Ühingu (*Всесоюзное общество культурной связи с заграницей*, VOKS) kui Kanada Kommunistliku Parteiga

kohalik kommunistlik partei¹⁴⁴. Sõprusühingu eesmärk oli tugevdada NL-i kuvandit kanadalaste seas ja toetada partei poliitikat neutraalsel, pealtnäha mitte-erakondlikul moel.¹⁴⁵ Kanada kommunistlik partei, nagu sösarparteid erinevates riikides üle maailma, levitas Moskva propagandat ja korraldas erinevaid üritusi, et propageerida sotsialistliku režiimi mõju ja prestiiži.¹⁴⁶

Kui NL-i saatkonna tegevuste mõju hakkasid Kanada eestlased tugevamalt tunnetama 1960. aastate teisel poolel,¹⁴⁷ siis kümnendi alguses märkasid nad kohaliku kommunistliku partei aktiivsust. Baltimaade rahvusgrupid Kanadas panid tähele, et pärast Kanada Kommunistliku Partei juhi Tim Bucki¹⁴⁸ visiiti NL-i, sh Riiga ja Tallinnasse 1964. a, intensiivistusid propagandategevused eesti, läti ja leedu rahvaste esindajate vastu Kanadas: lisaks tavapärasele trükistele hakkasid nad saama kodumaad külastama või sinna elama asuma ärgitavaid anonüümkirju ja muid häirivaid saadetisi.¹⁴⁹ Samuti käis Tim Bucki külastusele järgneval aastal NL-is kaks Kanada delegatsiooni – riigi põhja-alade esindajad ja parlamendiliikmed – kes reisilt naastes esitasid Kanadas eestlastele vastuvõetamatuid avaldusi.¹⁵⁰

Kanada eestlastele suunatud tegevustes oli kaalukas roll 1960. a VSKAEÜ juurde näiliselt avalikkuse soovil loodud Väliseestlastega Sidemete Arendamise Komiteel (hilisem Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee¹⁵¹, VEKSA). Organisatsiooni ülesanneteks oli aidata kaasa sidemete loomisele ja arendamisele Nõukogude Eestis ja välismaal elavate sugulaste ja sõprade vahel, tutvustada väliseestlastele kodumaa elu ja NL-i „rahuarmastavat poliitikat“ ning levitada informatsiooni NL-i eri elualade saavutuste kohta.¹⁵² Faktiliselt allus VEKSA Eesti Kommunistliku Partei (EKP) Keskkomitee agitatsiooni ja

(CPC) (Anderson, “Institutionalizing Friendship: The All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries”, paragraph 1, eBook).

¹⁴⁴ *Communist Party of Canada*, kuni 1959 *Labor-Progressive Party* (Anderson, “Institutionalizing Friendship: The All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries”, paragraph 46, eBook).

¹⁴⁵ Anderson, “Institutionalizing Friendship: The All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries”, paragraph 12-13, 17, eBook.

¹⁴⁶ Michael P. Gehlen, *The Politics of Coexistence. Soviet Methods and Motives* (London: Indiana University Press, 1967), 242.

¹⁴⁷ Vt lähemalt punktis 3.2.4.

¹⁴⁸ **TIMOTHY BUCK** (06.01.1891 Beccles, Inglismaa – 11.03.1973 Cuernavaca, Mehhiko) – emigreerus 1910 Kanadasse, oli aktiivne ametiühingutegelane. Töötas Kanada Kommunistliku Partei heaks alates 1921, juhtis seda 32 aastat. (Craig Heron, “Tim Buck”, *The Canadian Encyclopedia*, loetud 06.05.2025).

¹⁴⁹ Balti Liidu Kanadas 21.04.1965 kiri peaminister Lester B. Pearsonile: LAC MG26-N3, Volume 25, File 045 Baltic.

¹⁵⁰ RVN-i juhatuse 26.08.1965 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.637.

¹⁵¹ Nime muutmise tingis lootus, et organisatsiooni nimes kultuurisidemete rõhutamine võiks lääneriikides elavates eestlastes paremini usaldust tekitada (VEKSA 05.06.1964 aastakoosoleku protokoll: RA, ERA.R-2249.1.1, 190, 118).

¹⁵² VEKSA asutamiskoosoleku otsus 15.04.1960: RA, ERA.R-2249.1.1, 16.

propaganda osakonnale ning oli KGB kontrolli all. VEKSA esimehed olid vahetult EKP Keskkomiteele alluvad ja KGB-ga usaldussuhetes olevad parteitöötajad ning VEKSA koosseisu kuulus alati üks KGB operatiivtöötaja, tavaliselt tööle vormistatud kas vastutava sekretäri või aseesimehena. Lisaks oli VEKSA VSKAEÜ kaudu seotud üleliidulise Välismaal Elavate Kaasmaalastega Kultuurisidemete Arendamise Nõukogude Ühinguga, mille keskus asus Moskvas.¹⁵³

1.3.2 Kanada üldsusele suunatud propaganda

NL-i propagandatöös, mis oli sihitud Kanada avalikkusele, võib esile tuua mitu tegevussuunda. Sotsialistliku süsteemi propageerimiseks levitati erinevaid trükiseid. Näiteks avaldas Kanada-NL-i sõprusühing väljaandeid *News-Facts about the USSR* (1950 – 1956) ja *Northern Neighbours* (1956 – 1989).¹⁵⁴ Kanadasse paisati kommunistlikku kirjandust, eesmärgiga mustata kapitalistlikku süsteemi ja näidata selle ebaefektiivsust ning ülistada sotsialismi. Kanada valitsus jälgis sellise kirjanduse levikut, enamasti nende piiramiseks samme astumata. Näiteks nimetas kodakondsus- ja migratsiooniminister John Robert Nicholson¹⁵⁵ 1965. a üht sarnast väljaannet tüüpiliseks sarnaste teiste seas, mida ükski keskmine kanadalane tõsiselt ei võtaks, kuid mis oleks vastuvõetamatu „grupile ekstreemsetele rahvuslastele, nagu seda on paljud isikud Baltimaadest“. Nicholson leidis, et selliste teoste levitamine Kanadas on küll kahetsusväärne, kuid nende keelamine oleks ebaefektiivne ja võiks anda soovitud vastupidise efekti.¹⁵⁶

Teiseks tegevussuunaks oli väidetavate sõjakurjategijate otsimisele õhutamine. Alates 1940. aastate lõpust muutus fašismivastasus NL-i ja tema liitlaste ideoloogiliseks relvaks vaenlaste vastu.¹⁵⁷ 1960. aastatel esitasid viiteid Kanadas resideeruvate väidetavate sõjakurjategijate kohta nii juudi kogukonnaga seotud Kanada organisatsioonid (nt *Canadian Jewish Congress*), eraisikud väljastpoolt Kanadat (nt Simon Wiesenthali keskus), kui ka teised riigid, nagu USA ja NL.¹⁵⁸ Moskvast Kanada avalikkusele suunatud propagandas olid üheks sihtmärgiks

¹⁵³ Jürjo, 5, 204-205; Tark, 463.

¹⁵⁴ Anderson, “Who is Who of the Canadian-Soviet Friendship Society”, paragraph 3, eBook.

¹⁵⁵ **JOHN ROBERT NICHOLSON** (09.12.1901 Newcastle, New Brunswick, Canada - 08.10.1983) – advokaat, poliitik. Oli Kanada Liberaalse Partei liikmena mitmetes ministriametites (“The Hon. John Robert (Jack) Nicholson, P.C., Q.C., M.P.”, *Parliament of Canada*, loetud 05.05.2025).

¹⁵⁶ Kodakondsus- ja migratsiooniminister John Robert Nicholsoni 09.08.1965 kiri kaitseminister Paul. T. Hellyer’le: LAC, MG32-B33, Volume 205.

¹⁵⁷ Sandrine Kott, “Anti-Fascist Networks in International Organizations: Beyond the Cold War”, *International Organisations and the Cold War: Competition, Cooperation, and Convergence*, toim Sandrine Kott, Eva-Maria Muschik, Elisabeth Roerlich (Bloomsbury Academic, 2025), 242/273, eBook.

¹⁵⁸ 1981. a sõjakurjategijate uurimiskomisjoni koostatud memo (tööversioon, esitatud Justiitsministeeriumile), väidetavate sõjakurjategijate kohta Kanadas: VEMU.12.1.16-03.

Baltimaade rahvad, kelle esindajaid sildistati küll natsi kaastöötajate, küll sõjaõhutajatena.¹⁵⁹ Sellise tegevuse eesmärk oli diskrediteerida nõukogudevaenulikke põgenikke ja organisatsioone nii lääneriikide üldsuse kui NL-is elavate rahvuskaaslaste silmis.¹⁶⁰

NL ei piirdunud pagulaskondade vastu suunatud otserünnakutega, vaid üritas tekitada nõukogudesõbralikke ringkondi kohalikest isikutest, eriti noortest, keda kasutati tööriistadena pagulaste vastastes tegevustes. Näiteks on kirjeldatud Toronto ülikooli juures tegutsenud kommunistlikku klubi, kes hoidis silma peal Ida-Euroopa taustaga tudengitel ning tembeldas NL-i vastu sõna võtjad natsideks. Ida-Euroopa pagulaste jaoks oli see mõjus taktika, mis kujundas üliõpilaskonna suhtumist vähemusrahvustesse.¹⁶¹

Üheks meetodiks Kanada avalikkuses pagulasgruppide suhtes segaduse tekitamiseks oli pagulasorganisatsioonidele väliselt sarnaste ühingute asutamine. Näiteks asutati Rahvusgruppide Koostöö Liitu imiteeriv organisatsioon *Canadian Council of National Groups* ning leedu tegelikku ühingut *the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania* imiteeriv *the Supreme Committee for the Restoration of Lithuania*.¹⁶² Samuti tekitati segadust ürituste imiteerimisega – 10.06.1967 korraldati *Soviet Latvia Day*, mis sundis Läti Liitu Kanadas pöörduma peaministri poole palvega, et sellel üritusel ei osaleks ükski Kanada valitsuse esindaja, kuna vastasel korral aidataks Moskval saavutada rahvusvahelist tähelepanu Balti riikide okupatsiooni tunnustamisele.¹⁶³

Rahvusgruppide Koostöö Liit täheldas murelikkuse ja mõistmatusega 1960. aastate esimeses pooles CBC telekanali kommunismisõbralikkust väljendavate või eksitavate telesaadete domineerimist ja kommunismivastaste ringkondade tegevuse maha vaikimist. Pagulasgrupid ei näinud seda ühe telekanali probleemina, vaid ajakirjandusväljaannete laiema suhtumisena.¹⁶⁴ On keeruline öelda, kas etteheide meediaväljaannete erapoolikuses oli põhjendatud ja kas see oli NL-i eduka propagandatöö tulemus, või oli tegemist riiklikul tasandil aetud neutraalsema suhtumise peegeldusega, millele kommunismivastased rahvusgrupid reageerisid tundlikult.

¹⁵⁹ Balti Liidu Kanadas 21.04.1965 kiri peaminister Lester B. Pearsonile: LAC, MG26-N3, Volume 25, File 045 Baltic.

¹⁶⁰ Meelis Maripuu, "Cold War Show Trials in Estonia: Justice and Propaganda in the Balance", *Behind the Iron Curtain: Soviet Estonia in the Era of the Cold War*, toim Tõnu Tannberg (Frankfurt am Main: Peter Lang), 150.

¹⁶¹ Olev Trässi, Henno Sillaste ja Vello Sootsi 07.12.1995 vestluse salvestis, EKK DVD-kogu.

¹⁶² Rahvusgruppide Koostöö Liidu 27.01.1964 dokument „The record and immediate objectives of the Mutual Co-operation League“: LAC, R3449-0-5-E, MG28-V116; Pauli Heikkilä, "Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania", *East Central European ...*, 58.

¹⁶³ BLK 10.06.1967 telegramm peaminister Lester B. Pearsonile: LAC, MG26-N4, Volume 32, File 045 Baltic.

¹⁶⁴ Rahvusgruppide Koostöö Liidu 12.01.1961, 17.12.1961 ja 14.01.1963 memorandumid; 05.09.1962 kiri M. Bakichile; 27.01.1964 dokument „The record and immediate objectives of the Mutual Co-operation League“: LAC, R3449-0-5-E, MG28-V116.

Kuid kahtlemata oli NL-i töö Kanada üldsuse suhtumiste mõjutamiseks mitmetahuline ja hõlmas väga erinevaid meetmeid.

1.3.3 Kanada eestlaste vastu suunatud propaganda

VSKAEÜ ja VEKSA suunasid Kanada eestlaste kodustele aadressidele väljaandeid Kodumaa¹⁶⁵ ja Tõe Hää!¹⁶⁶, samuti muud nõukogude propagandat. VEKSA väitel saadeti 1960. a erinevatesse välisriikidesse Kodumaad kokku 2000 eksemplari ning 124 nimetust kirjandust kokku 3214 eksemplari.¹⁶⁷ Väheoluline ei ole eksiileestlastele adresseeritud propaganda saatmises sisalduv varjatud ähvardus: sellega näidati, et nõukogude režiimile on teada pagulaseestlaste aadressid.¹⁶⁸ See võis kaudselt aidata kaasa usaldamatuse õhkkonna tekkimisele pagulaskonna sees, pannes küsima: ega keegi „omadest“ ei varusta NL-i rahvuskaaslaste andmetega?

Teiseks rakendatud meetmeks oli pagulasühiskonna liidrite terava rünnaku alla võtmine väidetavate sõjakurjategijatena.¹⁶⁹ Kanada eesti kogukonnast võeti esimesena sihikule Aleksander Laak¹⁷⁰. 1960. a augustis avaldati Kanada ajalehtedes NL-i teadeteagentuuri TASS teade selle kohta, et Kanadas, Winnipegis elav eestlane Aleksander Laak oli natsi- ja eesti julgeolekupolitsei Jägala laagri ülemana vastutav enam kui 3000 Tšehhoslovakkiaast ja Saksamaalt Kalevi-Liivale toodud juudi hukkamise eest. Laak eitas oma seost süüdistustega, nimetades teadet valeks ja propagandaks.¹⁷¹

Järgmisena sattus propagandarünnaku alla RVN-i esimees Aksel Luutsalu¹⁷². Tema vastaseid rünnakuid seostas Kanada eestlaskond Baltimaade esindajate eduka kohtumisega peaminister

¹⁶⁵ Algse nimetusega „Kodumaale tagasipöördumise eest“, andis välja VSKAEÜ 1958-91. Isiklikku kogemust selle osas: Erik Purje, *Kuldse ajastu kaksikud* (Tallinn: Argo, 2011), 215.

¹⁶⁶ Andis välja VEKSA 1958-63. Kanada eestlased ristisid omavahelises suhtluses väljaande “Vale pasunaks” (nt RVN-i juhatause 10.05.1961 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60).

¹⁶⁷ VEKSA aruanne 17.05.1961 üldkoosolekul: RA, ERA.R-2249.1.1, 149-50.

¹⁶⁸ Maarja Talgre, “Annex: My memories of Soviet propaganda in Sweden”, *Historical memory...*, 106.

¹⁶⁹ VEKSA tegevusest 1964: RA, ERA.R-2249.1.1, 1107-109; Mikkonen, 87.

¹⁷⁰ **ALEKSANDER LAAK** (24.08.1907 Orissaare – 06.09.1960 Winnipeg) - Jägala Laagri komandant 1942-43. Kanadas töötas kaitseministeeriumi teenistuses lennuväljal. On väidetud, et Aleksander Laak tegi enesetapu juutide omakohtu rühmituse Nokmim (Nakam) liikmete surve (Kaastundeavaldus, *Meie Elu*, 15.09.1960; Maripuu, 157; “Eestis asunud sakslaste vangilaagri ülem Kanadas?”, *Meie Elu*, 01.09.1960; “A. Laak leiti poonult”, *Meie Elu*, 15.09.1960; Jonathan Freedland, “Revenge”, *The Guardian*, 26.07.2008, loetud 20.02.2025).

¹⁷¹ “Eestis asunud sakslaste vangilaagri ülem Kanadas?”, *Meie Elu*, 01.09.1960.

¹⁷² **AKSEL LUITSALU** (25.12.1913 Mäksa – 19.08.1961 Toronto) – lõpetanud Eesti Vabariigi Sõjakooli ja Kõrgema Politseikooli, õppis Tartu Ülikoolis õigusteadust ja majandust. 1944 põgenes Saksamaale, sealt 1951 Kanadasse. Töötas kindlustusalal. BLK juhatause liige ja esimees, Eesti Abistamise Komitee (EAK) juhatause liige, RVN-i aseesimees, esimees, juhatause liige, Toronto Eesti Maja abiesimees, Toronto Eesti Võitlejate Ühingu (EVÜ) juhatause liige, Toronto Eesti Seltsi esimees jne. Aksel Luutsalu surm vähem kui aasta pärast laimavate artiklite avaldamist põhjustas kuulujutte, justkui oleks KGB Luutsalu mõrvanud. Abikaasa Sigrid lükkas selle ümber, kinnitades et Aksel Luutsalu surma põhjustas leukeemia, mis oli avastatud juba enne tema vastaseid

Diefenbakeriga. 1960. a tegid lätlased ettepaneku saata BLK esindajate delegatsioon peaministri juurde, et saada selgust Kanada valitsuse poliitika kohta ikestatud rahvaste vabastamise küsimuses.¹⁷³ 05.08.1960 võttis Kanada peaminister John Diefenbaker vastu Baltimaade rahvaste delegatsiooni, kes esitas valitsusele mitmeid taotlusi, nende seas Balti küsimuse tõstatamisest ÜRO-s.¹⁷⁴ Sama aasta septembris käsitles Diefenbaker ÜRO-s Ida-Euroopa rahvaste ikestamist NL-i poolt ja nõudis vabu valimisi.¹⁷⁵ Kui TASS-ile tuginedes 1960. a novembris avaldati Kanada päevalehtedes, et Kanadas elav Aksel Luitsalu on mõrvanud 14 000 juuti, seostasid eestlased rünnakut Diefenbakeri sõnavõtuga.¹⁷⁶ Luitsalu ründamise ja Diefenbakeri sõnavõtu vahelist seost toetab kaudselt ka Tallinna raadios üle kantud Võru tellisetehase töolistega lavastatud „sõjaroimari väljanõudmise miiting”, kus “rahvas” tehasetöötaja suu läbi taotles, et Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit (NSVL) nõuaks Luitsalu Kanadast välja ja annaks kohtu alla: „Mingu see noot samale peaministrile, kelle juures alles hiljuti A. Luitsalu konjakit jõi”.¹⁷⁷ Nõnda on „rahva nõudmine“ seostatud Balti delegatsiooni vastuvõtuga peaministri juures, mistõttu on tõenäoline, et see oli üks motiividest Luitsalu ründamiseks.

RVN asus Luitsalu kaitsesele, saates teda toetavaid kirju Kanada ametiasutustele, poliitikutele ja ajakirjandusväljaannetele ning andis avalikkusele selgitusi. Kanada kuninglik ratsapolitsei (RCMP) kuulas Luitsalu üle, süüdistust talle ei esitatud.¹⁷⁸ Kuid sellega võitlus ei piirdunud – detsembris järgnes Kanada Kommunistliku Partei häälekandjas artikkel kuue Kanada eestlase väidetavate kuritööde ja natsliku tegevuse kohta.¹⁷⁹ 08.02.1961 sooritati uus propagandarünnak Aksel Luitsalu vastu, süüdistuseks Riia professori mõrvamine Tartus. Eestlaste hinnangul avaldasid Kanada ajalehed seekord rohkem Aksel Luitsalu selgitusi ja kõmu vaibus kiiresti.¹⁸⁰

rünnakuid. (RVN juhatuse 21.11.1960 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60; Sigrid Valge-Luitsalu 24.05.1990 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu).

¹⁷³ RVN-i juhatuse 02.03.1960 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60.

¹⁷⁴ 04.08.1960 memorandum „Visit of delegation of Baltic Nations’ Federation – August 5/60“: LAC RG6-F-4, Accession 1986-87/319 GAD, Box 86, File CB 9-323-1.

¹⁷⁵ E. Salurand, “Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu tegevusest 1952-1962”, *Vaba Eesti eest*, 8: LAC, R3449-0-5-E, MG28-V116, vol 4.

¹⁷⁶ “Moskva atakk A. Luitsalu vastu”, *Meie Elu*, 17.11.1960.

¹⁷⁷ “Vastus Kanada eestlaskonnale suunatud mustamiskampaaniale”, *Teataja*, 03.12.1960.

¹⁷⁸ Sigrid Valge-Luitsalu, 24.05.1990 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu.

¹⁷⁹ RVN-i juhatuse 05.12.1960 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60

¹⁸⁰ RVN-i 29.04.1961 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56.1.15.

Ühest küljest olid Aleksander Laagi ja Aksel Luitsalu¹⁸¹ vastased kallaletungid avalikkuse ees sihitud konkreetsetele isikutele, kes sattusid kaitsetusse olukorda. Eelkõige Luitsalu puhul oli eesmärk mustata pagulasühiskonna juhtfiguuri ja tekitada tema suhtes usaldamatust.¹⁸² Teisalt olid need samaaegselt ka rünnakuteks Kanada eestlaskonna vastu tervikuna, kuna sihiks oli rahvusgrupi diskrediteerimine Kanada avalikkuse ees ja samuti eestlaskonna demoraliseerimine ja sisemise ühtsuse lõhkumine.¹⁸³

Laagi ja Luitsaluga toimunu ei jäänud kaugeltki üksikjuhtumiteks – nende vastased rünnakud olid vaid väikseks osaks suuremas hästi koordineeritud kampaanias. Nõukogude režiim kasutas skeemi, kus esimese sammuna loodi ajakirjanduses vajalik taust, millele järgnes teine faas. Märtsis 1961 peeti Tallinnas avalik kohtumõistmine Ralf Gerretsi, Jaan Viigi ja Ain-Ervin Mere väidetavate sõjakuritegude süüdistuses, kus oli palju juttu ka „massimõrvar“ Aksel Luitsalust. Kohtuprotsessist tehti ülevaatefilm, vahele pikitud õõvastavate kaadritega hunnikusse kuhjatud surnukehadest.¹⁸⁴ Võimalik, et filmi oli mõeldud levitada ka välisriikides, kuid üheks eesmärgiks oli arvatavasti kodumaal elavate eestlaste hoiatamine „igasuguste emigrantlike seltside ja seltsikeste ninameestega“ suhtlemise eest. Protsess leidis aktiivset kajastamist Kanada ajalehtedes, millest häiritud eestlased saatsid väljaannetele hulgaliselt lugejakirju. Kuigi neid ei avaldatud, mõjus see nähtavasti siiski, kuna edaspidi olid lehed RVN-i juhatuse hinnangul protsessist kirjutades tagasihoidlikumad.¹⁸⁵

VEKSA jälgis eestlaste reaktsioone rünnakutele ning nähes, et see avaldas mõju nii eestlaste seas kui asukohariikides laiemalt („on loodud vastikuse õhkkond“), peeti oluliseks ka edaspidi „organiseerida pidevalt ajakirjanduses, ja raadios eesti emigrantliku „ladviku“ rahvavaenuliku tegevuse ja enda tõelist palet varjavate endiste fašistlike sõjaroimarite paljastamist ja nende tegeliku ilme selgitamist väliseestlastele“ ning anda välja tõlkeid avaldamiseks välisajalehtedesse.¹⁸⁶

¹⁸¹ Meelis Maripuu on uurinud mõlema vastu ENSV-s üles tõstetud süüdistustega seonduvat. Laak oli Jägala laagri komandant 1942-43 ja pärast seda 1943-44 Tallinna vangla juht. Kalevi-Liiva mõrvade aeg oli süüdistuse järgi septembris 1942. Maripuu toob välja, et NL süüdistas Luitsalu, kuigi ametkond tunnistas hiljem, et Luitsalu oli töötanud kriminaalpolitseis ja talle süüdistust esitada ei saa (Maripuu, 157-158, 169, 175-180).

¹⁸² Aruanne VEKSA 17.05.1961 üldkoosolekul: RA, ERA.R-2249.1.1, l 54.

¹⁸³ RVN-i 29.10.1960 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56.1.14.

¹⁸⁴ Dokumentaalfilm „Kalevi-Liiva süüdistab!“, Tallinnfilm 1961, režissöörid Ülo Tambek ja Vladimir Parvel, [Eesti Filmi Andmebaas](#), külastatud 09.05.2025.

¹⁸⁵ RVN-i 29.04.1961 üldkoosoleku materjal: VEMU.56.1.15.

¹⁸⁶ Aruanne VEKSA 17.05.1961 üldkoosolekul: RA, ERA.R-2249.1.1, l 45, 54; VEKSA 05.06.1964 aastakoosoleku protokoll: RA, ERA.R-2249.1.1, l 89-90; VEKSA 1963 tööplaan: RA, ERA.R-2249.1.5, l 20.

RVN-i liikmete hulgas kritiseeriti RVN-i suutmatust reageerida piisava kiirusega Aleksander Laagi vastastele rünnakutele ja leiti, et RVN-i kohus oleks olnud kaitsta eestlaste head nime.¹⁸⁷ Samas võeti sellest sündmusest õppust ning kui järgnesid Aksel Luitsalu mustavad artiklid, reageeris RVN koheselt. Kui 1966. a ilmus New Yorgi kommunistlikus väljaandes Uus Ilm Torontos elavat eestlast ründav artikkel, arutas küsimust RVN-i juhatus, valmistudes info jagamiseks olukorras, kui teema peaks jõudma Kanada ajakirjandusse.¹⁸⁸ Luitsalu juhtum näitas ka, et sarnasteks olukordadeks oli oluline valmistuda ja omada rahalisi vahendeid, milleks käivitati spetsiaalne “aktsioonifond”.¹⁸⁹

Vastusena eestlaste vastu suunatud rünnakutele ja Eesti küsimuse tutvustamiseks andis RVN välja trükise *Estonia the Forgotten Nation*.¹⁹⁰ 1964. a avaldati RVN-i informatsioonile tuginevalt artikkel väljaandes *The Toronto Evening Telegram* NL-i sooritatud sõjaroimade kohta.¹⁹¹ 1966. a käsitleti Kanada telekanalis CBC Teise maailmasõja ajal Riias sooritatud massimõrva mõnede lätlaste üle peetud kohtuprotsesside taustal. Saates mainiti ka Laagi ja Luitsalu juhtumeid koos kommentaariga, et süüdistatavad on selliste süüdistuste vastu kaitsetud.¹⁹² Kirjeldatud CBC reaktsioon näitab, et RVN-i vastusammud ja teavitustöö olid mõjunud – Kanada ajakirjandus ei kiirustanud edaspidi sarnaseid juhtumeid ühekülgselt ja kriitikavabalt avaldama.

Lääneriikides elavad eestlased ei olnud erandlikud NL-i propagandarünnakute sihtmärgid. NL-ist juhiti sarnaseid laiaulatuslikke propagandakampaaniaid ka teiste pagulasrühmade vastu. Analoogseid kohtuprotsesse viidi läbi Lätis, Leedus, Valgevenes, Ukrainas.¹⁹³ Tšehhoslovakkias korraldasid võimud põgenikevastaseid meediakampaaniaid ja hirmutavaid näidisprotsesse arreteritud prominentsete põgenike kui väidetavate välisluure agentide üle, kusjuures süüalused olid sunniviisiliselt riiki toodud.¹⁹⁴

¹⁸⁷ RVN 29.10.1960 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56.1.3.

¹⁸⁸ RVN-i juhatuse 27.06.1966 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.638.

¹⁸⁹ RVN-i juhatuse 21.11.1960 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60; RVN 1960/61 tegevusaasta aruanne: VEMU.56.1.16.

¹⁹⁰ Enn Salurand, “25 aastat Kesk- ja võitlusorganisatsiooni”, *25 aastat Eestlaste Kesknõukogu Kanadas. Eesti vabaduse ja eestluse eest*, (Toronto, 1977), 13.

¹⁹¹ RVN-i juhatuse 19.03.1964 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.636.

¹⁹² RVN-i juhatuse 06.01.1966 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.638.

¹⁹³ Maripuu, 154-155.

¹⁹⁴ Prokop Tomek, “The Highs and Lows ...”, *Anti-Communist Minorities...*, 123.

1.4 Raskused ja saavutused poliitilises võitluses

1.4.1 Probleemid poliitilises võitluses

Kanada eestlaste poliitilise võitluse eesmärgiks oli aidata kaasa Eesti iseseisvuse taastamisele. Laias plaanis nähti Eesti vabastamise võimalustena kolme võimalikku strateegiat: sõda, revolutsioon ja evolutsioon.¹⁹⁵ Esimestel pagulusaastatel, kui toimus organisatoorne ülesehitustöö ning valiti meetodid välisvõitlusliku eesmärgi saavutamiseks, nähti Eesti vabastamise peamise võimalusena sõda. Uskudes, et lääneriikide sõjalise abiga õnnestub Eesti okupatsiooni alt vabastada, pandi lootused läänele, eriti USA-le, ja see määras ka peamise võitlusmeetodi valiku – selleks oli kommunismivastatus. Sõtta ja revolutsiooni kui okupatsiooni murdmise võimalustesse kadus usk pärast lääne passiivsust Ungari sündmustele reageerimisel.¹⁹⁶ Samas jäi RVN-i välisvõitluslik tegevus ka hiljem baseeruma lääneriikidele rajatud lootustele,¹⁹⁷ kuigi oldi teadmises, et sõja ja revolutsiooni abil Eesti vabastamine ei ole tõenäoline.

Sisuliselt tugines liberaalide valitsuse juhitud Kanada riiklik NL-i suunaline poliitika just nimelt nn evolutsiooni teooriale, seades sihiks ida-lääne vaheliste pingete leevendamise ja pidades pikemaajalise eesmärgina silmas kommunistliku režiimi demokratiseerumist ja selle tulemusel lagunemist.¹⁹⁸

Et panustada okupatsiooni murdmisele evolutsiooni abil, tulnuks muuta poliitilise võitluse meetodeid, suunates Kanada riigi eeskujul suurema fookuse kontaktidele Eestiga ja selle läbi toimuvale infovahetusele okupeeritud kodumaal olevate eestlastega. Kuid Kanada eestlaste peamiseks välisvõitluse meetodiks jäi kommunismivastane tegevus. Isegi sellisel määral, et see oli faktiliselt eesmärgi, mitte meetodi staatuses. Näiteks pikaajalise RVN-i esimehe Harri Pärkma¹⁹⁹ sõnastuses oli Kanada eestlaskonna vaenlaseks kommunism, selle vastu võitlemisel

¹⁹⁵ Peeter Tõnus, "Mille vastu, mille poolt?", *Vaba Eesti tähistel. Valimik tsensuurivaba eesti mõttelugu aastaist 1948-64*, koost Hellar Grabbi, Ivo Iliste ja Vahur Linnuste (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000), 208-209.

¹⁹⁶ Rein Taagepera, *Määravad hetked. Mälestusi aastani 1960*, (Tartu: Ilmamaa, 2012), 334-335; Imant Rebane, "Reedetud Ungar", *Vaba Eesti tähistel...*, 93; Judith Fai-Podlipnik, "One Goal, Many Paths. Internal and External Struggles of the Hungarian Émigrés", *Anti-Communist Minorities ...*, 93.

¹⁹⁷ Dr Tõnu Parmingu 03.10.1986 loeng intelligentsist ja ühiskonnast, EKK DVD kogu.

¹⁹⁸ Glazov, XIII.

¹⁹⁹ **HARRI (HARRY) PÄRKMA** (06.02.1907 Pärnu – 09.03.2000 Hamilton) – lõpetas 1929 Tartu Ülikooli ja töötas selle järel vandeadvokaadina Tallinnas. Tegutses motosportihuvilisena. Põgenes Eestist 1944. a Eesti diviisi koosseisus Saksamaale. 1945 Asseni põgenikelaaagri juht. 1947-51 Rootsis, lahkus 1951 Kanadasse, kus töötas maksuametnikuna kuni 1976. Osales aktiivselt Kanada eesti ühiskonna elus, oli RVN liige ja juhatuse liige, sh esimees, Kanada esindaja Ülemaailmses Eesti Kesknõukogus. (Urmas Kauniste "In memoriam. Harry Pärkma 6.02.1907-9.03.2000", *Eesti Päevaleht*, 14.03.2000).

olid relvadeks sõnad „suust ja paberil“ ning taktikaks teavitustöö eelkõige Kanada valitsusringkondades.²⁰⁰

1960. aastate keskpaigas tõusid eesti pagulaskonna tähelepanu alla diskussioonid välisvõitluse eesmärkide ja taktikate üle. Samas olid juba kümnekond aastat varem märgid selles, et tajuti vajadust muuta Kanada eestlaskonna välisvõitluse meetodeid, kohandamaks neid Kanada riiklikule välispoliitikale NL-i suunal. Juba 1955. a nägi RVN, et lääneriikide poliitika baseerub kooseksisteerimisele ja võimalusele kommunismi sisemiseks kokkuvarisemiseks, millega võrreldes RVN-i senine taktika liikus vastuvoolu. RVN arutas meetodite ümbermõtestamise üle, kuna kommunismivastased demonstratsioonid sattusid Kanada avalikkuses kriitika alla, pagulasi tembeldati sageli natsideks ja sõjaõhutajateks.²⁰¹

Näiteks esitas 1955. a Nikolai Rõuk²⁰² Calgaryst RVN-i juhatusele ettepaneku välisvõitluse taktikate mitmekesistamiseks, ajakohastamiseks kooseksisteerimise ajajärgule – ta kutsus üles otsima uusi mõtteid ja võtteid Eesti õiguste kaitseks, mis ei tekitaks Kanada rahva ega juhtide hulgas opositsiooni tunnet. Rõugu pöördumine loeti RVN-i üldkoosolekul ette, kuid tema ettepanek lükati tagasi.²⁰³ 1956. a kevadel rõhutas Endel Kareda²⁰⁴ RVN-i üldkoosolekul, et muutunud välispoliitilises olukorras on üha raskem teha kommunismivastast propagandat ja soovitas välisvõitluses keskenduda eestluse säilitamisele.²⁰⁵

²⁰⁰ Harri Pärkma 30.09.1993 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu. 1974. a kritiseeris välisvõitluslikku tegevust Tõnu Parmingu, leides et antikommunism on saanud sihi aseaineks ja selliselt takistanud teiste taktikate valikut (Tõnu Parmingu referaat Toronto Eesti Seltsi loengute sarjas 21.11.1974: EKM EKLA, F 347, m 31: 24, l 10-11).

²⁰¹ RVN-i töökavalisi probleeme (15.10.1955): VEMU.14.1.4.

²⁰² **NIKOLAI RÕUK** (09.07.1902 Kabala – 22.06.1992 Calgary) – Eestis tegutses vandeadvokaadina. Teise maailmasõja ajal põgenes pere Saksamaale, kust asus 1948 Kanadasse. Seal tegutses raamatupidajana. Lõuna-Alberta Eesti Seltsi kaasasutaja, Calgary Eesti Seltsi asutaja, president (1950-53) ja pikaajaline asepresident. RVN-i liige (“Nikolai Rõuk”, [Alberta's Estonian Heritage](#), loetud 25.03.2025); “Nikolai Rõuk 75-aastane”, *Meie Elu*, 08.07.1977).

²⁰³ RVN-i 15.10.1955 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN juhatuse ja üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, eelarved 1955).

²⁰⁴ **ENDEL KAREDA** (Klausson, 28.08.1914 Jõgeva – 22.04.1968 Toronto) – majandusteadlane, ajakirjanik. Põgenes 1944 Rootsi, sealt 1949 Kanadasse. Rootsis ja Kanadas töötas eesti organisatsioonides, oli Meie Elu üks asutajatest, pikaajaline esimees ja juhatuse ja toimetuse liige. RVN-i juhatuse liige, üks ELK asutajatest (“Endel Kareda surnud”, *Meie Elu*, 25.04.1968).

²⁰⁵ RVN-i 26.04.1956 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN juhatuse ja üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, eelarved 1955).

Üheks märgilisemaks Kanada eestlaskonda lähedalt puudutanud välisvõitluse eesmärkide ja meetodite ümbermõtestamise katseks oli nn Taagepera – Raagi²⁰⁶ – Susi²⁰⁷ memorandum ehk pöördumine 1965. a sügisel USA välisministeeriumi poole, soovitusel taotleda Balti riikidele tollase liiduvabariigi asemel rahvademokraatia ehk nn satelliitriigi staatust.²⁰⁸ Mõtte algatamise tingis poliitilise olukorra muutumine. 1960. aastate alguses kasvas NL-i ja lääneriikide soov leevendada pingeid ning pöördumise koostajad nägid riski, et lääneriigid eesotsas USA-ga tunnustavad Balti riikide liitmist NL-i, saades vastutasuks soodsaid muudatusi mujal, näiteks Berliinis. Balti riikide satelliitsuse-idee eesmärk oli näidata USA-le, mida nemad võiksid sellise lahenduse korral võita. Satelliitriigi staatust polnud kirja koostajate jaoks eesmärk omaette, vaid lihtsalt üks viis, kuidas leevendada olusid okupeeritud Eestis olukorras, kus täieliku iseseisvuse taastamine näis tol hetkel võimatuks. Baltimaade rahva jaoks oluks kirja koostajate hinnangul vahetuks leevenduseks NL-i teistelt aladelt sissevoolu piiramine.²⁰⁹

Nn satelliitsusmemorandum sai pagulaskonnas laialdase ja valjuhäälese hukkamõistu osaliseks. Reaktsioonid olid ägedad, alates Rein Taagepera väljaheitmisest Eesti Üliõpilaste Seltsist (EÜS) ja asjast teadlik olnud Karl Auna²¹⁰ sunnitud väljaastumisest RVN-ist kuni asjaosaliste lähedaste tapmisähvardusteni.²¹¹ Memorandumi vastased pidasid satelliitsuse staatuse taotlemist loobumiseks eesti rahva enesemääramisõigusest ja Eesti iseseisvuse järjepidevuse tunnustamisest.²¹² Karl Aun on välja toonud, et enamus memorandumi hukka mõistnud RVN-

²⁰⁶ **HELMO RAAG** (03.12.1929 Tartu – 16.06.2008 Brandon, USA) – elektroonik, ühiskonnategelane, õppejõud. 1944 põgenes perega Saksamaale, sealt 1949 USA-sse. Viibinud Soomes (1966-68) ja Šveitsis (1974-76). Eesti Üliõpilaskond USA-s juhatuse liige, EÜS-i liige ja juhatuse liige, ajakirja Vaba Eesti toimetuskolleegiumi liige 1958-64.

²⁰⁷ **HEINO SUSI** (27.07.1925 Tallinn – 03.10.1987 Ambler, USA) – keemik, kirjanik, õppejõud. Põgenes 1943 Soome, osales vabatahtlikuna Soome sõjaväes. 1944-50 viibis Saksamaal, sealt siirdus 1950 USA-sse. Mitme organisatsiooni liige, sh Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides. Ajakirja Vaba Eesti toimetuskolleegiumi liige 1959-64. Heino Susi osales nn satelliitsusmemorandumi väljatöötamisel, kuid loobus sellele alla kirjutamast, soovides vältida võimalike repressioone lähedastele Eestis (Taagepera, *Mare ja mina...*, 175).

²⁰⁸ RVN-i juhatuse 18.10.1965 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.637.

²⁰⁹ Rein Taagepera, “Baltic Quest for a Hungarian Path, 1965”, *Journal of Baltic Studies*, 44/ 1 (March 2013), 19; Taagepera, *Mare ja mina...*, 171. Sarnase idee oli 1964. a välja käinud Enn Nõu Rootsisis, nentides, et „rahvademokraatia“ puhul tekiks piir Eesti ja Nõukogude Liidu vahel, mis takistaks eestlastele esmaseks hädahoobuks olevat venestamist (Ibid., 174).

²¹⁰ **KARL AUN** (15.05.1914 Vaimastvere vald – 21.03.1995 Kanada) – õigusteadlane, ühiskonnategelane. Põgenes 1944 Saksamaale, sealt 1949 USA-sse, kust läks 1959 Kanadasse. Töötas USA-s ja Kanadas õppejõuna. Oli mitme rahvusvahelise organisatsiooni liige (sh AABS), EÜS-i esimees 1940, RVN-i liige.

²¹¹ Kirjavahetus EÜS-i vanematekogu otsuse üle: VEMU.12.1.08-18; RVN-i juhatuse 04.11.1964 koosoleku protokoll; RVN-i 06.11.1965 ringkiri: VEMU.56.1.2.637; Taagepera, *Mare ja mina...*, 184. Satelliitsuse idee ei tekkinud 1964. a tühjalt kohalt – 1956. a oli Vaba Euroopa Komitee soovitusel võetud USA-st ühendust Nõukogude Läti ja Nõukogude Leeduga satelliitsuse küsimuse asjas ning ka “keegi eestlastest” oli võtnud ühendust Nõukogude Eesti esindajaga. USA Eesti Rahvuskomitee oli Eestile satelliitriigi staatuse andmise mõttele vastu ning ka RVN asus selles kindlalt eitavale seisukohale (RVN-i juhatuse 27.06. ja 11.07.1956 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.58).

²¹² RVN-i 12.02.1966 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56.1.24.

i liikmetest ei olnud küsimuse arutamise ajal selle teksti lugenud. Ei arvestatud, et pöördumine oli saadetud kahe USA elaniku nimelt, mitte eesti organisatsiooni või eestlaskonna esindajatena.²¹³

Kuigi pöördumine saadeti 1965. aastal, oli ettevalmistustöö alanud juba kaks aastat varem.²¹⁴ Vajadus küsimusega tegelemiseks oli ajendatud rahulolematusest välisvõitluslike organisatsioonide tööga. Kirja koostajad leidsid, et poliitilises tegevuses oli takerdunud aastaid tagasi valitud meetoditesse, mis ei arvestanud muutustega välispoliitilistes oludes. Nad pidasid vajalikuks teada, mida mõeldakse kodumaal, mis plaane tehakse, millele loodetakse, millist abi vajavad kodumaa eestlased pagulastelt ja mida ise oleksid suutelised korda saatma, kuid nende küsimustega esindusorganisatsioonid ei tegelenud.²¹⁵

Aasta hiljem algatas Rein Marandi²¹⁶ Rootsis diskussiooni nn Paasikivi-liini Eestile sobilikkuse üle. Ta leidis, et surnud punkti jõudnud välisvõitlusele on vaja uut mõtlemist ja uute perspektiivide avamist ning nägi lahendusena nn Paasikivi-liini ehk NL-iga majandusliku, teadusliku ja kultuurilise koostöö taotlemist. Marandi nägi probleemi kahe vastandliku huvi – ühelt poolt aktiivse kommunismivastase võitluse ning teisalt Eesti maa ja rahva vabanemisele kaasa aitamiseks võimaluste leidmise – vahel.²¹⁷

Nii satelliitsuse memorandumi kui Paasikivi-liini ideede lähtekohaks, erinevalt RVN-i teostatavast välisvõitlusest, oli eesti rahva asetamine tähtsaimale positsioonile, ehk Heino Jõe sõnades esitatuna: „meile siin võib paista väga sangarlik mängida terve panga peale, samal ajal kui kodumaal oleks suureks leevenduseks juba paaritolline nihe tegelikult vabama olemise poole“.²¹⁸

Uute lähenemiste otsijad jäid siiski vähemusse. Poliitilise taktika muutmise soovitude vastase kriitika sõnastas kujundlikult Arvo Mägi²¹⁹, tuues võrdluspildi „karust, kes sööb oma röövsaaki ja keda häirib selle juures kive loopiv poisike. Kuna pois on aia taga ja karu talle kallale ei

²¹³ Karl Auna 14.11.1965 kiri Aksel Margile: VEMU.12.1.08.

²¹⁴ Taagepera, *Mare ja mina...*, 171.

²¹⁵ Rein Taagepera 18.04.1965 kiri Karl Aunale: VEMU.12.1.12-13.

²¹⁶ **REIN MARANDI** (08.02.1921 Tallinn – 25.10.2003 Uppsala) – ajaloolane, riigiteadlane. Osales 1943 vabatahtlikuna Soome armees. Alates 1944. a elas Rootsis. Töötas Rootsi Riigipäeva Raamatukogus raamatukoguhoidjana (1960-71, 1976-86) ja Uppsala ülikoolis arhivaarina (1971-76). Väljaande Vaba Eesti toimetuskolleegiumi liige ja toimetaja.

²¹⁷ Ed. Reining, „Eesti „Paasikivi liin“?“, *Eesti Päevaleht – Estniska Dagbladet*, 19.12.1966. Nn Paasikivi-liini Eesti oludesse sobivusse üle oli Rein Taagepera arutlenud juba 1961. aastal (Taagepera, *Mare ja mina...*, 52).

²¹⁸ Taagepera, *Mare ja mina...*, 187.

²¹⁹ **ARVO MÄGI** (13.06.1913 Kavastu v – 27.11.2004 Stockholm) – kirjanik, kirjanduskriitik, kultuuriloolane, näitekirjanik, ajakirjanik. Põgenes 1943 Soome, sealt 1944 Rootsi. Kirjastus Eesti Kirjanike Kooperatiiv juhatuse liige, Välismaise Eesti Kirjanike Liidu aseesimees.

pääse, püüab ta tülitajast jagu saada heaga, ta kutsub ta üle aia enda juurde külla. Poiss ei kuule ja karu manitseb teda rumalate tempude pärast ja mitmedki pealtvaatajad, kellele karu röövsaak korda ei lähe, hurjutavad kaasa ja soovivad sõprust ning kooselu. Kuna poisike pillub karu röövsaagi ja ülekohtu pärast, siis ei saa ta järele anda möödaminejate soovitudele. Ka meie peame kõigist peibutamistest, iseenda kärsitusest ja väsimusest hoolimata pilduma kive edasi nii kaua kuni karu oma saagi käest laseb.²²⁰

Diskuteerida saab mõlema lähtekoha poolt. Range kommunismivastane hoiak tagas stabiilse ja selge positsiooni. Samas on mõistetav ka uute teede otsimine väliskeskkonna olude muutudes. Probleemiks oli jäik suletus uutele ideedele ja aruteludele nende üle. Nii kaotati paindlikkus, võime tegevusi ja meetodeid kohandada. Konkureerivate arvamuste ja seisukohtade aktsepteerimise ja nende üle sisulise arutamise asemel suunati energia neid esitanud isikute kriitikale, mis ühiskonna liitmise asemel mõjus destruktiivselt.

NL-i salakaval taktika sundis RVN-i kaitsepositsioonile ja periooditi oli peatähelepanu suunatud reageeringutele NL-i poolsetele rünnakutele. Kommunismivastane tegevus peamise võitlusmeetodina determineeris selle, et oldi passiivses kaitsepositsioonis, valmis vastase rünnakuid pareerima. On teatud mõttes paratamatu, et häälestudes millegi vastu, määrab tegevussammude valiku see, mille vastu ollakse. Enda initsiatiivile ja uute lähenemismurkade otsimiseks jäi selle tõttu vähem ruumi.

NL-i propagandat võib Jyri Korgi poolt sõnastatuna iseloomustada kui nähtamatut sõda,²²¹ mille vastu võitlemine oli ebavõrdne, keerukas ja ressursi nõudev. Kui NL-i tegevused olid suunatud mitmete ametkondade ja institutsioonide kaudu, siis pagulaskonna poliitiline tegevus püsis vabatahtlike õlgadel, tööd tehti palgatöö kõrvalt ja enamasti tasuta. RVN sai riiklikku toetust vaid kindlateks üksikuteks projektideks (konkreetsed näitused korraldamine) ja arhiivitöödeks, kuid organisatsiooni põhitoo jaoks riigilt raha ei saadud. See tähendas, et kogu tegevust rahastas eestlaskond.²²² Nii mõnestki ettevõtmisest tuli raha puudusel loobuda. Näiteks arutas RVN 1960. a detsembris võimalusi eestlaste vastu suunatud propagandaartiklite vastuaktsiooniks, kaaludes kommunismivastase üleskutse avaldamist üleriigilises ajalehes,

²²⁰ "Arvo Mägi: Elujõuline eestlus läänes on parim abi kodumaale", *Eesti Päevaleht – Estniska Dagbladet*, 28.02.1967.

²²¹ Väljend, mida kasutas Jyri Kork KLENK ettekandes novembris 1967: VEMU.78.1.8-34.

²²² Laas Leivat, *Eesti Kesknõukogu Kanadas – 10.02.1994 salvestis*, EKK DVD-kogu.

kuid sellest loobuti majanduslikel põhjustel.²²³ 1961. a ei olnud ebapiisavate vahendite tõttu võimalik saata RVN-i esindajat EIRE koosolekule.²²⁴

Ilmselt oleks välisvõitluslikku tegevust aidanud tõhustada koondumine ühtse ülemaailmse keskse organisatsiooni juhtimise alla.²²⁵ Kuigi omavahel tehti koostööd, saanuks tegevuste parema koordineerimisega olla efektiivsemad. Näiteks dubleeriti nii Kanada siseselt kui ka üleilmses mastaabis tegevusi infomaterjalide väljatöötamisel, trükkimisel ja levitamisel. Dubleerimist tuli ette ka isikute tasandil. Kohati esines olukordi, kus ühed ja samad isikud osalesid samaaegselt mitme organisatsiooni juhtimises. Näiteks oli Eduard Riisna²²⁶ 1958. a ühtaegu nii ELK-i kui RVN-i esimeheks²²⁷.

Raskusi esines ka sisulises töös. Konkreetsete sammude planeerimisel tuli arvestada laiemat mõju ühiskonnale ja tegevused pidid olema hoolikalt kaalutud, et mitte nendega kahjulikke mõjusid suurendada. Näiteks loobus RVN kohati NL-i propagandarünnakutele vastusammude astumisest soovist vältida eestlaste suhtes kaasneva negatiivse tähelepanu võimendamist. Nii kaalus RVN 1960. a lõpus, Aksel Luitsalu vastaste rünnakute puhul, võimalusi pöörduda kohtusse TASS-i ja Kanada Kommunistliku Partei väljaande vastu, kuid pidas seda riskantseks. TASS oli teise riigi organ, mis oleks töötanud komplitseeritud kohtumenetlust. Lisaks olid mitmed Teise maailmasõja ajal politseis töötanud eestlased seisukohal, et „nad ei soovi kohtu kaudu eestlaste küsimuses lärmi tekitamist“.²²⁸

Probleemiks välisvõitluslikus tegevuses 1960. aastatel oli keerukus saavutada kommunismivastase retoorikaga kanadalaste seas positiivset tähelepanu.²²⁹ Eespool viidatud kodakondsus- ja migratsiooniministri märkus, et Baltimaade rahvaste seas on palju ekstreemseid rahvuslasi,²³⁰ osutab kanadalaste ettevaatlikule suhtumisele kommunismivastase osas. Selle mitte toetamine ei pruukinud tähendada veel

²²³ RVN-i juhatuse 05.12.1960 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60.

²²⁴ RVN-i juhatuse 14.09.1961 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60.

²²⁵ Ants Pallopi referaat Eesti Rahvusorganisatsioonide Kongressil USA-s “Kontaktide tähtsusest USA poliitilise eluga” (30.-31.01.1965): VEMU.36.1.1.

²²⁶ **EDUARD RIISNA** (06.03.1898 Keava v – 02.11.1990 Toronto) – jurist, ühiskonnategelane. 1938 Riigivolikogu liige. Põgenes 1944 Rootsi, sealt 1951 Kanadasse. Kanadas võtnud osa mitme eesti organisatsiooni tegevusest: sh oli BLK esimees, Toronto Eesti Ühispinga asutajaliige ja revisjonikomisjoni liige. (“Suri Eduard Riisna”, *Meie Elu*, 08.11.1990; Raag, *Välis-Eesti 100 aastat...*, 140).

²²⁷ Kodakondsus- ja Immigratsiooniameti 21.01.1958 memo: LAC, RG6-F-4, Accession 1986-87/319 GAD, Box 86, File CB 9-323-1.

²²⁸ RVN-i juhatuse 29.12.1960 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60.

²²⁹ Harri Pärkma 30.09.1993 intervjuu ja Ergo Karuksi 19.11.1998 intervjuu salvestised, EKK DVD-kogu.

²³⁰ Kodakondsus- ja migratsiooniminister John Robert Nicholsoni 09.08.1965 kiri kaitseminister Paul. T. Hellyer'le: LAC, MG32-B33, Volume 205.

kommunismisõbralikkust ja NL-i propaganda uskumist. Oma osa oli kanadalaste ameerikavastasusel. Kanadalaste seas levis kriitiline suhtumine USA-sse, sh selle jäika kommunismivastasusse, mis vähemalt osaliselt oli seotud murega USA üha tugevneva majandusliku mõjuvõimu pärast Kanada üle.²³¹

1.4.2 Saavutused poliitilises võitluses

Kanada eestlaste välisvõitluse tulemuslikkuse hindamise teeb keeruliseks asjaolu, et rahvusgruppide koostöö ja ühiste sihtide läbipõimimise tõttu ei ole võimalik eristada eestlaste tegevuste tulemusi. Kommunismivastasuses võitluses tehti koostööd paljude rahvusgruppidega, riikliku järjepidevuse idee hoidmine toimus Kanada üldsuse ees kõigi kolme Baltimaa rahva ühiste pingutustega. Kanadas vaadati neid kolme vähemust omavahel tihedalt seotuna. Nii ei ole võimalik esile tuua, milline saavutus on saadud just tänu eestlaste panusele. Seetõttu käsitletakse järgnevaid näiteid siinkohal eestlaste, lätlaste ja leedulaste ühiste saavutustena.

Vaatamata mitmetele raskustele oli Kanada eesti, läti ja leedu vähemuste välisvõitluses mitmeid edulugusid. Tähtsaim neist oli Kanada püsiv seisukoht: mitte tunnustada Eesti, Läti ja Leedu inkorporeerimist NL-i poolt *de jure*.²³²

Edukat lobitööd ilmestab Balti konsulite lisamine Kanada ametlikku välisesindajate nimestikku 1962. aastal pärast tulevase peaministri John Diefenbakeri valimisperioodil Balti pagulastele vastavasisulise lubaduse andmist.²³³

Kanada leedu rahvusgrupp on tõdenud, et Diefenbaker oli ainus Kanada poliitik, kes püüdis tõmmata maailma tähelepanu Balti ja teiste Ida-Euroopa riikide okupeerimisele. Nende hinnangul on teistel juhtudel pagulaste pöördumistele antud üksnes viisakaid standardvastuseid, konkreetseid samme astumata.²³⁴ Näiteks Diefenbakeri reaalsest tegudest pagulasgruppide huvide kaitsmisel oli Kanada esindaja esinemine ÜRO-s 1962. a sõnavõtuga NL-i kolonialismi küsimuses.²³⁵ 1961. a novembris lubas Diefenbaker rahvusvähemuste esindajate kogunemisel esitada piisava siseriikliku toetuse saamisel ÜRO-s nõukogude kolonisatsiooni hukkamõisteve ettepanek. Vaatamata administratsiooni vastuseisule (kelle hinnangul ei olnud eesmärk saavutatav ja töötab vastu eesmärgile parandada ida - lääne suhteid) jäi Diefenbaker oma

²³¹ Glazov, 75; McHugh, Pacy, 122.

²³² Wershofi analüüs: LAC, RG25-A-3-c, Volume 10823, File 20-BALT, File part: 1, p. 2.

²³³ Ontario Seadusandliku Kogu (*Legislative Assembly*) 10.06.1964 kiri peaministri büroole: LAC, MG26-N3, Volume 127, File 313.3M1-B; McHugh, Pacy, 129.

²³⁴ *The Lithuanian Canadian Community* kiri peaministrile 15.03.1974: LAC, MG26-O7, Volume 41, File 045 Baltic.

²³⁵ RVN-i juhatuse 13.12.1962 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60.

positsioonile kindlaks ja tema survele esitas Kanada esindaja 1962. a ÜRO-s ettepaneku resolutsiooniks nõukogude kolonisatsiooni hukkamõistmise kohta. Glazovi hinnangul oli 1962. a sõnavõtt NL-i kolonialismist ette läbikukkumisele määratud ja Diefenbaker surus selle läbi ametnikkonna vastuseisu kuulamata, ajendatuna sisepoliitilistest huvidest.²³⁶

Kuigi resolutsioonile ei saadud teiste riikide toetust ja isegi kui selline tulemus oli ette teada, oli teema tõstatamine ja tähelepanu all hoidmine rahvusvahelises suhtluses Baltimaade vähemustele äärmiselt oluline. Juhtum ilmestab pagulasgruppide külma sõja aegse poliitilise võitluse keerukust, kus rahvusvähemuste poliitilised eesmärgid ei pruukinud sobituda suurriikide huvid ja strateegiliste sihtide ning sisepoliitiliste suundumustega. Seda tähelepanuväärsemad on 1962. a sõnavõttule sarnased võidud. Kuigi, arvestades Glazovi kriitikat jääb üles küsimus, kas ja kuidas mõjutab ühe lahingu võit sõja kulgu.

Vaatamata kriitilisest suhtumisest konservatiivide NL-i suunalisele poliitikale möönis Glazov, et kuigi kommunismivastastel vähemustel oli ka varem olnud teatud mõju Kanada NL-i suunalisele poliitikale, oli Diefenbaker esimene Kanada peaminister, kes andis rahvusvähemustele märgatava hääle välispoliitika kujundamises.²³⁷

Eesti, läti ja leedu vähemuste jaoks positiivseid ilminguid võib leida ka liberaalide valitsemise ajast. Kui 1965. a palus BLK küüditamise mälestusüritusel osalema kaitseminister Paul Hellyer²³⁸, kirjutas kaitseministrile erakonnakaaslane, välisminister Paul Martin²³⁹, manitsedes kolleegi olema üritusel peetavas kõnes ettevaatlik, et mitte öelda midagi sellist, mis võiks kahjustada Kanada välispoliitilisi huve. Üheks rõhuasetuseks kirjutas oli, et NL jälgib, kas nende hinnangul Kanada pressis viimastel kuudel toimunud NL-i vastased kampaaniad on seotud Kanada valitsusega ning sellele ülitundlikkusele vaatamata olevat suhted NL-iga üldjoontes üsna head ja ärritamisi tuleks vältida.²⁴⁰

²³⁶ Asa McKercher, „The trouble with self-determination: Canada, Soviet colonialism and the United Nations, 1960–1963“, *The International Journal of Human Rights*, 3 (2016), 348-349; Glazov, 125-129.

²³⁷ Glazov, 78.

²³⁸ **PAUL THEODORE HELLYER** (06.08.1923 – 08.08.2021) – Kanada poliitik, insener ja kirjanik; pikaajaline parlamendiliige, mitmekordne minister (Taylor C. Noakes, “Paul Hellyer”, *The Canadian Encyclopedia*, loetud 26.10.2024).

²³⁹ **PAUL JOSEPH JAMES MARTIN** (23.06.1903 – 14.09.1992) – Kanada poliitik, välisminister 1963–68 (“Paul Martin Sr.”, *Canadian History Ehx*, loetud 26.10.2024; “Departments and Roles: 1867 - Today”, *Parliament of Canada*, loetud 26.10.2024).

²⁴⁰ Välisminister Paul Martini 09.06.1965 kiri kaitseminister Paul Hellyer’le: LAC, MG32-B33, Volume 205.

Kirjavahetustest ja RVN-i protokollidest nähtuvalt õnnestus kaitseministril pidada kõne, millega jäid rahule nii mälestuspäeva osalised kui Baltimaade pagulaste organisatsioonid.²⁴¹ Samuti ei mõjunud kõne häirivalt välispoliitilises vaates (s.o Nõukogude Liitu ärritavalt). 09.07.1965 on BLK saatnud Paul Hellyer'le tänukirja, toonitades et valitud teemakäsitus andis kohalikele baltlastele kindlustunde, et Kanada kaitseb neid. BLK kirjas märgitakse, et Leedu, Läti ja Eesti press on kaitseministri osavõttu hea sõnaga maininud.²⁴² Ka Paul Martin on ürituse järel nimetanud kõne suurepäraseks ja avaldanud rahulolu väljaannete reaktsioonide üle.²⁴³

1970. a (valitsuses olid liberaalid) tegi Kanada aseminister välisministrile ettepaneku eemaldada Balti konsulid nimekirjast või tõsta nende nimed konsulaarosast alajaotusse „muud esindajad“. Ettepaneku ajendiks oli Balti konsulite küsimuse ärritav mõju Kanada – NL-i suhetele. Minister ei pidanud sellise muudatuse tegemist targaks, leides et selle mõju NL-ile oleks marginaalne, samas põhjustaks suure probleemi baltimaade vähemuste seas. Vastus näitab, et poliitilisel tasandil otsuste tegemisel arvestati mõjuga eesti, läti ja leedu vähemustele. Tõsi küll, samas kirjas märkis minister, et aja jooksul need grupid kaotavad nagunii oma huvi, kuna vanem generatsioon on hääbumas, mistõttu ei ole mõtet neid ärritada.²⁴⁴

Eeltoodud näited ilmestavad, et Baltimaade rahvaste välisvõitlusliku tegevuse tulemused avaldasid mõju Kanada – NL-i suhetele, Kanada võimud panid vähemuste tegevusi ja taotlusi tähele ning nendega arvestati – võimaluste piires, balansseerides, otsides tasakaalu vähemuste ja riigi välispoliitiliste huvide vahel. Kohati viidati ametkonnasiseses kirjavahetuses, et nende rahvaste seas on palju ekstreemseid rahvuslasi, mis ei mõju otseselt tunnustavana. Teisalt võib öelda, et iga tähelepanu on hea tähelepanu ja oluline on, et Balti küsimust suudeti aktiivsena üleval hoida.

Väheoluline ei ole seegi, et nõukogude pool oli Baltimaade vähemuste kommunismivastasest tegevusest häiritud.²⁴⁵ NL-i Kanada saatkonna hinnangul oli Kanada eestlaskond vaatamata suhteliselt väikesele arvule hästi organiseerunud ja kõrge ühiskondliku aktiivsusega, kujutades endast seetõttu mõjukat gruppi mitte üksnes Põhja-Ameerikas, vaid ÜEKN-i mastaabis.²⁴⁶ VEKSA on märkinud, et Kanada ja USA eesti organisatsioonide juhid on paistnud silma „erilise

²⁴¹ Näiteks on RVN-i juhatuse koosolekul 26.08.1965 leitud, et üritus läks õnnestunult rahva rohkearvulisel osavõtul (RVN-i juhatuse koosolekud 14.1.1965 – 8.12.1965: VEMU.56.1.2.637).

²⁴² LAC, MG32-B33, Volume 205.

²⁴³ Välisminister Paul Martini 24.06.1965 kiri kaitseminister Paul Hellyer'le: LAC, MG32-B33, Volume 205.

²⁴⁴ Wershofi analüüs: LAC, RG25-A-3-c, Volume 10823, File 20-BALT, File part: 1, pp. 34-35.

²⁴⁵ Aruanne ENSV turismigrupi reisist Kanadasse k.a. septembris-oktoobris: RA, ERA.R-2249.1.10, 1 1-2.

²⁴⁶ NL-i Kanada saatkonna õiend 10.02.1969: RA, ERA.R-1970.1.239, 1 58-62.

reaktsioonilisuse ja nõukogude vastase hoiakuga ning erilise agarusega igasuguste märgukirjade sepitsemisel“.²⁴⁷

Kokkuvõtteks võib öelda, et eesti, läti ja leedu pagulasgrupid suutsid koostöös hoida Balti küsimust avalikkuse tähelepanu all ning panna Kanada riigijuhid endiga arvestama ja tekitada NL-ile ebameeldivusi.

²⁴⁷ Ülevaade VEKSA tegevusest ja väliseestlaste ringkonnas esinevatest tendentsidest: RA, ERA.R-2249.1.23, l 12.

2. Sirgeaad

Nõukogude Liidu ja Kanada vaheliste nn sõbraliku kooseksisteerimise (NL) ja kompromissi (Kanada) strateegiate tuules aktualiseerus Kanada eestlaskonnas kodumaaga ühenduse pidamise teema. Aina selgemalt tuli RVN-i positsioonis esile suhtumine, et Nõukogude Eestiga suhtlemine kahjustab välisvõitluse huve. Kodumaaga kontaktipidamise küsimus tekitas pingeid Kanada eesti ühiskonnas, mis jõudis kulminatsioonini 1964. aastal, seoses Rudolf Sirge külaskäiguga Kanadas.

Peatükis käsitletakse esmalt Kanada eestlaste kodumaaga suhtlemise arenguid enne Rudolf Sirge külastust. Seejärel analüüsitakse mis toimus Sirge Torontos viibimise ajal ja selle järel ning millised olid sündmuse järelmõjud Kanada eestlaste seas. Viimaks uuritakse millised arengud toimusid Nõukogude Eestiga kontaktipidamise küsimuses Rudolf Sirge juhtumile järgneval perioodil.

2.1. Arengud kodumaaga suhtlemise küsimuses 1950. aastate teisest poolest 1960. aastate keskpaigani

2.1.1 Kirjavahetus, pakkide saatmine ja esimesed külastajad ENSV-st

Sõjakeerises Eestist põgenenud olid aastaid teadmatuses kodumaale jäänud lähedaste käekäigust.²⁴⁸ Oli suur huvi kuulda sugulaste ja tuttavate saatusest, elamistingimustest ja oludest kodumaal. Samas oli võimatu saada kontakti lähedastega kodumaal ilma totalitaarse süsteemi kontrollita. Kodumaaga ühenduse võtmist kardeti, arvates et see võib olla ohtlik seal elavatele sugulastele.²⁴⁹

Vähehaaval hakkasid kontaktid taastuma ning mida laiemalt suhtlemine levis, seda aktuaalsemaks muutus RVN-is küsimus, kas ja mil määral aktsepteerida kontakte kodumaaga. 1955. a rõhutas Aksel Luitsalu RVN-is vajadust jääda Nõukogude Eestiga peetavate kontaktide küsimuses „praeguses olukorras veel selgelt eitavale“ seisukohale – põhjuseks teadmatust kodumaal elavatele lähedastele kaasneda võivatest tagajärgedest.²⁵⁰ Kuigi tegemist oli esialgse

²⁴⁸ Nt Purje, *Kuldse ajastu kaksikud*, 215.

²⁴⁹ Nt Johannes Vihma kirjavahetus vendadega: VEMU.81.1.2-3; ERM KV 1012:203, 340; KV 1006: 203, 92-93. Salme Ekbaum on 12.04.1955 märkinud päevikusse: „[...]On tahtmine käsi kokku panna ja paluda jumala õnnistust – kodu pool on nii tumm, isa on vaikinud – kas juhtus, kas tegime halba oma kirjadega?[...]“ (VEMU.37 - Salme Ekbaumi arhiiv).

²⁵⁰ Milliseid tagajärgi täpselt silmas peeti, ei ole täpsustatud (RVN-i töökavalisi probleeme (15.10.1955): VEMU.14.1.4).

positsiooniga, kivistus see aastate jooksul ja jäi valdava hoiakuna püsima. Kümnendi teises pooles, suhtluse aktiveerudes, tõusis esile küsimus kodumaaga suhtlemise mõjust eestlaste välisvõitluslikele tegevustele. Et ühendus sai toimuda üksnes nõukogude režiimi kontrolli all ja kujutas endast ohtu Eestis elavatele lähedastele, pidas RVN kontakte kahjulikuks.²⁵¹

Kuigi eksiileestlased said üksikuid teateid okupeeritud Eestist alates 1947. aastast,²⁵² algasid esmased kirjavahetused enamasti 1950. aastate teises pooles.²⁵³ Kuna oli üldteada fakt, et võõrvõim kontrollib kirjavahetust ja pagulased püüdsid igati vältida kahjulikke tagajärgi lähedastele, olid nad kirjutades väga ettevaatlikud. Põgenikud adresseerisid Eestisse saadetavaid kirju suguvõsa või lähikonna vanemaealiste või juba surnud inimeste nimele või lausa ilma nimeta, üksnes aadressi järgi.²⁵⁴ Nõukogude Eesti inimesed kasutasid kirjades „läbi lillede“ kirjutamist.²⁵⁵ Mõlemad pooled nimetasid kirjades inimesi nende hüüdnimede või muidu asjaosalisele äratuntava, aga võõrale mõistmatu neutraalse kirjeldusega.²⁵⁶ Peamiselt perekondlikul tasandil toimuvale kirjade saatmisele ei pööranud RVN suurt tähelepanu.²⁵⁷

Kirjavahetus väljus aga sugulusringist, laienedes sõprade, tuttavate ja ühiste huvialade kaudu seotud isikutele. Huvitavaks näiteks on 1958. a kümne eri riigis asuvate eestlastest maletajate suhtlus kodumaa maletajatega. Torontost asus kirimale kaudu kodumaaga kontakti kolm eestlast. RVN võttis kõigi kolmega ühendust, rõhutades et selline suhtlus võib kahjustada välisvõitlust. Selle mõjul loobusid RVN-i andmetel kaks kirimaletajat edasisest kontaktist.²⁵⁸

Teiseks viisiks kodumaaga suhtlemisel oli pakkide saatmine. Kirjade kaudu olid lääneriikides elavad eestlased saanud teada kodumaal valitsevast defitsiidist. Nii saadeti lähedastele pakke, mis sisaldasid kõike eluks vajalikku. Kuigi pakisaatmine toimus valdavalt isiklikul tasandil, oli pagulaseestlaste avalik suhtumine ettevaatlik, nähes selles kaudset kommunistliku režiimi toetamist.²⁵⁹ Näiteks 1959. a tekitas poleemikat teave, et RVN-i koosseisu kuuluv Eesti Abistamise Komitee (EAK) on hakanud saatma pakke kodumaale. Kuna RVN oli tunnistanud pakkide saatmise ja kirjavahetuse kodumaaga välisvõitluse huvidele kahjulikuks ja oli teada, et

²⁵¹ RVN-i juhatuse 21.11.1956 koosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN juhatuse ja üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, eelarved 1956); RVN-i juhatuse 10.10.1962 koosoleku protokollis lisaks olev 1961/62 tegevusaasta aruanne: VEMU.56.1.60.

²⁵² ERM KV 1010:203, 301; KV 1009: 203, 261.

²⁵³ Nt Eesti Rahvusnõukogu Montreali esinduse 07.10.1957 kiri ERN-ile Stockholmis: VEMU.12.1.15-25.

²⁵⁴ ERM KV 1012:203, 263; KV 1011, KL 203, L 365; Eerik Purje, *Hingenälg*, (Tallinn: Argo, 2013), 89.

²⁵⁵ Purje, *Kuldse ajastu kaksikud*, 219.

²⁵⁶ ERM KV 1011:203, 275; 365.

²⁵⁷ Harri Pärkma 30.09.1993 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu.

²⁵⁸ RVN-i juhatuse 03.12.1958 ja 14.01.1959 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.60.

²⁵⁹ Harri Pärkma 30.09.1993 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu.

pakkide saatmist vahendav *Ukrainskaja Knihat* on nõukogude organisatsioon, esines RVN-is EAK-i suhtes kriitilisi arvamusi. Kriitikute arvates oli EAK astunud majanduslikku vahekorda NL-iga (pakkide saatmisel tuli tasuda kõrget tollimaksu, millest saadavat tulu sai NL kasutada kommunistlikuks kihutustööks), mistõttu ei olnud EAK nende hinnangul väärt esindust RVN-is.²⁶⁰

Komplitseeritumaks viisiks kodumaaga suhtlemisel oli vahetu kontakt inimestega Nõukogude Eestist või Eesti külastamine. NL-i kodanikke hakati välismaale lubama Hruštšovi sula ajal, kuid tingimuseks oli KGB põhjalik kontroll.²⁶¹ Nn rahumeelse kooseksisteerimise strateegia propageerimise eesmärgil kasutas nõukogude pool kultuurivahetust pagulaseestlaste ja ENSV kultuuriringkondade vahel.²⁶² NL lootis kontaktide tihendamise abil lõhkuda pagulaskondade ühtsust ja vähendada nõukogudevastast suhtumist.²⁶³ 1956. a käisid Rootsis esimesed nn turismigrupid Nõukogude Eestist. Esmakordselt Eestist põgenemise järel kohtusid Rootsi pagulaskirjanikud kirjanikega okupeeritud kodumaalt,²⁶⁴ ometi Rootsi eesti väljaanded sellele eriti tähelepanu ei osutanud.²⁶⁵

Esimeste okupeeritud Eestist Kanadas käinute seas oli Harald Haberman,²⁶⁶ kes osales 1956. a suvel entomoloogia kongressil. Tagasi kodumaale jõudnuna jagas ta üsna üksikasjalisi muljeid Kanada eestlaste kohta, seega oli ta olnud Kanadas eestlastega kontaktis.²⁶⁷ Küsimust arutades leidis RVN-i juhatus, et üldkoosolek peaks mõistma hukka suhtlemise kommunistlike tegelastega.²⁶⁸

1962. a suvel külastas Torontot üleliidulise delegatsiooni koosseisus VEKSA esimees Endel Jaanimägi. VEKSA aruande kohaselt kohtus Jaanimägi assotsiatsiooni Kanada-Nõukogude Liit ümber kogunenud „progressiivsete“ tegelastega, esines televisioonis, pidas läbirääkimisi raamatukauplustega kirjanduse saatmise ja avaldamise üle ning kohtus väliseestlastega.²⁶⁹

²⁶⁰ RVN-i juhatuse 10.06.1959 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60.

²⁶¹ Jürjo, 196.

²⁶² Ieva Zake, “Controversies of US-USSR Cultural Contacts During the Cold War: The Perspective of Latvian Refugees”, *Journal of Historical Sociology*, 21/1 (March 2008), 58.

²⁶³ Mikkonen, 77.

²⁶⁴ Pagulaskirjanikest kohtusid nt Raimond Kolk, Kalju Lepik, Bernard Kangro, kokku saadi Juhan Smuuli, Debora Vaarandi, Johannes Semperiga (Sirje Olesk, “Eesti pagulaskirjanduse keskus ja perifeeria”, *Methis*, 13 (2014), 140).

²⁶⁵ Olesk, 140.

²⁶⁶ **HARALD HABERMAN** (19.12.1904 Tallinn – 16.12.1986 Tartu) – zooloog ja ühiskonnategelane, ENSV Teaduste Akadeemia liige ja teeneline teadlane.

²⁶⁷ “H. Habermani reisimuljeid Kanadas”, *Meie Elu*, 28.11.1956.

²⁶⁸ RVN-i juhatuse 28.08.1956 koosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN juhatuse ja üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, eelarved 1956).

²⁶⁹ VEKSA tegevusest 1962. a: RA, ERA.R-2249.1.7, 1 74.

Nähtavasti ei olnud Endel Jaanimägi Kanadas eestlastega kontakteerumisel väga aktiivne, vähemalt ei ole tema Toronto külaskäiku kommenteeritud ei Kanada eesti väljaannetes ega RVN-i juhatuse protokollides.

1963. a põgenes NL-i kalalaevalt Kanadasse eesti meremees Herman Jõgi. RVN ja EAK kostsid Jõgi eest Kanada ametkondades ja pakkusid majanduslikku tuge. Kanada andis Jõgile loa ajutiselt (esialgu aasta) riigis viibimiseks. Tema põgenemine pakkus huvi Kanada laiemale üldsusele, üleriigilised ajalehed avaldasid temaga intervjuusid.²⁷⁰ RVN soovis, et Jõgi räägiks loenguõhtutel kodumaa oludest.²⁷¹

Aastatepikkuse suletuse järel tekkinud võimalus kohtumiseks tekitas vastakaid tundeid – ühelt poolt julgustas uudishimu koguma otseallikast teavet kodumaal toimuva kohta, teisalt kaasnes sellega hirm, kuna puudus kindlus kontakti usaldusväärsuses ja siiruses. Vastuolulisi emotsioone ilmestab Salme Ekbaumi²⁷² küsimus Bernard Kangrole²⁷³, pärast seda kui viimane oli 1956. a sügisel saatnud Ekbaumile edasi kirja Minni Nurmelt²⁷⁴, mille Rudolf Sirge oli Rootsi toimetanud: „Ma ei tunne Sirget – kuidas näeb inimene välja kodumaalt – räägib ta suuga või silmadega – või vaikib mõlemaga?“²⁷⁵

2.1.2. Esimesed kodumaa külastused

Eriti valuliseks küsimuseks pagulaskonnas oli okupeeritud Eesti külastamine. Balti pealinnade avamine välituristidele (Riia 1957, Tallinn ja Vilnius 1959) tähistas väga olulist muutust okupatsioonivõimude poliitikas pagulaskonna suhtes – pearõhk suundus tagasikutsumise poliitikalt kultuurisuhtlusele. Eesti külastamise küsimus tõusis veelgi enam esile pärast praamiliikluse taastamist Helsingi ja Tallinna vahel 1965. a.²⁷⁶

²⁷⁰ RVN-i juhatuse 31.10.1963, 09. ja 30.01.1964 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.2.635; “Herman Jõgi lugu Kanada ajakirjanduses”, *Meie Elu*, 23.01.1964, 1.

²⁷¹ RVN-i juhatuse 09.01.1964 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.636.

²⁷² **SALME EKBAUM** (sündinud Neumann, 21.10.1912 Aidu vald (Viljandimaa) – 10.09.1995 Toronto) – põgenes 1944.a Rootsi. 1949 siirdus Kanadasse, oli Torontos kutseline kirjanik (*Eesti kirjandus paguluses ...*, 768).

²⁷³ **BERNARD KANGRO** (18.09.1910 Vana-Antsla v – 25.03.1994 Lund) – kirjandusteadlane, kirjanik, kirjastaja, luuletaja, prosaist, esseist. Töötanud Rootsis arhiivitööliseks, Lundi Ülikooli Kunstmuuseumis fotograafina, toimetanud ajakirja Tulimuld, juhtis kirjastust Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

²⁷⁴ **MINNI KATHARINA NURME** (sündinud Neumann, 30.10.1917 Aidu vald – 22.11.1994 Tallinn) – kirjanik ja luuletaja, alates 1944 ENSV Kirjanike Liidu liige (Hannes Oja, “Kirjanik Minni Nurme surnud”, *Meie Elu*, 13.12.1994, 7).

²⁷⁵ Salme Ekbaumi 19.11.1956 kiri Bernard Kangrole: EKM EKLA, F 310, m 55: 16, L 2/3.

²⁷⁶ Romuald Misunas, Rein Taagepera, *Balti riigid: sõlтеаastad 1940-1990*, (Tallinn: Koolibri, 1993), 168-169.

Teadaolevalt oli esimeseks Kanada eestlaseks, kes käis okupeeritud kodumaal, Uno Kingissepp²⁷⁷, kes liitus kanadalaste ekskursiooniga NL-i 1959. a suvel, eraldus Leningradis grupist ja sõitis illegaalselt Tallinnasse, viibides seal kaks päeva. Enne reisi oli ta taotlenud viisat Eesti külastamiseks, mida talle ei väljastatud. Kingissepp pöördus ise miilitsasse, ta saadeti pärast kahepäevast Tallinnas viibimist Kiievisse, kus liitus reisikaaslastega. 1960. a jaanuaris kutsus Eesti Üliõpilaskond Torontos Kingissepa suletud diskussiooniõhtule, vestlema kodumaa külastamise teemal. Ürituse vajalikkust põhjendati väitega, et eesti ajakirjandus on Kingissepa tema käigu tõttu tugevalt hukka mõistnud, talle endale sõna andmata. Arutluse korraldamine kinnisena kutsus avalikkuses esile veelgi tugevama pahameele. Diskussiooniõhtu ebaõnnestus, kuna Kingissepp vältis rääkimist Tallinnast (mille pärast teda oldi kuulama tulnud), põhjendades seda hirmuga, et tema rääkimine võib tuua halbu tagajärgi inimestele kodumaal. Kuulajad võtsid aga sellist vaikimist salapäratsemisena.²⁷⁸

Lääneriikides elavatele eestlastele suunatud propagandas kutsus sotsialistlik võim kodumaad külastama. Eriti tõstsid kodumaaga suhtlemise suurema tähelepanu alla küllakutsed oodatavale laulupeole 1960. a suvel. Laialdasema diskussiooni avas Aleksander Loit²⁷⁹ väljaandes Vaba Eesti artikliga „Kas sõita Eestisse?“, kus kirjutas: „Oleks andestamatu, kui meie siin oma suurema liikumisvabadusega pööraksime neile selja. Peame endile ka päris kindlasti selgeks tegema, et meie pole mitte ainult andja pool. Pigemini vastupidi: pikad perspektiivid ja põhjavoolumad liiguvad sealt siia, mitte vastupidi. Hädavajalikuks tingimuseks meie toimimisele eesti ühiskonnana on, et Eestis elab eestlasi“. Loit ei näinud vahet eri laadi kontaktide vahel Eestiga (kirjavahetus, pakkide saatmine, külaskäigud), kuna tema hinnangul ei tähenda administratiivne asjaajamine diktaatorliku korra ametiasutustega sealsete võimude moraalset toetamist.²⁸⁰

Nähes „Nõukogude Eesti külastamise hädaohu“ kujunemist, korraldas RVN eestlastele selge käitumisjuhise andmise eesmärgil 1960. a Eesti Rahvuskongressi raames seltskondliku kohtu

²⁷⁷ **UNO KINGISSEPP** (23.06.1927 – 25.11.1999) – põgenes 17-aastasena Saaremaalt Rootsi, sealt Kanadasse. Töötas Port Arthuri elektriettevõttes kaardistajana. 1964. a valiti *New Democratic Party* abipresidendiks Port Arthuris (“Uno Kingissepp Port Arthuris uusdemokraatliku Partei abipresident”, *Meie Elu*, 23.04.1964; “Leinateated”, *Eesti Päevaleht = Estniska Dagbladet*, 27.01.2000; “Dialog vana õpetajaga”, *Nõukogude Õpetaja*, 10.12.1988).

²⁷⁸ “Toronto eestlane kaks päeva Tallinnas”, *Vaba Eestlane*, 05.08.1959; “Miks te käisite N. Eestis?”, *Vaba Eestlane*, 13.01.1960; Black Joe, “Umpa-umpa”, *Vaba Eestlane*, 20.01.1960; Taagepera. *Määravad hetked...*, 367-369.

²⁷⁹ **ALEKSANDER LOIT** (11.06.1925 Pärnu – 16.01.2021 Uppsala) – ajaloolane. Oli 1943-44 Saksa lennuväes. Uppsala Ülikooli õppejõud. Nõukogude ajal vahendas eesti, läti ja leedu teadlaste osavõttu rahvusvahelistest teaduskonverentsidest, muretses stipendiume noortele eesti teadlastele Rootsis tehtavateks uuringuteks ning hankis teadusalast väliskirjandust Tartu Ülikooli ja Teaduste Akadeemia raamatukogudele.

²⁸⁰ Aleksander Loit, „Kas sõita Eestisse?“, *Vaba Eesti tähistel...*, 204-205.

kodumaad külastada plaaniva Andres Murulaugu üle. Huvi „kohtu“ vastu oli väga suur, mis osutab, et teema oli eestlaste jaoks oluline. „Süüdistuse“ järgi oli plaanitud sõit laulupeole kuriteoks, kuna sellega salati maha eestlaste eesmärgid. Kontaktivõtmist vaenlasega käsitleti süüteona, mis vähendab pagulaseestlaste võitlusmoraali ja ruineerib võitluse mõtte. Teiste „tunnistajate“ seas esinenud Erik Heine²⁸¹ ütles, et pagulaste kodumaale minek oleks seal nõrgematele suureks löögiks, näidates, et pagulased on liitunud vaenlasega. „Kohus“ leidis, et igal pagulaseestlasel on sõduri kohustus oma maa vastu ja sõdurina ühendusse astumine vaenlasega on raske süütegu, mille pärast tuleb „kaebealune“ süüdi mõista eesti rahva huvide reetmises ja eemaldada eesti ühiskonnast kaheks aastaks.²⁸²

Sarnane „protsess“ toimus 1962. a „kaebealuse“ Juhan Pilliroo üle, keda „süüdistati“ okupeeritud kodumaa külastamisega rahvusliku vabadusvõitluse põhimõtete hülgamises ja nõukogude propaganda järgimises. „Kohtualune“ mõisteti saalitäie (150) pealtvaataja ees süüdi ja karistati eesti ühiskonnast kõrvaldamisega. Et aga „kaebealune“ oma eksimust mõistis, jättis „kohus“ karistuse täitmisele pööramata tingimusel, et ta täidab kolme aasta jooksul väärikalt eesti ühiskonna poolt liikmeile pandud kohustusi.²⁸³

Selline näitlik ühiskondliku kohtu lavastamine propagandameetodina on tähelepanuväärne. Lavastuste abil näidati eestlastele Kanadas, milline käitumine on taunitav ja et kes otsustab sarnaseid tegusid sooritada, riskib karistusena ühiskonnast väljaheitmisega.

Nõukogude Eestisse mineku küsimus oli enamusele pagulastena kodumaa jätma pidanud eestlastest seotud hirmudega.²⁸⁴ Eriti suured riskid kaasnesid Saksa poolel sõdinutele. Näiteks arreteeriti väidetavate sõjakuritegude eest Poola rahvusest Kanada kodanik Tadeusz Koyer, kes läks 1960. a külastama Poolas elavaid lähedasi.²⁸⁵ Samuti hoidusid Eesti külastamisest pagulaskonnas aktiivselt tegutsevad eestlased – kardeti kinni võtmist ja Nõukogude Liitu jätmist.²⁸⁶ Sellist hirmu ei saa pidada üle reageerimiseks, kuna näiteks sotsialistliku Bulgaaria

²⁸¹ **EERIK HEINE** (11.09.1919 Tartu - 21.08.2008 Toronto) – vt täpsemalt punktis 3.2.4.

²⁸² RVN-i juhatuse 02.03.1960 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60; „Murulauk mõisteti süüdi”, *Meie Elu*, 05.05.1960.

²⁸³ RVN-i juhatuse 05.04.1962 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60; „Juhan Pilliroog mõisteti süüdi”, *Meie Elu*, 05.04.1962; „Juhan Pilliroog laupäeval kohtu all”, *Meie Elu*, 29.03.1962.

²⁸⁴ NL käsitles kõiki okupatsiooni alguse ajal Eestis elanud inimesi liidu kodanikena, sõltumata sellest, kas pagulasena Läände jõudnud olid vahepeal saanud teise riigi kodakondsuse. Oli oht, et minnes NL mõjusfääri, asuvad nad sellele tõlgendusele tuginedes takistama isiku väljumist NL-st ja uue kodakondsuse järgne riik ei suuda seda takistada (Taagepera. *Mare ja mina...*, 31).

²⁸⁵ „Canadian Charged With War Murders”, *Nelson Daily News*, 03.10.1960, [UBC Library Open Collections: BC Historical Newspapers](#), (loetud 20.02.2025).

²⁸⁶ Rein Taagepera 23.12.1960 kiri Hellar Grabbile: EKM EKLA, F 413, m 18: 21, L 20/24p; Ann Aaresild, *Suhtlemine läbi raudse eesriide...*, 62.

julgeolekuteenistuse emigrantide vastased meetmed ulatusid inimröövide ja mõrvadeni.²⁸⁷ Ohtudele vaatamata suurenes nende pagulaseestlaste arv, kes tundsid huvi kodumaa külastamise vastu.

1961. a lõpus külastas Rootsis elanud Eduard Tubin²⁸⁸ Eestit ning rääkis pärast naasmist raadiosaates eesti muusikaelust, mida käsitleti sealse režiimi toetamisena.²⁸⁹ Eesti pagulaskond reageeris väga valulikult, Torontos ilmuv Vaba Eestlane nimetas Tubina külastust drastiliseks ja välisvõitlust kahjustavaks, heites Tubinale ette kommunistlikule režiimile tunnustuse andmist ja vabadusvõitluse reetmist ning nimetades teda „näruse hingelaadiga“ inimeseks, kellel ei ole enam kohta pagulasühiskonnas.²⁹⁰ Tubina kodumaa külastusele järgnenud reaktsioonid tõid nähtavale pagulaskonna killustatuse ja selle liikmete mured, mida nõukogude pool hakkas sihilikult oma huvides kasutama ja võimendama.²⁹¹

Eduard Tubina kaitseks astus ajakirjanduses välja Heinz Riivald²⁹², kelle kaudu tekkis Kanada eestlaskonnal juhtunuga vahetu puude. 1962. a kutsus Toronto Eesti Selts Riivaldi vabariigi aastapäeva aktusele esinema.²⁹³ Et Riivald oli avalikult kaitsnud Eduard Tubinat, püüti tema esinemist ära hoida, seda toetas ka RVN. Seltsi juhatus keeldus aga kava muutmast, mistõttu sai seltsi juhtinud Olev Träss²⁹⁴ ähvardusi ja anonüümseid telefonikõnesid nõudmisega „kommunist Riivaldit siia mitte kutsuda“. Kuigi korraldajad Riivaldi esinemisest ei loobunud, tegi seda Riivald ise. Tubina-Riivaldi juhtumi baasilt kujunes mudel hilisemateks reaktsioonideks kultuuritegelaste suhtes.²⁹⁵ Kaasnenud pingete avaldumises võib näha põhjust

²⁸⁷ Христо Христов “Престъпленията по време на комунистическия режим и опитите за тяхното разследване след 10 ноември 1989 г. Доклад, изнесен на семинара “Международно осъждане на комунизма” в Копривщица, 24, 25 и 26 септември 2004, организиран от в. “Про и Анти””, [Декомунизация](#) (loetud 05.05.2025).

²⁸⁸ **EDUARD TUBIN** (18.06.1905 Kokora vald – 17.11.1982 Stockholm) - helilooja, dirigent, muusikategelane. Lõpetas 1926 Tartu Õpetajate Seminari, 1930 Tartu Kõrgema Muusikakooli, täiendanud end 1932 Viinis ja 1938 Budapestis.

²⁸⁹ Eino Tubin, *Ballaad. Eduard Tubina lugu*, (Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum, 2015), 144.

²⁹⁰ K. A. Ed, “Tubin okupeeritud Eestis”, *Vaba Eestlane*, 06.01.1962.

²⁹¹ Rahi-Tamm, 236.

²⁹² Heinz Riivald, “Tubin – kodumaa”, *Vaba Eesti Sõna*, 08.02.1962.

²⁹³ **HEINZ RIIVALD** (Heinrich Jüri, ka Heino; 08.03.1915 Tallinn – 06.05.1986 St Croix, USA) – laulja (tenor) ja näitleja. 1950 lahkus perega Saksamaalt USA-sse. Mängis Lakewoodi Eesti Teatris. Oli New Yorgi Eesti Meeskoori auliige ja Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku New Yorgi koguduse kauaaegne laulja.

²⁹⁴ **OLEV TRÄSS** (sündinud 09.10.1931 Tartus) - põgenes 1944 Rootsi, sealt 1951 Torontosse. Doktorikraad keemiainseneriteaduses Massachusettsi Tehnoloogiainstituudis (1958). Alates 1958. a. töötab Toronto Ülikoolis, olles seal esimeseks professori tiitliga eestlaseks. Olnud RVN/EKN liige ja juhatuse liige, juhtinud Toronto Eesti Seltsi ja kuulunud paljudesse teistesse organisatsioonidesse. Metsaülikooli asutaja ja eestvedaja, osalenud Tartu Instituudi asutamisel, olnud Tartu College'i asepresident (“Prof. Olev Träss 90”, [Eestielu.ca](#), loetud 02.03.2025).

²⁹⁵ Olev Trässi, Henno Sillaste ja Vello Sootsi 07.12.1995 vestluse salvestis, EKK DVD-kogu; Liivi Jõe, “Vabadusvõitlus...”; Olev Träss - 23.11.1995 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu; Olev Träss, “Kotkajärve

teise ühiskondliku kohtu korraldamiseks aprillis 1962, et kinnistada eesti ühiskonnas varasemalt antud käitumisjuhiseid.

2.1.3 Diskussioonid kodumaaga peetavate kontaktide üle

Kuigi RVN oli okupeeritud kodumaa külastamise küsimuses kindlalt hukkamõistval seisukohal,²⁹⁶ ei saa sellest järeldada, et Kanada eesti üldsus oli sama meelt. Vaatamata kaasnevatele riskidele oli üha rohkem neid, kes teadlikult olid ühenduses kodumaaga, samas avalikkuse ees seda rõhutamata. Üheks esimeseks avaliku diskussiooni käivitajaks Kanadas võib nimetada Heino Jõe²⁹⁷ 1964. a vabariigi aastapäeva tähistamisel Waterloo ülikoolis peetud kõne. Ta käsitles kodumaaga kultuurisidemete pidamist ning leidis, et vabaduse ja okupeeritud Eestis asuva baasiga eestluse kompromissi otsijaid ei ole õige lüüa, vaid neid tuleb mõista ja aidata.²⁹⁸

Et Heino Jõe oli RVN-i liige ja tema esitatud vaatenurk hälbis RVN-i ametlikust seisukohast, tekitas tema kõne poleemikat RVN-i sees. Kõne tõttu nõudis Raimond Tralla²⁹⁹ RVN-i üldkoosolekul aru, miks on juhatuse liikmed väljendanud uusi, organisatsiooni senistele seisukohtadele vastu olevaid suundi.³⁰⁰ Kuid see oli üksnes leebeks sissejuhatuseks järgnevale.

1964. mais toimusid Torontos 3. Põhja-Ameerika Eesti päevad, mis kujunesid ligi 9000 küllastajaga eestlaste seni suurimaks kokkutulekuks vabas maailmas. Eesti Päevade peaüritusest võtsid osa Kanada kaubandusminister ja teised Kanada avaliku elu tegelased, teiste seas konsul Johannes Markus, ÜEKN ja Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides esindajad.³⁰¹ Ürituse peakõnelejaks oli valitud Heino Jõe. Soovides vältida Waterloo kogemuse kordumist, tegi ringkond RVN-i liikmeid eelnevalt katseid kõne sisu tsenseerida. RVN-i juhatuse koosolekul

Metsaülikool: Loomine, algaastad ja põhilised suunad”, *MÜ. Metsaülikool 1967 – 1982*, toimet Heino Susi (Kotkajärve Metsaülikool, 1984), 9.

²⁹⁶ Nt RVN-i juhatuse 10.10.1962 koosoleku protokollis lisaks olev RVN-i 1961/62 tegevusaasta aruanne: VEMU.56.1.60.

²⁹⁷ **HEINO JÕE** (04.10.1913 Vihula vald – 11.01.1990 Toronto) – õpetaja, skaudijuht, ajakirjanik. Põgenes 1944 Rootsi, oli Stockholmis ajakirjanik ning Eesti Skautide Maleva ja Eesti Noorte Meeste Kristliku Ühingu Skauttöö Keskuse juhataja. 1946 asutas noorte ajakirja Tulehoidja, oli aastani 1989 selle kolleegiumi liige. 1951 siirdus Kanadasse, kus töötas kontoriametnikuna ja oli Eesti Skauttöö Keskuse juht. RVN-i pikaajaline liige, sh juhatuse liige (*Eesti kirjandus paguluses...*, 771).

²⁹⁸ Heino Jõe kõne vabariigi aastapäeva tähistamisel Waterloo ülikoolis 1964: VEMU.78.1.11-43.

²⁹⁹ **RAIMOND TRALLA** (23.09.1919 Tartu – 26.06.2001 Toronto) – seltskonnategelane, Meie Elu pikaajaline kaastöölaine. Võitles vabatahtlikuna Teises maailmasõjas, evakueerus Saksamaale sõjaväehaigla koosseisus, kus töötas velskrina. 1950 läks Kanadasse. Töötas järelevalveametnikuna farmaatsiaettevõttes. EAK laekur, EVÜ abiesimees, RVN liige (“Raimond Tralla”, *Meie Elu*, 04.07.200; “Raimond Tralla 70”, *Meie Elu*, 28.09.1989, 10).

³⁰⁰ RVN-i 25.04.1964 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56.1.20.

³⁰¹ “Eestlaste suurim kogunemine vabas maailmas”, *Meie Elu*, 21.05.1964.

päris Hugo Urm³⁰², „kas on midagi teada Heino Jõe kõne võimaliku sisu suhtes Eesti Päevadel, et seal ei esine midagi ebasobivat“. Sellele vastas Enn Salurand,³⁰³ et Heino Jõe peab esitama oma kõne kirjalikult Eesti Päevade peakomiteele.“³⁰⁴

Heino Jõe siiski ei ole lasknud end erineva maailmavaatega isikute nõudmistest mõjutada, kuna tema Eesti Päevadel peetud kõne oli Waterloo sõnavõtuga võrreldes veelgi reljeefsem ja läks ajalukku esmakordselt laiema avalikkuse ees välja öeldud mõttega eestlaskonnast kui ühest perest.³⁰⁵ Kõnes rõhutas Jõe, et kaugus hajutab piirjooni ja takistab selgelt nägemast, et see on kommunistlik propaganda, mis püüab kinnitada, et eesti rahvas kannab punast lippu – ehk et kunstnikud, kirjanikud ja teised loovad isikud Nõukogude Eestis ei pruugi olla kommunistid. Jõe rääkis piltlikult seitsmest vennast, seitsmest rahvuslikust grupist, millest kuus on mööda maailma laiali pillutatud ja seitsmes – suur vend – ahelates kodumaal.³⁰⁶

Kõnet ette valmistades pidas Heino Jõe silmas, et see oleks vastuvõetav mõlemal pool – nii teda vahetult kuulama tulnutele, kui eestlastele kodumaal, kelleni kõne salvestis jõudis Ameerika Hääle vahendusel. Heino Jõe sai Eestist kõnele isa kaudu positiivse tagasiside – Eestis olid inimesed olnud arvamusel, et pagulaseestlased peavad neid kommunistideks, mistõttu neid liigutas kõneleja ütlus, et inimesed Eestis on küll aheldatud, kuid ei ole midagi kurja teinud.³⁰⁷ Seega läks kõne ka kodumaal väga korda. Kanada eestlaste seas oli selline teemaasetus avalikkuses esmakordne, uudne ja põhjustas eestlaskonna kodumaaga suhtlemise vastu olevas osas palju pahameelt. Väljaöeldud seisukohad mõjutasid oluliselt edasisi protsesse Kanada eesti ühiskonnas, olles muuhulgas üheks tõekehjõuks Metsaülikooli³⁰⁸ asutamisel. Metsaülikooli

³⁰² **HUGO URM** (28.11.1902 Hellenurme – 26.11.1987 Toronto) – ettevõtja, ühiskonnategelane. 1944 põgenes Rootsi, kust siirdus 1950 Kanadasse. Tegutses Torontos ehitusettevõtjana. Osales Eesti Kirjastus Kanadas (Meie Elu väljaandja) juhtimises, kuulus RVN-i esimesse kolme koosseisu, Eesti Ühispanga Torontos krediitkomitee esimees jne (K. Aun, “Hugo Urm 1902-1987 *In memoriam*”, *Meie Elu*, 07.01.1988).

³⁰³ **ENN SALURAND** (Eduard Sahkenberg; 13.04.1903 Kuusalu – 26.02.1992 Toronto) – ajakirjanik ja ühiskonnategelane. Põgenes Saksamaa kaudu Taani, sealt Kanadasse. Töötas Meie Elu toimetuses. Kuulus Eesti Kirjastuse Kanadas juhatusse. Osales mitmete organisatsioonide asutamisel, oli RVN/EKN peasekretär (“Enn Saluranna elutee lõppes”, *Meie Elu*, 05.03.1992).

³⁰⁴ RVN-i juhatuse 19.03.1964 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.636.

³⁰⁵ “Olev Träss – eestluse edendaja”, [Eesti lugu, 14.10.2017, Vikerraadio](#) (kasutatud 04.02.2025).

³⁰⁶ “Eesti jääb ja eestlane jääb!”, *Meie Elu*, 21.05.1964.

³⁰⁷ Heino Jõe 17.02.1986 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu.

³⁰⁸ **Metsaülikool** – alates 1967. a ja peamiselt Kanadas Kotkajärvel regulaarselt toimuv noortele suunatud suvekursus, kus peetakse loenguid aktuaalsetel eestlusega seotud teemadel. Eesmärgiks oli anda noorte eestlasteni parim teadmine eesti kultuurist, sh nii paguluses kui Nõukogude Eestis viljeletavast, nii mineviku kui kaasaja vaates (Jaan Undusk, *Eesti, eksiil ja välis-eesti...*, 2271).

eesmärk oli tutvustada noortele eesti rahvuskultuuri ja eesti rahvaga toimuvat, sealhulgas pidades silmas rahvast tervikuna, mitte ainult pagulasi.³⁰⁹

Eelnevast nähtuvalt oli Kanada eestlaskond 1964. aastaks jõudnud kodumaaga suhtlemise küsimuses murdepunkti. Ühelt poolt hoidis RVN kontaktide suhtes jäigalt eitavat joont. Teisalt valitses eestlaste seas tugev tung saada teavet olude kohta okupeeritud kodumaal, oli hakanud süvenema arusaam, et eesti kultuuri kandepind on Eestis, ning eestlased vabas maailmas saavad sellele toeks olla ja vajavad ise kodueestlaste tuge. See ei olnud aga võimalik isoleerituna – olulise tähtsusega olid vahetud kontaktid.

Kui vaadelda lähemalt sündmusi enne Rudolf Sirge Torontosse jõudmist, võime järeldada, et hukkamõistetv suhtumine saatis erinevaid kontaktipidamise vorme ammu enne Rudolf Sirge külaskäiku – olgu selleks EAK pakkide saatmine, Uno Kingissepa Tallinna-külustus või Heino Jõe sõnavõttud kultuurisidemete toetuseks. Kanada eestlaskonnas kujunenud kahetine suhtumine kontaktidesse kodumaaga peegeldab erinevust Kanada konservatiivse ja liberaalse erakonna NL-i suunalises poliitikas. Kontakti toetavate eestlaste seisukoht resoneerus liberaalide ohjeldamise ja kompromissi strateegiaga, samas kui suhtlemise vastaste positsioon sobitus konservatiivide kommunismivastase liiniga.

2.2. Rudolf Sirge Kanadas ja selle vahetud järeldused

2.2.1 Rudolf Sirge külaskäik Kanadasse

Rudolf Sirge Kanada-reisiga seotud asjaolude paremaks mõistmiseks on oluline teada mõningaid fakte tema elust. Sirge oli asunud loomingulisele tööle iseseisvas Eestis kirjaniku ja ajakirjanikuna. Tema külaskäigust NL-i 1929. a ja sellele järgnenud nõukogudesõbralikust kirjutisest võib järeldada varajast huvi sotsialismi vastu. Alates 1937. a töötas Sirge Välisministeeriumi pressibüroo referendina ja 1940. a juunipöörde järel jätkas töötamist valitsusasutustes: ca 2-kuuliste perioodidena täitis ta välisministeeriumi poliitilise osakonna juhataja kohusetäitja ja pressibüroo juhataja, Eesti Telegraafi Agentuuri juhataja ja Riikliku Kirjastuskeskuse osakonnajuhataja rolle. Samal ajal osales Sirge muuhulgas Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu asutamisel ja oli ajakirja Viisnurk toimetuses.³¹⁰

³⁰⁹ Olev Träss, "Kotkajärve Metsäülikool: Loomine..." , 12; Olev Trässi, Henno Sillaste ja Vello Sootsi 07.12.1995 vestluse salvestis, EKK DVD-kogu.

³¹⁰ Ülo Tonts, *Rudolf Sirge. Lühimonograafia*, (Tallinn: Eesti Raamat, 1974), 58, 72.

Teise NL-i okupatsiooni ajal tegutses Rudolf Sirge ENSV Kirjanike Liidu tehnilise sekretärina (1944-45) ja sekretärina (1958-70), samuti oli VSKAEÜ kirjandussektsooni esimees. Sirge oli Nõukogude Eesti teeneline kirjanik (1957) ja teda on autasustatud Tööpunalipu ordeniga³¹¹ ja „Austuse märgiga“. 1946. a ja 1951-58 töötas Sirge ajakirja Looming toimetuses, sh 1965-68 osakonnajuhatajana. Rudolf Sirge oli ENSV Ülemnõukogu V koosseisu liige (1959-63).³¹² Sirge tegevust ja positsiooni arvestades on märkimisväärne, et ta ei kuulunud kunagi kommunistlikku parteisse.³¹³

Rudolf Sirge loominguga seoses on oluline märkida, et 1956. a avaldatud romaanis „Maa ja rahvas“ käsitles ta esmakordselt eesti nõukogude kirjanduses küüditamise temaatikat. Üllatav fakt tema elust on abikaasa Linda ja nende 03.01.1941 sündinud poja Reinu küüditamine 1941. a, kes suri asumisel sama aasta septembris. Abikaasad said taas kokku 1945.³¹⁴

1962. a oli VEKSA-s rõhutatud vajadust suunata komitee liikmeid ja aktiviste aktiivsemalt välismaale sõitvate gruppide ja delegatsioonide koosseisu vahetute sidemete loomiseks ja komitee töö huvides.³¹⁵ 1964. a on VEKSA oma töö puudusena nimetanud asjaolu, et vähe on suudetud teha kaugemal, sealhulgas Kanadas eestlastega sidemete laiendamiseks ning selle parandamine seati VEKSA lähiaastate üheks esimeseks ülesandeks.³¹⁶

VSKAEÜ ootas välisriiki suunduvatelt ühingu liikmetelt ja kaastöötajatelt kohalike eestlastega kontaktide loomist ja tugevdamist. VEKSA ja VSKAEÜ siht oli töötada sisse püsivad suhtlusliinid ja selle kaudu kallutada pagulaseestlaste suhtumist Nõukogude Eestisse. Laiem eesmärk oli pagulaskonna sees pingete ja lõhestumise õhutamise, kuna loodeti radikaalselt kommunismi vastu töötavate ühiskonna liidrite autoriteedi ja toetuse nõrgendamisele.³¹⁷

Nõukogude pool püüdis leida teid, kuidas luua kontakti Kanada eestlastega, et selle abil mõjutada sealse pagulaskonna suhtumist ja vähendada valjuhäälsate nõukogudevastaste

³¹¹ Orden anti 1964 lõpus, teenete eest eesti nõukogude kirjanduse arendamisel („Rudolf Sirge austamisõhtu“, *Kodumaa*, 06.01.1965).

³¹² Tonts, 6, 118; dokument Rudolf Sirge nimetamise kohta Eesti Telegraafi Agentuuri juhatajaks 09.08.1940: EKM EKLA, F 206, M 84: 2, 1 1; Rudolf Sirge, üks biograafia katse, 13.01.1964: EKM EKLA, F 206, M 82: 8, 1 21, 25; „Kohustuslik Kirjandus. Aare Pilv ja Rudolf Sirge“, 25. november 2012, [ERR arhiiv](#) (külastatud 05.02.2025).

³¹³ Aare Pilv, „Rudolf Sirge ajalooromaanidest. Katse lugeda nõukogude kirjandust uuesti“, *Keel ja Kirjandus*, 8-9 (2013), 662.

³¹⁴ *Küüditamine Eestist Venemaale 1941 ja 1940-1953*, koost Leo Õispuu (Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo, 2001), 630; Tonts, 79.

³¹⁵ VEKSA üldkoosoleku otsus 16.05.1962: RA, ERA.R-2249.1.1, 1 59-61.

³¹⁶ VEKSA tööst 1963/64 aastal: RA, ERA.R-2249.1.1, 1 116-117.

³¹⁷ Nt VSKAEÜ 1964. a 10 kuu aruanne: RA, ERA.R-2206.1.135, 1 36-37; VEKSA aastakoosoleku protokoll 05.06.1954: RA, ERA.R-2249.1.1, 1 76; VEKSA 16.05.1962 aastakoosoleku protokoll: RA, ERA.R-2249.1.2, 1 2-4.

ringkondade mõju. Nii VSKAEÜ 1963. a tegevusaruandes kui ka 1964. a tööplaanis ja 10 kuu aruandes märgiti töölõigu puudustena liikmete ja kaastöötajate tutvuste ebarahuldavat kasutamist, välismaale sõitjatele kontaktide laiendamiseks ja tugevdamiseks selgete ülesannete püstitamata jätmist ning puudulikku tööd sidemete kinnistamiseks.³¹⁸

1964. a avanes võimalus lülitada eestlasi USA-sse ja Kanadasse suunduva üleliidulise grupi koosseisu. VSKAEÜ palus NSVL Ühingute Liidul võimaldada grupiga liituda Agu Aarna³¹⁹ ja tema abikaasa Helga Aarna³²⁰ kõrval ka Rudolf Sirgel kui rahvakirjanikul, ENSV Kirjanike Liidu sekretäril ja ühingu kirjandussektsooni esimehel.³²¹ Taotletud kolme eestlase asemel lendas Ameerikasse ainsana Rudolf Sirge. Kandidaatide ja grupi kokkupaneku protsessi arvestades on ilmne, et reisile lubati üksnes võimude jaoks usaldusväärseid ja põhjalikult kontrollitud isikud.³²²

1964. a septembris jõudis NL-ist lähetatud seltskond ühes Rudolf Sirgega Montreali. Seal teatas Sirge Torontos elavale kirjanikule Salme Ekbaumile oma peatses Torontosse jõudmisest ja soovist anda edasi tervitusi kodumaalt. Kuna Sirge oli varasemalt vahendanud Ekbaumi kirjavahetust viimase Tallinnas elava õe, luuletaja Minni Nurmega, võis teate ootamatusele vaatamata Ekbaumil olla teatav usaldus ja motivatsioon kohtumisega nõustumiseks. Nõnda sai kaugelt kodumaalt saabunud „võõras“ kokku Salme Ekbaumi ja tema abikaasa Artur Ekbaumiga³²³ viimaste kodus Torontos. Kohtumisel osales Ülemaailmse Eesti Kirjanike Seltsi Toronto esimees Hannes Oja, kelle kaasamise põhjuseks oli Rudolf Sirge soov saada kokku kohalike eestlastega.³²⁴ Kiirelt kulgenud külaskäigu lõpus mainis Hannes Oja Sirge ammust

³¹⁸ VSKAEÜ 1963 tegevusaruanne: RA, ERA.R-2206.1.115, l 15; VSKAEÜ 1964 tööplaan ja 10 kuu aruanne: RA, ERA.R-2206.1.135, l 57.

³¹⁹ **AGU AARNA** (11.10.1915 Tallinn – 11.12.1989 Tallinn) - tehnikateadlane, pedagoog, teadusorganisaator ja ühiskonnategelane, Oli 1948–79 TPI õppejõud, sh 1951–64 kateedrijuhataja ja 1960–76 rektor. 1959–71 ENSV Ülemnõukogu V–VII koosseisu saadik, 1964–67 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee liige.

³²⁰ **HELGA AARNA** (sündinud 1915) – Tallinna laste muusikakooli pedagoog, Agu Aarna abikaasa (VSKAEÜ 27.06.1964 kiri Ühingute Liidule: RA, ERA.R-2206.1.139, l 71).

³²¹ VSKAEÜ 27.06, 07.07. ja 15.07.1964 kirjad Ühingute Liidule: RA, ERA.R-2206.1.139, l 71, 98, 100.

³²² NSVL Ühingute Liidule saadeti eelnevalt Rudolf Sirge iseloomustus ja täiendavad andmed nii Sirge enda kui tema vanemate kohta: RA, ERA.R-2206.1.139, l 98, 100.

³²³ **ARTUR EKBAUM** (08.02.1903 Kõpu v Viljandimaal – 05.06.1976 Udora, Kanada) – aktiivselt tegev ühistegevuse alal nii Eestis kui pärast põgenemist (1944) Rootsis ja seejärel Kanadas. Rootsis oli Ekbaum mh kirjastuse Vaba Eesti asutaja ja juhatuse liige, Eesti Rahvusfondi juhatuse liige, ERN asutaja ja presiidiumi liige, Eesti Komitee Rootsis juhatuse liige, ajalehe Välis Eesti toimetuse liige. Kanadas oli Ekbaum mh Toronto Eesti Seltsi asutaja ja juhatuse liige, ELK juhatuse liige ja abiesimees, BLK asutaja liige ja abipresident, RVN liige, EAK üks asutaja ja esimees. Toronto Eesti Ühispanga asutaja ja president alates 1954 kuni surmani (”Biograafilist ja bibliograafilist”. Artur Ekbaum”, *Ühistegevus on päike*, koost Salme Ekbaum ([Toronto:] Estoprint 1977, 107-109).

³²⁴ Salme Ekbaumi 22.09.1964 kiri Bernard Kangrole: EKM EKLA, F 310, m 55: 16, l 15/26.

tuttavat Karl Eermet³²⁵, millest koorus plaan kohtuda Eerme ja teistegi kohapealsete kirjandusnimestega.³²⁶ Sellest, et VEKSA jaoks olid Kanada-suunalised tegevused olulised ja nad rõhutasid kontaktide loomise tähtsust ning et Sirge avaldas soovi kohtuda ka teiste eestlastega Kanadas, on ilmne, et Sirge ei olnud reisil tavalise turistina, vaid läinud sinna Kanada eestlastega kontaktloomise sihiga.

21. septembril 1964 võttis Karl Eerme koos abikaasaga kodus vastu ENSV kirjaniku Rudolf Sirge ning Toronto kirjandusringkonna esindajad: Hannes Oja, Magda Pihla³²⁷, Arvo-Eerik Naelapea³²⁸, Salme Ekbaumi ja lühemat aega viibis kohtumisel ka Artur Ekbaum.³²⁹ Tegemist oli harukordse juhtumiga, kus Toronto kirjandustegelased said vahetada vastastikuseid mõtteid ja uudiseid kolleegiga Nõukogude Eestist. Kui see fakt kõrvale jätta, ei olnud sündmuses eneses midagi väga eripärast. Sellele järgnenud seevastu on tähelepanu ja lähemat uurimist vääriv. Tsiteerides Hannes Oja: „Sündmused ise on olnud väga tagasihoidlikud, hilisemate lainetuste kõrval peaaegu märkamatud“.³³⁰

Õhtu tegi tähelepanuväärseks asjaolu, et kaugel külalise võõrustaja Karl Eerme oli RVN-i juhatuse liige. RVN oli juba aastaid tagasi võtnud kodumaaga suhtlemise, eriti vahetute kontaktide osas, hukkamõistva positsiooni. Lisaks ei olnud külaline lihtne kirjanik Nõukogude Eestist, vaid ENSV Kirjanike Liidu sekretär ning töötanud okupatsiooni algusaastatel juhtivatel kohtadel riigiparaadis ja olnud hiljuti Nõukogude Eesti ülemnõukogu liige. Neil põhjustel sai kohtumine toonases Kanada eesti ühiskonnas juba varitsenud pingete keskel eriliselt suure tähelepanu osaliseks.

Karl Eerme rõhutas hiljem avalikkusele suunatud pöördumises, et soovis saada Sirgelt teavet kodumaa eluolust ning anda temale pilti Kanada eestlaste omast. Ta rõhutas, et tähtis ei ole mitte üksnes, kellega räägiti, vaid ka millest räägiti, ning just see teine on väärt, et selle üle

³²⁵ **KARL EERME** (kuni 1939 Ehrmann, ka Aermann, 09.07.1905 Tartu – 09.09.1975 Six Mile Lake, Ontario, Kanada) – Eestis töötas Võru Teataja, Pärnu Päevalehe ja Tartus Postimehe toimetuses. Oli rindekirjasaatja Saksa sõjaväes, 1944 deserteerus ja sattus Saksamaal USA sõjavangi. 1948-51 elas Suurbritannias, kust läks edasi Kanadasse, töötades seal kirjastusametnikuna (*Eesti kirjandus paguluses...*, 768; RA, ERA.5201.2.12675, 1 2).

³²⁶ Ekbaum. *Ristitants...*, 22, 29-35.

³²⁷ **MAGDA PIHLA** (01.02.1908 Tallinn – 31.05.1989 Toronto) – algkooliõpetaja ja koolijuhataja Eesti eri paigus. 1944 põgenes Saksamaale, töötas õpetajana eesti koolides. 1950 asus Kanadasse, kus töötas kantseleiametnikuna, eesti täienduskoolis õpetajana, alates 1966 oli harrastuskunstnik (*Eesti kirjandus paguluses...*, 780).

³²⁸ **ARVO-EERIK NAELAPEA** (04.02.1927 Tartu – 11.09.2018 Valkse) - 1948 siirdus Austraaliasse, sealt Kanadasse. Töötas veekaitse- ja puhastusseadmete alal Austraalias ja Kanadas. Toronto Eesti Seltsi abiesimees ja loengute korraldaja, Eesti Kirjanduse Sõprade Ühingu asutaja ja esimees, Metsäülikooli lektor, asutas Torontos erakooli ja juhtis seda. Tagasi Eestis 1993, töötas Keskkonnaministeeriumis (*Vaba Eesti tähistel...*, 450).

³²⁹ Mõned märkmed kõnelustest Toronto eesti kirjanike ja Rudolf Sirge vahel 21. sept. 1964: VEMU.8.1.3-7.

³³⁰ Hannes Oja 14.10.1964 kiri Bernard Kangrole: EKM EKLA, F 310, M 83: 8, 1 8/12.

tõsisemalt järele mõelda.³³¹ Eerme poolt Sirgega räägitu kohta avaldatust võib aimata ettevaatlikkust. Ta on käsitlenud teemadena nimetanud näiteks eestiaegsete kirjanike saatust, kirjanduse tsensuuri, NL-st välisriikidesse saadetavat propagandakirjandust, ENSV eluolu, Eesti Vabariigi riigitegelaste saatust, eesti noorte meelsust jne.³³² Tõenäoliselt avaldas Eerme kohtumisel räägitu kohta vaid sellise osa vestluste tegelikust sisust, mille avalikkuses esitamine ei kujuta asjaosalistele ohtu. Eerme, nagu kõik Sirgega kohtunud, oli suurepäraselt teadlik, et Kanada eesti väljaannetes avaldatav teave saab teatavaks nõukogude poolele.

Sarnane ettevaatlikkus õhkub ka romaanist „Ristitants“, mille Salme Ekbaum kirjutab Rudolf Sirgega kohtumiste ja neile järgnenud kohta. Romaanis ei ole Sirget nimetatud nimepidi (kuigi see oli avalikult teada), ja kirjanik märgib, et ta ei tea, mis Nõukogude Eestis „ühele või teisele võib kujuneda komistuskiviks. Ning mul ei ole vähematki tahtmist sillutada kellelegi siberiteekonda. Ka verivaenlasele mitte“.³³³ Kõnealusel kohtumisel räägitu kajastamise osas on romaan võrdlemisi üldsõnaline,³³⁴ vihjates siiski, et Sirgelt saadi teavet kodumaa olude kohta.³³⁵

Sama paistab peegelpildina ka Rudolf Sirge avaldatust. Ajakirjale Looming juubeli puhul antud intervjuus mainib ta Kanada eestlastega kohtumist vaid murega, et viimati kaotab Eerme sündmuse tõttu töökoha. Seda saadab justkui intervjuueerija arutlus, et Kanada eestlased hoiavad kodumaalt sinna minejatest eemale, kartes „emigrantlikke ninamehi ja reaktsiooni, kes kodumaaga sidemete pidamise peale marulist klaperjahti peavad.“³³⁶ Sirge reisi käiku käsitlevast reisikirjeldusest, mis paljus on vägagi detailitõpne, ei leia kõnes oleva kohtumise sisu kohta midagi peale osunduse kõmule, „mille mõningad pagulasringkonnad üles lõõtsusid pärast nende ridade autori üht kodust vestlust eestlastest sulameestega Torontos“.³³⁷

See oli aga pilt, mida asjaosalised kuvasid avalikkusele. Pisut lähemat aimu kohtumisel tegelikult räägitu kohta on võimalik saada kirjavahetustest. Romaani „Ristitants“ kohaselt tegi võõrustaja klaasi tõstes ettepaneku jätta kõik kõneldav omavahele. Kuigi Ekbaum kirjeldab

³³¹ Karl Eerme kiri Eesti Päevalehe toimetusele: RA, ERA.4932.1.16, l 1-2.

³³² *Mõned märkmed ...*: VEMU.8.1.3-7.

³³³ Ekbaum, *Ristitants...*, 18.

³³⁴ *Ibidem*, 40-41.

³³⁵ Salme Ekbaum kirjutab: „Olin võõra kaudu üsna palju näinud. Kes on säält kirjanik ja mis tähendab olla raudeesriidetagune kirjanik nii hääs kui kurjas. Paenduda, puituda ja siiski vastu pidada nagu paju jõekaldal, mis on sattunud ohtlikule voolusele liiga lähedale, voolusele, mis teda joodab, aga ühtlasi õõnestab pinna juurte alt“ (*Ibidem*, 59).

³³⁶ Lembit Rimmelgas, „Juubelijuttu“, *Looming*, 12 (1964), 1863-1864.

³³⁷ Rudolf Sirge, *Ameerika – publitsisti pilguga. Meretaguste juures: reaktiiv-reisipilte*, (Tallinn: Eesti Raamat, 1968), 55.

seda kui Eerme ebaõnnestunud nalja,³³⁸ on ka Hannes Oja privaatses kirjavahetuses viidanud, et kuna Sirge „rääkis meile liiga palju, siis lubasime talle kuuldust vaikida ja see on meie kuritööd suurendav põhjus“.³³⁹ Ilmekaks näiteks on järgmine lõik Oja kirjast Hellar Grabbile³⁴⁰: „Mida Sirge rääkis? Nagu tead, ta rääkis ca kaheksa tundi ja sellest, mida koosolijad temalt küsisid. See haaras esmalt muidugi kirjanduslikke küsimusi, siis eestlaste elu viimase 20 aasta jooksul selle traagilise ajastuga, mis jooksid kokku metsavendlus-küüditamine-kolhoosierimine. Ja muidugi eestlaste saavutustest isikliku tubliduse pinnal. Minu mulje jäi temast kui eestlasest, kes sai mitmel korral liigutatud kui meie omast eesti päevast ja suursündmusest talle rääkisime: kes on aga kakskümmend aastat elanud ühiskonnas kus ta on pidanud kõik läbi elama, nagu ta väljendas. Ta on mitmel korral Kangroga kokku puutunud ja meiegi täitsime ta kohvri raamatutega, mis muidu sinna maale ei pääseks. Kuulsime aga palju sellist, mida senised vanad eided, kes elanud kuski kolhoosikülas, kunagi ei teadnud. Ainult asjast polnud mõtet rääkida ja materjale oleks võinud näit. RVN ise oma huvides ära kasutada. Aga rumalus pääsis enne jaole kui asjalikult oleks saadud tööd teha. [...] Muidugi ei tohi temast positiivset rääkida, sest siis saab osaks Riivaldi saatus, kes läks Tubinat kaitsma. Tuleb ütelda et oli paatunum punane jne. jne. jne., siis ehk on karistus kergem.“³⁴¹ Teises kirjas on Hannes Oja märkinud, et Sirge „viimaseks sooviks meile oli: kirjutage nii nagu olete teinud, ka meie saame sellest abi“.³⁴²

Et kokkusaamisel oli Sirge suhteliselt avatud kaartidega rääkinud oludest okupeeritud Eestis ja enda arvamustest erinevates küsimustes, järeldub kaudselt ka kirjast, mille Sirge saatis järgmise aasta juulis Eermele. Tegemist oli esimese kirjaga pärast kohtumist. Et mitte Eerme seisundit raskendada, oli Sirge hoidunud Eestist kirja saatmast. Nii postitas ta selle Soomest, viibides tõlkijate konverentsil. Sirge avaldab kahetsust kohtumisele järgnenud lärmi üle ning kinnitas, et tema ei tahtnud ega taha kellelegi kohtunutest halba ja väljendas muret, kas tema kiri ei tekita Eermele Torontos pahandusi. Sirge viitab, et kannatanud on nii kodumaale jäänud kui põgenenud eestlased. Ühtlasi teatab ta, et sügisel on Kanadasse sõitmas grupp eestlasi, ning palub mitte rääkida neile midagi temast ega tema räägitust: „Leppisime tookord kokku, et jutud jäävad omavaheliseks [...]“.³⁴³ Siit võib välja lugeda teatavat muret, et kui Torontos temaga

³³⁸ Ekbaum, *Ristitants...*, 40.

³³⁹ Hannes Oja 14.10.1964 kiri Bernard Kangrole: EKM EKLA, F 310, M 83: 8, 1 8/12.

³⁴⁰ **HELLAR GRABBI** (22.09.1929 Tallinn – 28.07.2018) – kirjanduskriitik, kirjastaja, toimetaja, ajakirjanik, kirjanik. Põgenes 1944 Saksamaale, sealt 1949 USA-sse. AABS asutajaliige, Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsis juhatuse liige, Washingtoni Eesti Seltsi liige. Ajakirja Vaba Eesti toimetuse liige 1955-64, ajakirja Mana toimetaja alates 1964.

³⁴¹ Hannes Oja 14.10.1964 kiri Hellar Grabbile: EKM EKLA, F 413 M 13: 10, 1 9/9-9/9p.

³⁴² *Ibidem*, 1 8/12.

³⁴³ Rudolf Sirge 06.07.1965 kiri Karl Eermele: VEMU.8.1.1-6.

kohtunud saavad järgmiste külalistega jutu peale, võidakse avaldada tema kohta midagi sellist, mis võiks talle kahjulikult mõjuda.

2.2.2 Sirgega kohtumise küsimus Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogus ja tagajärjed Sirgega kohtunutele

ENSV kirjanikuga kohtunud ei teinud kokkusaamisest saladust, kuid samas ei kiirustanud nad ka avalikkust teavitama. Karl Eerme informeeris eelnevalt kohtumisest RVN-i juhatuse esimees Harri Pärkma ja eesti väljaandeid, paludes neil siiski „asja mitte kella külge panna“.³⁴⁴ Kohtumisõhtu järel aga hakkasid eestlaste seas levima kuuldused toimunu kohta ja nõuti RVN-i erakorralist kokkukutsumist.

28.09.1964 kogunes RVN-i juhatus, päevakorras Karl Eerme kohtumine Sirgega. Eerme esitas koosolekul aruande, mille järel Hugo Urm ja Erik Heine esitasid tema vastu süüdistuse: Eerme on rikkunud RVN-i põhimõtteid, ta on laskunud läbirääkimistesse kommunistliku funktsionääriga, mis on võrdne reetmisega. Oli ka Eermet toetavaid seisukohti, näiteks Harri Pärkma tuletas meelde, et Eerme on lisaks RVN-i juhatuse liikmele ka eraisik, ja et eestlastel võib olla kontakte. Eerme tunnistas, et oli läinud vastuollu RVN-i sõnastatud keeluga, kuid ta ei kohtunud Sirgega RVN-i juhatuse liikmena.³⁴⁵ Harri Pärkma, keda sidus Eermega lisaks ühisele tegutsemisele RVN-is ka sõprus, soovitas tal eraviisiliselt omal soovil RVN-i juhatusest lahkuda.³⁴⁶ Suurema kära vältimiseks RVN-i ümber tunnistas Eerme oma eksimust ja esitas lahkumisavalduse, mille juhatus sealsamas ka aktsepteeris.³⁴⁷ RVN-i juhatus, mitte nähes Rudolf Sirgega kohtumises erilist probleemi, lootis et Eerme tagasiastumisega on suuremad tülid seljatatud.³⁴⁸ Kuid sündmused alles hakkasid hoogu koguma.

Järgnenud ühiskondliku hukkamõistu ulatuslikkusest saab aimu, kui heita pilk sündmustele, mis toimusid Sirgega kohtunutega isiklikus plaanis. Ilmselt kõige valusamalt tunnetas kohtumise järelmõjusid külalist võõrustanud Karl Eerme, kelle jaoks ei piirdunud tagajärjed kaugeltki üksnes RVN-i juhatusest tagasiastumisega. Ta sunniti lahkuma Eesti Kultuurarhiivi juhi kohalt,³⁴⁹ mis oli Eermele kibe katsumus, kuna ta oli olnud arhiivi looja ja seda algusest

³⁴⁴ RVN-i juhatuse 05.11.1964 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.636; Karl Eerme 30.09.1964 kiri Elmar Jürvetsonile: VEMU.8.1.2-6.

³⁴⁵ RVN-i juhatuse 28.09.1964 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.636.

³⁴⁶ Harri Pärkma 30.09.1993 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu.

³⁴⁷ Karl Eerme 30.09.1964 kiri Elmar Jürvetsonile: VEMU.8.1.2-6.

³⁴⁸ Harri Pärkma 30.09.1993 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu.

³⁴⁹ RVN-i 31.10.1964 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56.1.3; RVN-i juhatuse 05.11.1964 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.636.

peale juhtinud. Arhiivi tegevus jäi tema tagasiastumise järel faktiliselt aastateks seisma, kuni ta 1968. a kutsuti tagasi seda juhtima.³⁵⁰

Karl Eerme oli EÜS-i liige ning sealgi võeti Sirgega kohtumise tõttu tema vastu sõna. Eerme lahendas olukorra EÜS-ist välja astumisega. EÜS-laste survega seostas Eerme enda seniselt töökohalt vallandamise 1965. a kevadel.³⁵¹

Toimunu avaldas mõju Karl Eerme ajakirjanduslikule tegevusele ja toimetajatööle. Umbes aasta jooksul kirjutas ta ajalehtedes artikleid pseudonüümide all, hakates 1966. a algusest taas oma nime alt kirjutama. Sirge skandaali tõttu halba valgusse sattumine tingis Karl Eerme eemale jäämise ajaloolise koguteose „Eestlased Kanadas“ tööst, milles tal oli huvi osaleda.³⁵²

1964. a lõpus töötas Eerme Konstantin Pätsile pühendatud raamatu kokkupanekuga. Ta kahtles esialgu, kas tema isiku sidumine raamatuga oleks äsjase skandaali valguses kasulik ning arvas, et raamatus oleva teksti autorina ei peaks teda näitama. Teosega töötati aga edasi ja selle väljaandmisel on märgitud Karl Eerme toimetajana. Pärast raamatu ilmumist teatas kirjastaja Eermele, et on saanud tema töö kohta vaid kiitvaid hinnanguid. Veelgi enam – ta tegi Eermele ettepaneku koostöö jätkamiseks ja anda välja analoogne teos Jaan Tõnissonist. Nii tundus esmapilgul, et USA-s asuv kirjastus ei näinud põhjust Eermega koostöö lõpetamiseks või selle varjamiseks. Kui aga ilmus Eerme toimetatud raamat Jaan Tõnissonist, selgus et kirjastaja oli jätnud Eerme kirjutise juurde autori nimetähed märkimata. Eerme kooskõlastust selleks ei olnud. Tegemist oli otseselt 1964. a sündmuste tagajärjega. Kirjastaja põhjendas oma teguviisi väitega, et ta oli saanud mitmeid Eermet Sirgega kohtumise tõttu hukkamõistvaid kirju. Samuti olid mõned kliendid loobunud kirjastuse raamatutest kirjastuse koostöö tõttu Eermega. Nii oligi kirjastaja raamatu müügi huvides jätnud kirjutise juures Eermele viitamata.³⁵³

Eeltoodust nähtuvalt olid Rudolf Sirge kohtumise tagajärjed Karl Eerme jaoks laiaulatuslikud. Samas osutusid need siiski mööduvateks. Tema sotsiaalse staatuse taastumist tõendab kasvõi asjaolu, et Eerme oli RVN-i 1969-72 koosseisus informatsiooni komisjoni abiesimees, samuti töötas ta alates 1968. a. edasi Eesti Keskarhiiv Kanadas juhatajana.³⁵⁴

³⁵⁰ Olev Trässi, Henno Sillaste, Vello Sootsi 15.02.1996 vestluse salvestis, EKK DVD-kogu; Enn Salurand, “Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu”. *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos* [I]..., 271.

³⁵¹ Karl Eerme 08.12.1964 kiri Elmar Jürvetsonile: VEMU.8.1.2-6; Karl Eerme 04.05.1965 Arno Raagile: VEMU.8.1.3-3.

³⁵² Karl Eerme 14. ja 31.01.1975 kirjad Elmar Jürvetsonile: VEMU.8.1.2-7.

³⁵³ Karl Eerme 30.09.1964, 25.10.1964, 01.11.1964 kirjad Elmar Jürvetsonile; Elmar Jürvetsoni 02.03, 03.03 ja 23.03.1964 kirjad Karl Eermele: VEMU.8.1.2-6; Elmar Jürvetsoni 29.01.1966 kiri Karl Eermele: VEMU.8.1.2-7.

³⁵⁴ Informatsioon RVN-i juhataja ja komisjonide tegevusest (27.09.-16.11.1969): VEMU.19.1.1-6.

Lisaks eelnevale sai Eerme Sirgega kohtumise järel anonüümseid ja kohati roppe sõimukirju.³⁵⁵ Ka Salme ja Artur Ekbaum said anonüümseid ähvarduskirju. Teoses „Ristitants“ kirjeldab Salme Ekbaum põlu alla sattumist ja temaga seltskondlikel üritustel distantsi hoidmist. Paar inimest tagastasid Ekbaumile tema kirjutatud raamatu.³⁵⁶ 03.01.1965 kirjutas Salme Ekbaum: „Seljataga on jäänud ka nii palju porist jama. Vist olen kogunud nende kuudega enam kui 20 viimase aastaga“.³⁵⁷ Samas lavastati 1966. a lõpus Toronto teatris Ekbaumi näidend,³⁵⁸ mis annab tunnistust sellest, et ka tema ümber vaibusid suuremad tormid paari aastaga.

Teisedki Sirgega kohtunud ei jäänud tagajärgedest puutumata. Artur Ekbaumi rünnati nõudmisega, et ta astuks Sirgega kohtumise tõttu tagasi Toronto Eesti Ühispanga esimehe ametikohalt.³⁵⁹ Kuivõrd Sirgega kohtunud Hannes Oja oli Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi Toronto osakonna esimees, oli seegi organisatsioon kistud sündmuste keerisesse. Peatselt kohtumise järel astus osakonna juhatus täies koosseisus tagasi, mis ühtlasi tähendas osakonna tegevuse lõppemist.³⁶⁰ Oja sunniti lahkuma Kanada eestlaste ajaloo komisjonist ja tal tuli lõpetada töö Meie Elu kultuurileheküljega.³⁶¹ Ta ise on märkinud, et ei saa „kuni meelte rahunemiseni täie nime all kirjutada“.³⁶²

Nähtavasti on Ekbaum silmas pidanud Magda Pihlat, kui kirjutas „süüalusest“, kes laimust solvudes kaaspagulastest eemale tõmbus, leides sõpru ja kõlapinda võõrrahva hulgast.³⁶³ Arvo-Eerik Naelapea heideti kaheks aastaks välja korporatsioonist Ugala.³⁶⁴

Nõukogude propaganda ei jätnud tekkinud segadust ära kasutamata ja kirjeldas toimunut läbi oma prisma, väljendades toetavat suhtumist Sirgega kohtunute suhtes (mis mõistagi võimendas

³⁵⁵ VEMU.8.1.3-7.

³⁵⁶ Ekbaum, *Ristitants...*, 88, 97-99, 123.

³⁵⁷ Salme Ekbaumi 03.01.1965 kiri Bernard Kangrole: EKM EKLA, F 310, m 55: 16, l 17/30.

³⁵⁸ „Toronto-teater esitas Ekbaumi algupärandi“, *Eesti Päevaleht - Estniska Dagbladet*, 14.11.1966.

³⁵⁹ Ants Mägiso 11.10.1964 kiri Meie Elu peatoimetajale Siegfried Veidenbaumile ja sellele lisatud kirjutis „Avalikkus ootab seletust Arthur Ekbaum'ilt ühenduses kommunist Rudolf Sirgega“: VEMU.14.1.87.

³⁶⁰ „Ü. E. Kirjanduse Seltsi Kanada osakonna juhatus lahkus“, *Meie Elu*, 08.10.1964. Tõsi küll, Kanada kirjandusnimesed ei püsinud organiseerimata kuigi pikka aega – juba 1966. a sügisel otsustati kirjandusliku organisatsiooni taastamine ja 1967. a veebruaris toimus Eesti Kirjanduse Sõprade asutamiskoosolek, juhatuse esimeheks valiti Hannes Oja (Alfred Kurlents, „Kirjandus“, *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos* [I]..., 455-456).

³⁶¹ „Nõiaprotsessid“ eesti kirjanike vastu Kanadas“, *Teataja*, 30.10.1964.

³⁶² Hannes Oja 14.10.1964 kiri Hellar Grabbile: EKM EKLA, F 413 M 13: 10, l 9/9. Sama: Hannes Oja 14.10.1964 kiri Bernard Kangrole: EKM EKLA, F 310, M 83: 8, l 8/12p.

³⁶³ Ekbaum, *Ristitants...*, 225.

³⁶⁴ Hannes Oja 14.10.1964 kiri Hellar Grabbile: EKM EKLA, F 413 M 13: 10, l 9/9; Ekbaum, *Ristitants...*, 225.

Toronto kogukonnas veelgi nende hukkamõistmist) ja tuues taas mängu Aleksander Laagi, Aksel Luitsalu ja teiste nõukogude propaganda ammustele sihtmärkidele suunatud retoorika.³⁶⁵

Võib arvata, et Sirge rääkis Torontos võrdlemisi avatult oludest kodumaal ja andis teavet, mida oleks olnud võimalik kasutada edasistes poliitilistes tegevustes. Samas pidi saadud info jääma kättesaadavaks vaid piiratud isikute ringile, seda ei olnud võimalik avalikustada, kuna Kanada eesti ajalehtedesse jõudmisel oleks kõik ühtlasi teatavaks saanud nõukogude poolele. Sellega sattunuks ohtu Rudolf Sirge ning pagulaskond oleks edasiseks teabe hankimise võimaluseks kaotanud vajaliku usaldusliku baasi. Samas oli viga avalikkusele kohtumise toimumise kohta üldse mitte teavet anda. Nähtavasti pidasid osalejad kokkusaamist eraviisiliseks, arvestamata Karl Eerme ühiskondliku positsiooniga ning tunnetamata eestlaskonnas kodumaaga suhtlemise küsimuses valitsevaid ootusi ja pingeid.

Rudolf Sirgega kohtumise järel rakendusid eriti reljeefselt järelmid, mis kodumaaga peetavate kontaktidega seoses olid varasemalt sammhaaval sisse harjutatud. Erinevus oli tingitud sellest, et kui varem olid vahetud kontaktivõttud olnud kas kaugel (nt Tubin Rootsi eestlasena) või avalikkuses vähem tuntud isikute poolt (Raudsepp), siis nüüdse kohtumise osapoolteks olid RVN-i juhatuse liige ja juunipöörde järel valitsussektoris vaheastme juhtimistasandil töötanud, kohtumise aegne ENSV Kirjanike Liidu esindaja.

Isikuid, kes osalesid kohtumisel Rudolf Sirgega, tabas hukkamõist, rahvuslikult meelestatud eestlased tembeldati reeturiteks ja sisuliselt heideti nad ajutiselt ühiskonnast välja. Kuigi emotsioonid lahtusid ja olukord normaliseerus paari aastaga, ei ole võimalik mõõta ega korvata juhtunuga kaasnenud hingelisi läbielamisi.

2.3. Rudolf Sirge külastuse järellainetused

Vaadeldava külastuse järelmid ei piirdunud eespool käsitletuga, selle mõju ühiskonnas oli laiem ja sügavam. Ajaks, kui Rudolf Sirge külastas Torontot, oli kujunenud RVN-i sisepositsioon, kelle lipukirjaks oli „ei mingit kompromissi kommunistidega!“. Kui eestlaste seas läksid liikvele kuuldused Toronto eesti kirjandusringkonna kohtumisest Rudolf Sirgega ja samal ajal kohalikud eesti lehed sellest midagi ei kirjutanud, nägi kõnealune seltskond seda Sirge nõudmisel maha vaikitud sündmusena.³⁶⁶

³⁶⁵ V. Truu, „„Vabadus“ à la Toronto „Sonderkomando““, *Kodumaa*, 04.11.1964.

³⁶⁶ Ülo Jürima 05.06.1997 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu.

Väidetavalt salajasena hoitud kohtumise avalikustamise eesmärgil levitati Kanada eestlaskonna seas anonüümset lendlehte, nimetusega „ETA bülletään“, dateerituna 28.09.1964. See oli sama päev, millal oli kokku kutsutud RVN-i juhatuse erakorraline koosolek, et arutada Sirgega toimunud kohtumist. Lendleht kirjeldas kokkusaamist, rõhutas Rudolf Sirge funktsionääri-staatust ning avaldas arvamust, et see oli esimene katse Kanada eestlastega kontakti loomiseks ja pagulaste vastupanu murdmiseks.³⁶⁷ Bülletäänil oli mäрге, et seda on trükitud 3000 eksemplari.³⁶⁸

RVN-i juhatus ja eesti ajalehed mõistsid anonüümsete lendlehtede levitamise hukka,³⁶⁹ millele omakorda järgnesid järgmised trükised. Kui esimese lendlehe tähelepanu oli keskendunud toimunud kohtumisele ja sellega lähemalt või kaudsemalt seotud isikutele, siis järgnevad kolm ründasid RVN-i juhatuse liikmeid ja teisi eesti ühiskonna juhtivaid isikuid, teiste seas konsultit, pagulasajakirjandust ja üliõpilaskondade juhte, heites neile ette koostööd kommunistidega.³⁷⁰

RVN-is tekkis kaks leeri. Ühe poole hinnangul oli probleemiks anonüümsete lendlehtede levitamine ja neis eesti ühiskonna aktiivsete liikmete laimamine ning esmaseks ülesandeks oli nende arvates väljaandjate tuvastamine ja nende ühiskonda kahjustava tegevuse peatamine. RVN-i juhatus püüdis luua uurimiskomisjoni, ülesandega tuvastada lendlehtede väljaandjad, kuid selle asutamiseni ei jõutud. Teine leer eesotsas Aksel Salumetsaga³⁷¹ leidis aga, et probleemiks oli kohtumine Sirgega ja selle varjamine ning see on teema, millega tuleb edasi tegeleda, pidades lendlehtede autorite otsimist tegelikult probleemilt tähelepanu kõrvalejuhtimiseks.³⁷²

Kui sai teatavaks, et üheks lendlehtede levitajaks oli Mart Tarum³⁷³, esitasid Olev Träss ja Harri Pärkma 1964. a detsembris tema vastu hagi, nõudes kahjuhüvitist laimamise eest.³⁷⁴ Esimene

³⁶⁷ Esimene ETA bülletään (28.09.1964): VEMU.78.1.8-23.

³⁶⁸ Ülo Jürima on seda oluliselt pisendanud, märkides et realselt võidi levitada ca 300 eksemplari (Ülo Jürima 05.06.1997 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu).

³⁶⁹ RVN-i juhatuse 08.10.1964 koosoleku protokoll ja selle lisa: VEMU.56.1.62; “Anonüümsus ei kuulu meie hulka”, *Meie Elu*, 08.10.1964, 2.

³⁷⁰ ETA bülletäänid nr 2 (16.10.1964), nr 3 (12.11.1964) ja nr 4 (22.12.1964): VEMU.78.1.8-23.

³⁷¹ **AKSEL SALUMETS** (17.04.1920 Tännasilma – 2000 Toronto) – lõpetanud Toronto Ülikooli ehitusinsenerina. Tegutses skaudijuhina, ERKK esimehena, RVN-i ja EVÜ liige (“Aksel Salumetsa matusetalitus Peetri kirikus”, *Meie Elu*, 01.03.2000; M.T., “Aksel Salumets 50-aastane”, *Meie Elu*, 15.04.1970).

³⁷² RVN-i juhatuse 19.11. ja 16.12.1964 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.2.636; RVN-i 31.10.1964 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56.1.3.

³⁷³ **MART TARUM** (22.11.1911 Virumaa – 01.01.1987 Toronto) – lõpetanud Toronto Ülikooli ja selle järel tegutsenud advokaadina. ERKK asutajaliige (*Meie Elu*, 08.01.1987; Aksel Salumets, “Mart Tarum *in memoriam*”, *Meie Elu*, 29.01.1987).

³⁷⁴ Harri Pärkma ja Olev Trässi 18.12.1964 hagiavaldus Ontario Kõrgemale kohtule (koopia): VEMU.8.1.3-7.

tulemus, mis kohtuasja algatamisega saavutati, oli lendlehtede ilmumise lõppemine.³⁷⁵ Pikk kohtuprotsess kulges oma rada, kuni kohtumenetluse käiku sekkus ootamatult Eerik Heine ülestunnistus, et tema oli lendlehtede väljaandmise taga. Ootamatu pööre tõi kaasa menetluse seiskumise, kuna kohus palus hagejate seisukohta, kas nad soovivad Eerik Heine kaasamist menetlusse kostjana, mis tähendaks asja arutamise alustamist otsast peale. Hagejatel tuli teha otsus, mille langetamist mõjutasid mitmed asjaolud. Esiteks oli Pärkma ja Trässi advokaat just saanud kohtunikuks, seega asjaga jätkamise korral tulnuks võtta uus esindaja. Teiseks Eerik Heine viivitas oma reaktsiooniga. Kolmandaks oli kogu menetlus hagejate jaoks väga kulukas. Kõige olulisem oli, et kohtusse pöördumisel soovitud eesmärk oli saavutatud: lendlehtede levitaja isik oli tuvastatud. Kõikide asjaolude kaalumise tulemusena otsustasid hagejad kohtuasja lõpetada.³⁷⁶

Kuna avaliku elu tegelastest eestlaste vahelise vaidluse lahendamine Kanada kohtus oli esmakordne, sai see suure tähelepanu, sh ka kriitika osaliseks. Näiteks Edgar Valter Saks³⁷⁷ taunis kohtusse pöördumist ja soovitas eesti organisatsioonidel moodustada tüliküsimuste lahendamiseks eesti tuntud juristidest koosnev alaline vahekohus.³⁷⁸

Sirgega toimunud kokkusaamine ning sellele järgnenud oli asjaosaliste kinnitusel otseseks tõukeks uue rahvuspoliitilise organisatsiooni Eesti Rahvuslaste Kogu Kanadas³⁷⁹ (ERKK) asutamiseks. 28.01.1965 toimunud ERKK-i organiseerimise koosolek valis ajutise juhatuse esimeheks Aksel Salumetsa. Asutajate sõnutsi tingisid ERKK-i loomise vajaduse viimase aja ideoloogilised suunad ja mõjutused: „Isikud, kes olid pandud suunama meie kommunismivastast võitlust, unustasid oma ülesande ja selle asemel ulatati sõbralikult käed

³⁷⁵ Olev Trässi, Henno Sillaste, Vello Sootsi 15.02.1996 vestluse salvestis, EKK DVD-kogu.

³⁷⁶ Olev Träss ja Harri Pärkma, 30.09.1993 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu; Olev Trässi, Henno Sillaste, Vello Sootsi 15.02.1996 vestluse salvestis, EKK DVD-kogu.

³⁷⁷ **EDGAR VALTER SAKS** (25.01.1910 Tartu – 11.04.1984 Montreal) – avaldas romaane ja novelle, paguluses publitsistikat. Veebruaris 1944 läks Soome, kus andis välja ajakirja Looming ja toimetas väljaannet Võitleja. 1944 sügisel põgenes Rootsi, kus käivitas ajalehe Välis-Eesti. Pidas Kanadas läbirääkimisi Rootsi eestlaste Kanadasse emigreerumise küsimuses. Oli Põhja-Kanada Eestlaste Koondise, Montreali koguduse ja ELK asutamise juures. *The Canadian Council for Free Europe* president. Toimetas Jüri Uluotsa mälestusraamatu, avaldas uurimustöid (R. Antik, “Edgar Valter Saks in memoriam”, *Meie Elu*, 19.04.1984).

³⁷⁸ Edgar Valter Saks 28.02.1965 kõne ERKK ja Toronto EVÜ korraldatud isamaalisel kokkutulekul: VEMU.39.1.1-7.

³⁷⁹ *Estonian National Council* (nt Ülo Jürima 05.09.1971 kiri Edgar V. Saksale: VEMU.1 - Edgar Valter Saks arhiiv). On tähelepanuväärne, et ERKK kasutas oma kirjalangil just sellist ingliskeelset nimetust – sama nime kasutas enda tähistamiseks ERN ingliskeelses suhtluses. RVN kasutas ingliskeelsena nime *Estonian Central Council in Canada* – see küll erines ERKK-inimest, kuid oli siiski piisavalt sarnane, et detailidega mitte kursis olijais segadust tekitada. Karl Aun on tõlkinud ERKK-i nime *Estonian Patriots' Club* (Aun, 86).

meie pagulaskonna ühtsust lõhkuma saadetud Moskva agendile“. Asutajad rõhutasid organisatsiooni rahvuslikku sisu ja parempoolsust võitluses kooseksisteerimisega.³⁸⁰

ERKK-i ümber koondus ringkond, kelles laiem avalikkus nägi ühiskonnas konfliktide õhutajat. Näiteks heitis ajaleht Vaba Eestlane 30.10.1965 organisatsioonile ette eestlaskonna seniste saavutuste lammutamist, ajakirjanduse mustamist, RVN-i ja selle juhtkonna diskrediteerimist, Toronto eesti organisatsioonide ning nende juhtide ründamist. ERKK hoidis esialgu enda ümber salapära oreoli, hoides avalikkust võrdlemisi pika aja jooksul teadmatutes organisatsiooni eesmärkidest, juhtkonnast, liikmete arvust jne. Aastase tegevusaja järel toodi esile, et kuigi ERKK on kritiseerinud pea kõigi Kanada eestlaste organisatsioonide tegevust ja eluavaldusi Torontos, ei ole neist muid elumärke.³⁸¹

ERKK-i peamisteks tegevusteks olid väljaande Rahvuslane kõrval demonstratsioonidel ja piketeerimistel osalemine, koosviibimised ja kõnekoosolekud ühiskondlike ja poliitiliste küsimuste sõelumiseks, kirjavahetus, kontaktivõtmised ja infovahetus.³⁸²

Käredate ja sallimatute väljendusviiside tõttu hakati ERKK-i ringkonda nimetama „kaikameesteks“. ³⁸³ Organisatsioonil oli oluline roll aasta pärast Rudolf Sirge kõmulist Kanadas-käiku Nõukogude Eestist Kanadasse lähetatud delegatsiooni vastastes tegevustes. ³⁸⁴ VEKSA aruande kohaselt ilmus juba lennujaamas turismigrupi juurde „tuntud baltisakslasest emigrant“ Eerik Heine, kes kandis rinnal plakatit tekstiga „Welcome murderers“. Peatuskohaks olnud hotelli juurde jõudes võtsid delegatsiooni vastu kohalikud eesti ja kanada ajakirjanikud ning kolmel järgneval päeval olid hotelli ees plakatite ja loosungitega (tekstiga „Moskva käsilased“, „Soviet honored tourists are not tourists, but agents“, get out – kasige minema“ jne) piketeerijad, eesotsas Erik Heinega, kes sõimasid ja ähvardasid. ³⁸⁵ RVN-i sündmuse järgse info

³⁸⁰ “Eesti Rahvuslaste Kogu Kanadas. 30 aastat (1965-1995)”, *Rahvuslane*, 11 (1995), 5; “Asutati uus organisatsioon- Eesti Rahvuslaste Kogu Kanadas”, *Meie Elu*, 04.02.1965; “ERKK resolutsioon 23.04.1965: Ülemaailmse Eestlaste Kesknõukogu esimehele”, *Rahvuslane*, 1 (1965), 2.

³⁸¹ „Rünnak ühiskonna vastu“, *Vaba Eestlane*, 30.10.1965.

³⁸² Ülo Jürima, “Eesti Rahvuslaste Kogu Kanadas”, *Eestlased Kanadas II...*, 111; ERKK-i 01.02.1967 kiri Voldemar Siimonile: VEMU.36 (Voldemar Siimoni arhiiv).

³⁸³ Nt Ülo Jürima 14.11.1996 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu.

³⁸⁴ Delegatsiooni eesotsas olid Tallinna Polütehnilise Instituudi (TPI) rektor Agu Aarna ja VEKSA vastutav sekretär Randar Hiir. Grupi koosseisu kuulusid veel kunstnikud Magda Adamson ja Elgi Reemets, peanäitejuht ja lavastaja Voldemar Panso, laulja ja režissöör Artur Rinne, kolhooside esimehed Georg Suurmets ja Aleksander Ellervee, agronoomid Ülo Läänemets ja Voldemar Pani, Võhma sovhoosi direktor Uno Kask, TPI kateedrijuhataja Eduard Inti, EKP KK välispropaganda sektori juhataja Vambola Põder, Eesti Raadio väliseestlastele määratud saadete toimetaja Gustav Teder, Taimi Parve jt (Aruanne ENSV turismigrupi reisist Kanadasse 1965: RA, ERA.R-2249.1.10, 1 6-7, 43).

³⁸⁵ Aruanne ENSV turismigrupi reisist Kanadasse 1965: RA, ERA.R-2249.1.10, 1 9-10, 12-25.

kohaselt oli paljudele kaasmaalastele piketeerimine selliselt, nagu see toimus, vastuvõetamatu.³⁸⁶

1966. a RVN-i valimistel astusid ERKK-i ringkonna isikud üles ühe nimekirjana, millega sai avalikuks ERKK-iga seotud isikute ring. Valimistel jäid kõik selle nimekirja liikmed RVN-i koosseisust välja. Sellega oli Kanada eestlaskond väljendanud, et ei poolda ringkonna põhimõtteid ja retoorikat. Siiski arvestas RVN-i juhatus ERKK-i arvamusega, sest kuigi ERKK-i liikmeid ei olnud RVN-i koosseisus, oli seal neid, kes toetasid sama vaatenurka, sh mõistsid hukka kontakte kodumaaga.³⁸⁷ Nii olid järgnevad aastad RVN-is väga pingelised.³⁸⁸

Hiljem avaldatud andmete kohaselt juhtis ERKK-i esimehena peamiselt Aksel Salumets, pikaajalisemate juhatuse liikmete seas olid näiteks Ülo Jürima, Mart Tarum jt, Rahvuslase lähemad kaastöölised olid Ülo Jürima, Johannes Kaup³⁸⁹, Hjalmar Mäe³⁹⁰, Edgar Saks, Aksel Salumets, Mart Tarum ja Ignas Tõrmaküla.³⁹¹ ERKK-i üks asutajatest ja eestvedajatest oli Eerik Heine.³⁹²

ERKK-i ümber koondunutega on seostatud eespool käsitletud anonüümsete lendlehtede levitamist, mille Eerik Heine enda peale võttis. Kas Heine ülestunnistus vastas tõele, või oli tema ülestunnistuse motiiviks soov kinnistada endast kuvandit kui tõsimeelsest rahvuslasest? Kindlat vastust neile küsimustele ei ole. Siiski on põhjust arvata, et bülletäänide väljaandmise taga oli ringkond, kes hiljem koondus ERKK-i ümber. Mart Tarum, peatne ERKK-i väljaande Rahvuslane kaastöötaja, oli seotud lendlehtede levitamisega.³⁹³ Hugo Urm viitas lendlehtede väljaandjana hilisemale ERKK-i asutajaliikmele ja pikaajalisele juhatuse liikmele Ülo Jürimale.³⁹⁴ Ülo Jürima on ise hilisemas intervjuus rääkinud bülletäänide väljaandmise põhjustest ja trükinumbritest, siiski mitte otsesõnu ERKK-i ringkonna seost tunnistades.³⁹⁵ ERKK-iga seotud ringkond reageeris valulikult RVN-i otsusele mõista hukka lendlehtede

³⁸⁶ RVN-i juhatuse 30.09 ja 18.10.1965 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.2.637.

³⁸⁷ Olev Trässi, Henno Sillaste, Vello Sootsi 15.02.1996 vestluse salvestis, EKK DVD-kogu.

³⁸⁸ Liivi Jõe, *Vabadusvõitlus*....

³⁸⁹ **JOHANNES KAUP** (09.06.1911 Viljandi – 12.09.2004 Berlin, MD, USA) – ajakirjanik ja kirjanik. 1944 põgenes Saksamaale, sealt 1950 USA-sse. Toimetas väljaandeid Kauge Kodu (Saksamaa) ja Eesti Rada (Saksamaa), oli Meie Elu kaastööliline.

³⁹⁰ **HJALMAR MÄE** (24.10.1901 Kuivajõe – 10.04.1078 Graz, Austria) – omavalitsustegelane, publitsist, ajakirjanik, poliitik. Saksa okupatsiooni aegne Eesti Omavalitsuse juht, Alates 1944 Austrias.

³⁹¹ Ülo Jürima, “Eesti Rahvuslaste Kogu Kanadas”, *Eestlased Kanadas II...*, 110-111.

³⁹² Mall Jõgi, *Kõnelesid. Jutuajamisi kirjarahva ja teadlastega aastatest 1979-2006*, ([Tallinn:] Tänapäev, 2007), 306-309; Karl Eerme kiri Päevalehe toimetusele: RA, ERA.4932.1.16.

³⁹³ “Eesti ühiskonna intriigid Kanada vande kohtu ees”, *Vaba eestlane*, 22.10.1966.

³⁹⁴ RVN-i juhatuse 03.03.1966 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.

³⁹⁵ Ülo Jürima 14.11.1996 ja 05.06.1997 intervjuude salvestised, EKK DVD-kogu.

levitamine ja astuda samme nende väljaandjate tuvastamiseks.³⁹⁶ Viimane lendleht oli saadetud avaldamiseks väljaandele Vaba Eestlane. Kaaskirjast võis lugeda, et ETA ümber on koondunud suur hulk rahvusliku hoiakuga inimesi.³⁹⁷ Võimalik, et ajaleht kahtles kirja usaldusväärsuses, ehk peeti seda provokatsiooniks, palutud teksti lehes ei avaldatud.

Kui ERKK ühendas Kanada eestlaskonna radikaalsemaid kommunismivastaseid, siis liberaalsemate vaadete esindajad organisatsiooni ei moodustanud. ERKK-ile vastandus nähtavalt 1967. a tegevust alustanud Metsaülikooli ringkond, mis eksisteeris koostöö vaimus, ilma juriidilise organisatsioonita.³⁹⁸ Need kaks ringkonda esindasid kodumaaga suhtlemise küsimuses vastanduvate vaadetega leere. Kanada eesti ühiskonnas toimunud vastandumine sarnanes Kanada tasandil kahe poliitilise partei erinevatele lähenemistele NL-i suunalises poliitikas. Nii liberaalid kui konservatiivid suhtusid NL-i sarnaselt, kummalgi ei olnud Moskva suhtes illusioone, kuid nad rakendasid NL-i poliitikas erinevaid meetodeid.³⁹⁹ Eestlastest radikaalsetel kommunismivastastel ja kodumaaga kontakte pooldavatel isikutel oli sama eesmärk, kuid neil olid erinevad nägemused kohaldatavatest taktikatest. Analoogselt erinesid USA ja Kanada vaated kommunismivastastele taktikatele 1950. aastate lõpus. Jamie Glazovi käsitluses vältis Kanada teadlikult USA kasutatud nn kommunistide nõiajahti (*the witch-hunting tactics*), leides, et see diskrediteerib demokraatiat ja polariseerib ühiskonda. Selle tõttu eelistas Kanada rahulikuma ja paindlikuma joone hoidmist, mida 1980. aastatel rakendas ka USA.⁴⁰⁰

2.4. Suhtumine kontaktidesse kodumaaga järgnevatel aastatel

VSKAEÜ nägi Rudolf Sirge Kanadas käigus ja sealsete kirjanike kohtumisega seonduvas suurt propagandistlikku efekti.⁴⁰¹ VEKSA jäi Rudolf Sirge visiidiga väga rahule, nimetades seda heaks näiteks sellest, kuidas „ka üksikisikute visiidid võivad tuua kasu komitee propagandistlikule tegevusele“. VEKSA suunas järgmisel aastal ENSV-st Ameerikasse terve grupi eestlasi. Külaliste saabumisele eelnevalt teatasid Kanada eesti organisatsioonide (RVN, ELK, EVÜ, Toronto EVÜ, ERKK) ja Toronto eesti ajalehtede toimetuste esindajad ühisest

³⁹⁶ Nt RVN-i 31.10.1964 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56.1.3.

³⁹⁷ Nimetatud olid: Ü. Jürima, V. Siimon, H. Mang, J. Sets, R. Tralla, A. Kala, M. Vaher, H. Mähe, A. Mägiso, E. Rande ja H. Raigna (ETA koostajate 02.01.1965 kiri ajalehele Vaba Eestlane: VEMU.14.1.87).

³⁹⁸ Heino Jõe, „Kotkajärve Metsaülikool“, *Eestlased Kanadas II...*, 387.

³⁹⁹ Glazov, 127.

⁴⁰⁰ *Ibidem*, 75, 170.

⁴⁰¹ VSKAEÜ tööst 1964. a jaanuarist oktoobrini: RA, ERA.R-2206.1.135, l 36-37.

otsusest, et tegemist on rünnakuga pagulasühiskonna vastu, iga eestlase üks peab ründajate ees jääma suletuks, ning organisatsioonide ülesanne on „valvata oma liikmeskonna kõikumatu hoiaku eest ja hoolitseda ka selle eest, et eksijad korrale saaks kutsutud“.⁴⁰² Vaatamata hoiatusele olid VEKSA väitel paljud Kanada eestlased huvitatud nendega kontakteerumisest – oli neid, kes julgesid Torontos kokku saada, oli telefonikõnesid ning neidki, kes sõitsid kodumaalt tulnutega kohtuma Montreali.⁴⁰³ Ka RVN-i juhatuses jagatud info kohaselt toimus delegatsiooni liikmete ja Kanada eestlaste vahel kokkusaamisi, kuid kohtumisi olnud siiski väga vähe.⁴⁰⁴

Kui 1966. a oktoobris viibis Kanadas Nõukogude Eestist kirjanik Aadu Hint, arutati RVN-i üldkoosolekul, et RVN ei tohiks reageerida nii, nagu varem, vaid selle asemel tuleb näidata, et NL-i peibutamised ei mõju.⁴⁰⁵ Hindi Kanadas käigule osutati tõesti minimaalset tähelepanu. Eesti ajalehed vaid mainisid Aadu Hindi viibimist Torontos, märkides, et Hint soovinud kokku saada oma koolivennaga, kes oli sellest aga loobunud.⁴⁰⁶

Nii VEKSA kui ka NSVL Kanada saatkond rõhutasid ka edaspidi kontaktide tihendamise olulisust, hõlmates tegevusi alates kirjanduse saatmisest kuni pagulasühiskonna kultuuritegelaste ja noorte küllakutsumise ning Kanadas kultuuriürituste korraldamiseni.⁴⁰⁷ 1965. a raporteeris VEKSA, et suvel toimunud ENSV 25. aastapäeva pidustustest ja laulupeost võttis osa üle 1200 välismaa kodaniku, sh kaks inimest Kanadast.⁴⁰⁸ Nii jäi vahetult Rudolf Sirge Torontos käimise järel Kanada eestlaste kodumaa külastamine pigem erandlikuks. Teatav mõju võis olla RVN-i hukkamõistval suhtumisel okupeeritud Eesti külastamisele, kuid kindlasti ei olnud see ainsaks takistuseks. Reis oli kulukas ja ka sel põhjusel ei pruukinud paljud seda ette võtta. Kuid olukord muutus ja aasta-aastalt leidis üha rohkem neid, kes avalikku hukkamõistu trotsides otsustasid Eestit külastada.⁴⁰⁹ Sageli oli see tingitud soovist kohtuda lähedastega. Näiteks Salme Ekbaum jätkas kirjavahetust sugulastega Kodu-Eestis ning juba 1966. aastal pidas ta õe Minni Nurmega plaani kohtumiseks Soomes. See tookord küll teoks ei

⁴⁰² “RVN-i teavitus 16.09.1964. Tähelepanuks Kanada eestlastele”, *Meie Elu*, 23.09.1965.

⁴⁰³ Aruanne Eesti NSV turismigrupi reisist Kanadasse: RA, ERA.R-2249.1.10, 1 9-10, 12-25.

⁴⁰⁴ RVN-i juhatuse 30.09 ja 18.10.1965 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.2.637.

⁴⁰⁵ RVN-i 01.10.1966 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, tegevuskavad 1966).

⁴⁰⁶ “Punakirjanik Aadu Hint Torontos”, *Meie Elu*, 06.10.1966.

⁴⁰⁷ VEKSA 12.11.1964 koosoleku protokoll: RA, ERA.R-2249.1.1, 1 120-121; NL-i Kanada saatkonna 10.02.1969 kiri ENSV välisministrile: RA, ERA.R-1970.1.239, 1 74-75.

⁴⁰⁸ VEKSA 21.09.1965 kiri EKP Tallinna Linnakomitee sekretärile: RA, ERA.R-2206.1.168, 1 33-34.

⁴⁰⁹ Kalle Naelapea ja Hillar Liitoja, “Ajakohast estovisiooni otsimas”, *Aja Kiri*, 4 (1981), 18-19.

saanud, kuid esmakordselt peale ligi 15-aastast lahusolekut said õed kokku 1968. a Soomes.⁴¹⁰ Viis aastat hiljem, 1973. a suvel sõitis Salme Ekbaum esmakordselt okupeeritud kodumaale.⁴¹¹ Eespool käsitletud 1966. a RVN-i valimistel osutus valituks Aino Soots⁴¹², kes toetas kodueestlastega läbikäimist ja rajas sellele oma valimisplatvormi. Tema tegevuse osas võeti teravalt sõna, talle saadeti ähvarduskirju ja tehti roppe telefonikõnesid.⁴¹³ Kuigi Soots jäi ainsana RVN-i liikmetest seisukohale, et organisatsiooni tegevuskavast tuleks kustutada kodumaaga peetavate kontaktide eest hoiatav punkt, olid veel mitmed RVN-i liikmed taktikate muutmise poolt. Need arvamused jäid siiski vähemusse, RVN-i tegevuskava sõnastusse jäi alles seisukoht, et kontaktidest kodumaaga ning eriti külastamisest tuleb hoiduda.⁴¹⁴

1968. a külastas Eestit RVN-i liige Henno Sillaste, mis tekitas eestlaskonnas ärevust – oli ju RVN korduvalt deklareerinud seisukohti okupeeritud Eesti külastamise vastu, nüüd oli üks organisatsiooni liikmetest neid põhimõtteid ignoreerinud. Sillaste andis RVN-i juhatuses ülevaate reisist ja muljetest ning kritiseeris teravalt RVN-i jäika kodumaa külastamise vastast seisukohta. Juhatus heitis Sillastele ette RVN-i põhimõtete eiramist ning andis mõista, et ta peaks ise RVN-ist lahkuma. Sillaste siiski jätkas RVN-i juhatuse liikmena.⁴¹⁵

Kontaktid kodumaaga oli teemaks, mis veel ka 1970. aastatel tekitas Kanada eesti ühiskonnas mitmeid suuremaid ja väiksemaid skandaale. Üheks juhtumiks oli nn Laanelille episood 1970. a kevadel, kui Roman Toi⁴¹⁶ juhatavat Toronto Eesti segakoor lülitas „Lõbusa laupäeva-õhtu“ muusikalisse kavva vaatamata RVN-i eelnevale keelule Boris Kõrveri⁴¹⁷ operett „Laanelill“.

⁴¹⁰ Eeva Park, *Minu kuninglikud kaelkirjakud*, ([Tallinn]: Hea Lugu, 2018), 111.

⁴¹¹ Salme Ekbaumi 13.09.1973 kiri Asta Willmannile: EKM EKLA, F 329, m 31: 23, 1 1/1.

⁴¹² **AINO SOOTS** (sündinud Liidak; 17.01.1920 Usbekistan – 03.02.2008 Kanada) – ühiskonnategelane. Põgenes Eestist 1944 Rootsi, seal siirdus Kanadasse 1953. Töötas raamatupidajana. RVN-i liige 1966-72. Pidas kodus nn kultuurisalongi, kuhu kutsus esinejaid, keda Eesti Majja ei lubatud (ERM EA 268:2006, 69).

⁴¹³ ERM EA 268:2006, 67; “Valijamõtteid kandidaadi platvormist”, *Meie Elu*, 26.05.1966.

⁴¹⁴ Nii soovis Väino Kaldma deklaratsiooni sõnastamist, millest nähtuks selge seisukoht, et RVN on Eesti rahva poolt kodumaal, kuid kommunistliku režiimi vastu, ning valmis kontaktideks kodumaa eestlastega, kuid ilma kommunistliku režiimi vahenduseta. Samal koosolekul avaldas Heino Jõe, et RVN-i range hoiak kodumaaga kirjavahetuse ja pakkide saatmise kohta on liiva jooksnud – RVN-il puudub võim üksikisikute kontrollimiseks. Endel Aruja avaldas arvamust, et Eesti külastamine võiks olla soovitatav, kes seda julgeb ja tahab (RVN-i 01.10.1966 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, tegevuskavad 1966).

⁴¹⁵ RVN-i juhatuse 27.03. ja 12.09.1968 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.63; RVN-i 26.10.1968 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, tegevuskavad 1968); Olev Trässi, Henno Sillaste, Vello Sootsi 15.02.1996 vestluse salvestis, EKK DVD-kogu.

⁴¹⁶ **ROMAN TOI** (18.06.1916 Kõo v – 07.05.2018 Toronto) – muusikaõpetaja, õpetaja, dirigent, koorijuht, helilooja. Põgenes 1944 Saksamaale, 1949 siirdus Kanadasse. Oli aktiivselt tegev RVN-is. Juhtis Toronto Eesti Meeskoori ja Toronto Eesti Segakoori, oli Toronto konservatooriumi õppejõud (“Suri koorijuht Roman Toi”, [ERR uudiseportaal](#), 07.05.2018, loetud 08.03.2025).

⁴¹⁷ **BORIS KÕRVER** (30.03.1917 Tallinn – 17.08.1994) – muusik, helilooja, õpetaja. Teises maailmasõjas mobiliseeriti Nõukogude armeesse. 1950-52 õpetaja Tallinna Muusikakoolis, 1952-53 ENSV Riikliku

RVN-i juhatuse käsitus esitas koor kolhoosipropaganda laulude eest Stalini preemia saanud ja teisi kommunistlikku korda ülistavaid viise loonud helilooja ja Nõukogude Eesti muusikalise juhi loomingut. Selle tõttu keelas RVN Roman Toi koorijuhina esinemise planeeritud Sõnasillal kodumaale ning nimetas tema teguviisi kahetsusväärseks ja eesti ühiskonna kodurahu häirivaks. Olev Träss esitas koos Vello Sootsi⁴¹⁸ ja Ergo Karuksiga (kõik olid sel ajal RVN-i liikmed) Toid toetava pöördumise, paludes juhatusel seisukoht tagasi võtta. RVN-i üldkoosolekul arutati „Laanelille“ esitamist ja Toi kaitseks välja astumist. Selle raames tekkis vaidlus RVN-i põhimõteteliste seisukohtade üle, eriti punkti üle, mis keelas kontaktid Nõukogude Eesti kultuuritegelastega, kuna need kahjustavad vabadusvõitluslikku tegevust. Eduard Riisna tegi ettepaneku see punkt välja jätta, kuna sidemed kodumaaga on vajalikud vabadusvõitluslikel eesmärkidel. Kuigi tema seisukoht leidis mõningast toetust, hääletas valdav enamus sellele vastu. Roman Toi kaitsmine ajakirjanduses sattus koosolekul terava kriitika alla. Olukord lõppes Olev Trässi, Valter Tera⁴¹⁹ ja Silva Peegi⁴²⁰ väljaastumisega RVN-ist.⁴²¹

1974. a küttis kirgi Jaan Krossi ja Ellen Niidu Toronto külastus, mille suhtes EKN⁴²² võttis juba eelnevalt eitava hoiaku. Pärast külaliste osalusel peetud loenguõhtute korraldamist sai Olev Träss Eesti Majas esinemine keelu.⁴²³

Teravaid reaktsioone põhjustas ka Metsaülikooli tegevus, mis juhendus üleilmse eestluse ideest ja sellest lähtuvalt toetas eestlusele kasu toovaid kontakte kodumaaga. Kuigi eesti ühiskond laiemalt suhtus Metsaülikooli üldiselt heatahtlikult, nägi ERKK-iga seotud ringkond selles

Filharmonia puhkpilli- ja estraadiorkestri dirigent, 1953-66 Eesti Heliloojate Liidu juhatuse esimehe asetäitja ja 1966-74 esimees (“Boris Kõrver”, [Eesti Filmi Andmebaas](#), loetud 02.03.2025).

⁴¹⁸ **VELLO SOOTS** (10.01.1937 Tallinn – 18.01.2009 Toronto) – töötas 1964-69 Toronto Ülikoolis abiprofessorina, selle järel Ontario provintsi transpordiministeriumis. 1950. aastatel Eesti Üliõpilaskonna Torontos esimees, 1960. aastatel RVN-i liige ja rahvuspoliitika toimekonna juhataja. Metsaülikooli üks asutajaid ja pikaajaline abijuhataja ja juhataja. Tartu *College*’i nõukogu liige ja esimees. Tegutses skaudijuhina (“Dr. Vello Soots 10.01.1937 Tallinnas – 18.01.2009 Torontos”, [Estonian World Review](#) 19.01.2009, loetud 02.03.2025).

⁴¹⁹ **VALTER TERA** (18.05.1926 Kuigatsi – 01.09.2013 Guelph, Ontario) – sõdis Teises maailmasõjas vabatahtlikuna. Asus Saksamaalt Kanadasse 1949. Hamiltoni Eesti Seltsi esimees, Hamiltoni Eesti Koguduse nõukogu liige, Eesti Liit Kanadas juhatuse abiesimees, RVN liige jne (“Kandidaadid RVN 6. koosseisu valimistel”, *Meie Elu*, 12.05.1966).

⁴²⁰ **SILVA PEEK** (sündinud Johani, 01.08.1918 Viljandi – 19.08.1991 Toronto) – Balti Naiste Nõukogu, Toronto Eesti Naisüliõpilaste Seltsi, Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjoni, Eesti Liidu Kanadas esinduskogu, RVN-i liige. Eesti Kirjanduse Sõprade esimees 1972-76. Tegutsenud gaidijuhina (“Leinateateid”, *Teataja*, 21.09.1991; “Silva Peek Kirjanduse Sõprade esimees”, *Meie Elu*, 10.02.1972; “Eesti Liidu Kanadas Esinduskogu koosolekust osavõtjad”, *Meie Elu*, 01.11.1974).

⁴²¹ RVN-i juhatuse 15.03.1970 koosoleku protokollilisa: VEMU.56.1.63; “RVN juhatuse teadaanne”, *Meie Elu*, 18.03.1970; Olev Träss, 23.11.1995 intervjuu salvestis, Eesti Kultuuripärandi Klubi DVD-kogu; Liivi Jõe, “Vabadusvõitlus...”; EKN-i juhatuse 27.11.1974 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.64; “RVN üldkoosolek kiitis heaks juhatuse sammud”, *Meie Elu*, 06.05.1970.

⁴²² RVN-i nimi muudeti 1973. a Eestlaste Kesknõukoguks Kanadas: VEMU.56.1.33.

⁴²³ Hannes Oja 14.03.1974 kiri Asta Willmannile: EKM EKLA, F 329, M 5:10, I 1/1; “Olev Träss – eestluse edendaja”...

ühise kommunismivastase võitlusrinde kahjustamist, nimetades Metsaülikooli ringkonda vasakpoolseteks. Metsaülikooli vastu võeti kasutusele erinevaid meetmeid kuni selle toimumise ajal Kotkajärvel naelte teele puistamiseni.⁴²⁴ Metsaülikooli tähtsus seisneb noortele, keda keeldudele ja käskudele baseeruv ühiskond pelutas, kuid kes samas tundsid eestluse vastu siirast huvi, väljundi vabaks ja sundimatuks infovahetuseks Eesti ja eesti kultuuri erinevate tahkudega seotud küsimustes.

Nagu eeltoodud näited osutavad, järgnesid kodumaaga kontaktide pidamisele reaktsioonid, mis sarnanesid 1960. aastate alguse ühiskondlike kohtute “otsustele” ja mida oli süvendanud Rudolf Sirge külastusele järgnenud. Sündmused kutsusid esile kodumaaga suhtlemist pooltajate terava hukkamõistu ja sisuliselt eesti ühiskonnast väljaheitmise. Rein Taagepera on seda nimetanud topeltpaguluseks – olukorraks, kus lisaks kodumaalt paguluses viibimisele leidis isik end pagendatuna ka pagulaste poliitilisest ringist.⁴²⁵

Avalik hukkamõist ei lõpetanud siiski huvi Eestiga peetavate kontaktide vastu. Jätkuvalt tehti katseid jäiga positsiooni murdmiseks, mis aga tulemuseni ei viinud. Need, kes ajendatuna soovist näha perekonnaliikmeid või tutvuda Eesti oludega, otsustasid ette võtta reisi kodumaale, pidid arvestama kogukonna hukkamõistu, seltskondliku positsiooni ja ka sõprade-tuttavate kaotamisega. Selliselt jäid kontaktid kodumaaga Kanada eestlaskonnas pingeid üleval hoidma ka järgneval kümnendil.

Kanada eestlaskond ei olnud ainus ühiskond, mida kodumaaga suhtlemise küsimus lõhestas. Sarnases olukorras oli näiteks USA läti ühiskond, kus vanem generatsioon oli rangelt vastu kontaktidele Nõukogude Lätiga, pidades seda NL-i provokatsiooniks. Debatt okupeeritud Läti külastamise, sealt tulevate külaliste vastuvõtmise ja kultuurikontaktide osas kasvas üle sügavaks konfliktiks.⁴²⁶ Terav vastasseis tekkis ka lätlaste seas Kanadas.⁴²⁷ Samuti jagasid suhted kodumaaga kahte leeri USA leedu pagulaskonna, kus ühed olid veendunud kommunismivastased, samas kui teised lähtusid pragmaatilisematest kaalutlustest, suunates peatähelepanu leedu rahva huvile.⁴²⁸

⁴²⁴ „Mina, eestlane – eestlus Torontos. Kõneleb Olev Träss”, Tallinna Ülikooli Raamatukogu kohvikus ja väliseesti kirjanduse keskuses 22.03.2023, <https://www.youtube.com> (külastatud 04.02.2025); Olev Träss, “Kotkajärve Metsaülikool: Loomine...”, 15-16; Ülo Jürima 05.06.1997 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu; “Metsaülikool algas raudnaelte ja kandlemänguga”, *Meie Elu*, 26.08.1970.

⁴²⁵ Taagepera, *Mare ja mina...*, 255.

⁴²⁶ Zake, “Multiple Fronts of the Cold War. Ethnic Anti-Communism of Latvian Émigrés”, *Anti-Communist Minorities...*, 138; Zake, *Controversies of US-USSR Cultural Contacts...*, 67-73.

⁴²⁷ Plakans, 466.

⁴²⁸ Algimantas Gureckas, “Välis-Leedu ühiskondlik ja poliitiline tegevus”, *Balti Foorum*, 2 (1985), 23.

3. Kodumaaga suhtlemise küsimuse ümber esinenud pingete mõjutegurid

Eelmisest peatükist nähtub Kanada eesti ühiskonna kodumaaga kontaktipidamise küsimuse keerukus ja emotsionaalsus. Miks tekkis okupeeritud Eestiga suhtlemine Kanada eesti pagulaskonnas sedavõrd palju emotsioone?

Salme Ekbaum nimetas Sirgega kohtumise järel ühiskonnas toimunut varjul olnud haigussümptomite esile tulekuks ning kirjutas selle kohta: „Muidugi ei või sellised vastuolud me rahvuslikus mikrokosmoses tekkida üleöö, vaid ilmsid juba kauemat aega. Võõra külaskäik etendab vaid negatiivse katalüsaatori osa, andes kauaotsitud ettekäände väljalööveks“.⁴²⁹ Sarnast arvamust on väljendanud teisedki. Nii on Valev Uibopuu öelnud: „Isiklikult ei taha ma uskuda, et põhjus oli objektiivne, pigem oli ette toodud põhjus ainult ettekääne varjatud pinevuse väljamurdeks“.⁴³⁰ Ka Mall Jürma arvas Torontos olevat „mingeid isiklike põhjusi ja mingit tuld tuha all hõõgumas, mis siis välja purskas“.⁴³¹

Järgnevalt püütakse välja selgitada, millised põhjused peitusid kaasnevate pingete taga.

3.1. Kommunismivastatus kodumaaga peetavatesse kontaktidesse eitavat suhtumist determineeriva tegurina

RVN-i püsiv eitav ja hoiatav suhtumine kontaktidesse kodumaaga oli suuresti tingitud tõigast, et kommunismivastatus oli RVN-i peamiseks poliitilise võitluse meetodiks ning võib öelda, et kohati lausa omaette eesmärgi staatuses.⁴³² Pagulaste keskendumine kommunismivastatusele on mõistetav, kuna kommunistlik režiim oli okupeerinud nende kodumaa ja sundinud neid võõrsile. Ieva Zake on USA läti ühiskonna kommunismivastast võitlust nimetanud rahvusgrupi poliitilise ja isegi rahvusliku identiteedi aluseks.⁴³³ Olles aktiivselt kommunismi vastu, vastandusid ranged kommunismivastased kõigele, mis tuli Nõukogude Liidust. Kuivõrd Eesti oli Nõukogude okupatsiooni all, hõlmas vastatus ka kõike, mis pärines okupeeritud Eestist.

Kommunismivastatusele võitlusele keskendumisel olid tugevad kasutegurid. See andis tegevustele selge sihi ja lõi ühistest huvidest tulenevalt ühtse tegevusbaasi Ida-Euroopa taustaga

⁴²⁹ Ekbaum, *Ristitants...*, 82, 146-147.

⁴³⁰ Valev Uibopuu 22.09.1969 kiri Salme Ekbaumile: EKM EKLA, F 341, m 6: 7, 196/99p.

⁴³¹ Mall Jürma 31.03.1965 kirjas Karl Eermele: VEMU.8.1.2-8.

⁴³² Vt punkt 1.4.1.

⁴³³ Zake. *Controversies of US-USSR Cultural Contacts...*, 56.

vähemusgruppidele, võimaldades jõude koondades ja ettevõtmisi koordineerides paremini tähelepanu saavutada. Kommunismivastaseid liikumisi oli ka väljaspool pagulasgruppe, mis andis tegevustele veelgi laiema kõlapinna.

Kommunismivastasusel tähtsaima võitlusmeetodina oli siiski ka miinuspool. Fokuseerides peamise energia kommunismivastasele võitlusele, oli oht kaotada silmist küsimus, kuhu paigutub selles pildis eestlaskond okupeeritud kodumaal ning kuidas oleks võimalik nende olukorda parandada ja liikuda lähemale välisvõitluse lõppeesmärgile – Eesti vabastamisele okupatsiooni alt.

Nii kaasnes radikaalsemas, eelkõige ERKK-iga seotud ringkonnas kommunismivastasele võitlusele pearõhu asetamisega Nõukogude Eestiga suhtlemise eitamine. Seejuures haaras peamise tähelepanu “suhtlejate” tuvastamine ja hukkamõistmine. Paradoksaalselt pöördus sellega tähelepanu sisuliselt välisvõitluselt ühiskonna sisse ja kaaspagulaste vastu, avaldades destruktivistset mõju. Otsekontaktide täielik välistamine viinuks lõppastmes isolatsiooni ja info puudumiseni. Võitlus kodumaa vabastamise ja sealsete elanike olukorra parandamise nimel eeldas teavet seal tegelikult toimuva kohta. Vahetute kontaktideta oli aga adekvaatse informatsiooni saamine välistatud. Nii viis jäik kommunismivastasus loogilisse lõksu – ei olnud võimalik säilitada „puhast“ kommunismivastasust, välistades absoluutselt igasuguse suhtlemise ning aidata samal ajal kaasa Eesti vabastamisele ja kodu-eestlaste olukorra parandamisele.

Tuleb arvestada asjaoluga, et Kanada eestlaskond tegutses 1960. aastate algul nähtamatu sõja pingeväljas. On mõistetav, et salakavalalt töötava kommunistliku propaganda taustal suhtusid pagulased kõigesse Nõukogude Eestist tulevasse tõrjuva umbusuga. Kommunismivastasus andis kindla ja selge positsiooni. Samas oli palju neid, keda mustvalge lähenemine ei rahuldanud, kes tundsid muret eestlaste pärast kodumaal, uskudes nende vabaduspüüdlustesse ja soovides neid selles toetada.

Nii kodumaaga suhtlemise poolt kui ka selle vastu võib esitada mitmeid argumente. Kodumaaga suhtlemise vastuargumentina on nimetatud hirmu, et kontakte okupeeritud Eestiga võidakse tõlgendada okupatsiooni tunnustamise ja heakskiitmisena. Selle vastuväiteks on tõik, et riikide tunnustamise ja mittetunnustamise pädevus on teistel riikidel, mitte üksikisikutel.⁴³⁴

⁴³⁴ Heinrich Laretei, “Kontakt kodumaaga”, trükises *Tänapäev ja meie*, lk 2: VEMU.56.1.84.12; RVN-i 26.10.1968 üldkoosoleku protokollis lisa 5: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, tegevuskavad 1968).

Kardeti, et kontaktipidajad võivad muutuda kommunismisõbralikeks või kasutavad nõukogude luureorganid neid ära propaganda tööriistadena. Vanem põlvkond tundis muret eriti noorte pärast, kellel puudus kogemus kommunistidega, kartes nende sattumist nõukogude propaganda mõju alla. Samas on näiteid selle kohta, et vastupanuvõime propagandale oli väga hea ja nii mõnigi Eestis käinud noor sai just sellest tõuke siiraks huviks Eesti vastu.⁴³⁵ Kodumaaga suhtlemise vastasus peegeldas RVN-i kriitikat lääneriikide kontaktidele kommunistlike režiimidega. Pagulased pidasid Lääne ja NL-i vahelisi külaskäike ja suurenevat kaubavahetust kommunismi tugevdatavateks nähtusteks.⁴³⁶ Kui välisminister Pearson käis 1955. a esimese NATO-riigi välisministrina Moskvast,⁴³⁷ nägi Kanada eestlaskond sellises kommunistliku režiimiga läbikäimises ohtu läänemaailmale.⁴³⁸ Tegelikult ei tähendanud lääneriikide sidepidamine kommunistlike riikidega viimaste retoorikaga kriitikavaba kaasaminekut. Jamie Glazov on välja toonud, et Kanada välisminister Pearson naasis 1955. a NL-i visiidilt suurema veendumusega Lääne julgeoleku kindlustamise olulisuses ja teadmises, et Hruštšovi sula ei olnud nõukogude režiimi märgatavalt muutnud.⁴³⁹

Suhtlemise vastasid hoiatasid, et okupatsioonivõim käsitleb pagulasi ja eestlaste välismaal sündinudjäreltulijaid NL-i kodanikena ning nende kriminaalseadustikes on säte, mis võimaldab kodumaalt põgenenuid rangelt karistada. Levisid kuulujutud, et kodumaa külastajad peavad viisa taotlust täites tunnistama end NL-i kodanikuks.⁴⁴⁰ Need hirmud olid põhjendatud esimeste külastuste kontekstis ning eriti endiste sõdurite ja aktiivsete ühiskonnategelaste puhul.

Kontaktide vastasid olid seisukohal, et Moskva vajab välisvaluutat ja lääneriikidest saabuvate külastajate kaudu saadavat tulu võidakse kasutada Eesti vabadusvõitluse halvamiseks.⁴⁴¹ Seisukohale on keeruline vastu vaielda. Samas ei ole alust arvata, et kui külastajaid ei oleks käinud ja sellega seonduvalt ei oleks NL saanud külaskäikudega kaasnevaid laekumisi, lõpetanuks nõukogude võim pagulaste vastase tegevuse.

Vastuargumendina on nimetatud ka seda, et nõukogude poolel olid teada kõik külastajad ja vastuvõtjad, mistõttu olid kodumaal käinud hirmul külastatud sugulaste ja sõprade pärast ning

⁴³⁵ Laretei, "Kontakt kodumaaga...", lk 7: VEMU.56.1.84.12; ERM KV 1293: 228, 118.

⁴³⁶ RVN-i 15.10.1955 üldkoosoleku protokollis lisa: VEMU.56.1.104.7.

⁴³⁷ Brandon Webb, "How to raise a curtain": security, surveillance, and mobility in Canada's Cold War-era exchanges, 1955-65", *Cold War History*, 2 (2021), 220.

⁴³⁸ „Kanada ohtlik mäng“, Meie Elu, 19.10.1955.

⁴³⁹ Glazov, 52.

⁴⁴⁰ Harald Teder, "Suhtlemine okupeeritud kodumaaga", *25 aastat Eestlaste Kesknõukogu Kanadas. Eesti vabaduse ja eestluse eest* (Toronto: 1977), 25-27.

⁴⁴¹ Teder, "Suhtlemine okupeeritud kodumaaga...", 27.

olid naasmisel kodumaal nähtust rääkides napolisõnalised. Paraku oli kodumaa külastusele järgnenud vaikimises oluline osa vaimsel survele, mis järgnes pagulasühiskonnas külaskäigult naasmisele.⁴⁴²

Perekondlikust suhtlemisest laiemate kontaktide pooldajaid motiveeris kolm eesmärki: kultuurilise ja rahvusliku järjepidevuse säilitamine, vastastikune infovahetus ning nii perekondlikul kui ka rahvuslikul tasandil solidaarsuse hoidmine.⁴⁴³ Neile võib vastuargumendina näha, et nõukogude pool kontrollis, keda lubatakse Nõukogude Eestist välisriikidesse ja välisriikidest Eestisse ning kultuurisuhtluses oli oluline roll nõukogude institutsioonidel, mis tekitas pagulastes kahtluse kontaktide usaldusväärsuses. Samuti andsid pagulased sellega VEKSA-le ja VSKAEÜ-le võimaluse kasutada suhtlemist enda propaganda huvides. Lisaks tekitas suhtlemine pagulaskonnas umbusku ja usaldamatust kuna see tekitas hirmu, et „suhtlejad“ teevad koostööd okupatsioonivõimuga.

1968. a Eestit külastanud Henno Sillaste põhjendas oma käiku järgmiselt: „Peapõhjuseks oli ürgne tahe minna vaatama oma kodumaad ja otseste muljetega õppida tundma sealseid olusid, et kas saada tiivustust oma tegevusele, või kas seal tõesti elavad pahad inimesed ja peaks vihkama kodumaad. Teiseks põhjuseks oli soov oma sugulasi näha [...]“. Ta on sõnastanud n.ö suhtlejate printsipi viisil, et kui su vend on ebaõiglaselt vangistatud ja sa vihkad vangivalvurit ja kogu seda süsteemi, siis kas sa selle vihkamise pärast keerad vennale selja, jätad talle leiva ja kirja saatmata, kuna need tuleb toimetada vihatava vangivalvuri kaudu – ei, sa annad isegi pool leiba valvurile, et vend saaks teise poole.⁴⁴⁴ See iseloomustab nende pagulaste suhtumist, kes seadsid esikohale eesti rahva ühtekuuluvuse ja eesti kultuuri säilimise.

Teiselt poolt, eelkõige ERKK-iga seotud ringkonnas juhitud uskumusest, et kuna Nõukogude Eestis allub kõik parteilisele tsensuurile, ei saa ükski kirjanik, helikunstnik ega teadlane omaalgatuslikult sõita välismaale, vaid okupatsioonivõimu organid on nad lähetanud ettekirjutatud kavaga.⁴⁴⁵ Tegemist on range kommunismivastasusega, mis avaldus ka RVN-i enamuses. Ilmekaks näiteks oli reaktsioon Mati Undi jutustuse „Võlg“ välja andmisel 1966. a EÜS-i Toronto vilistlaskogu poolt. Vilistlaskogu jaoks oli teos väärtuslik, kuna võimaldas näha pagulaskonnale võõraid olukordi ja saada aimu sellest, mida tähendab noore inimese jaoks elu totalitaarses süsteemis. Nn range liini pooldajad panid raamatu väljaandmist pahaks ja

⁴⁴² Laretei, „Kontakt kodumaaga...“, lk 12: VEMU.56.1.84.12.

⁴⁴³ Olev Trässi, Henno Sillaste, Vello Sootsi 15.02.1996 vestluse salvestis, EKK DVD-kogu.

⁴⁴⁴ RVN-i juhatuse 12.09.1968 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.63; Olev Trässi, Henno Sillaste, Vello Sootsi 15.02.1996 ja 23.05.1996 vestluste salvestised, EKK DVD-kogu.

⁴⁴⁵ Teder, „Suhtlemine okupeeritud kodumaaga...“, 25-27.

tõlgendasid seda kommunistliku süsteemi propageerimisena. RVN-i juhatuses leiti, et sellise raamatu väljaandmine kahjustab välisvõitlust.⁴⁴⁶

Kuigi RVN oli kodumaaga suhtlemise küsimuses läbi aastate eitaval seisukohal, oli siiski organisatsiooni sees isikuid, kes pooldasid ametliku retoorika varjus teistsugust lähenemist. Nii avaldas Karl Eerme Rudolf Sirgega kohtumise järel, et kodumaa küllastamise ja sealsete esindajatega kohtumise vältimise soovitus ei peaks olema absoluutne, selle osas tuleks jääda paindlikuks ning jätta ruumi olukordade ja tingimustega kohandumiseks.⁴⁴⁷

Sirgega kokkusaamisele järgnenud ajast võib leida mitmeid näiteid, kus RVN tegutses eesmärgiga saada kodumaa kontaktide kaudu informatsiooni sealse olukorra kohta. 1965. a arutles RVN-i juhatus Nõukogude Eestist tuleva delegatsiooniga kontakteerumise üle, et saada teavet Eesti olude kohta, ning sel eesmärgil toimus RVN-i liikme Roman Toi juuresolekul kohtumine Kanada eestlase ja delegatsiooni liikme vahel. Samuti oli Enn Salurand telefonitsi kontaktis kahe sama delegatsiooni küllastajaga. Kaius Meipoom⁴⁴⁸ soovitas töötada välja käitumisreeglid järgmiste Eestist tulla võivate inimestega kontaktivõtmise teemal ning möönis, et valitud inimesed peaksid kontakte looma ja RVN peaks minema kaitsetaktikalt ründetaktikale.⁴⁴⁹

RVN-i informatsioonikomisjon pidas oluliseks süstemaatilise info kogumist olukorra kohta kodumaal, sealhulgas intervjuerides kodumaalt tulnud isikuid, ja töötas sel eesmärgil välja spetsiaalse küsimustiku.⁴⁵⁰ 1967. a suhtlesid RVN-i juhatus liikmed mitme Nõukogude Eestist Kanadas külas oleva isikuga ning RVN-i juhatus arutas neilt saadud infot olukorra kohta

⁴⁴⁶ RVN-i juhatus 15.12.1966 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.91.6; Andres Laur, "Avalik küsimus Eesti Üliõpilaskond Torontos vilistlaskogu juhatusel", *Vaba Eestlane*, 17.12.1966; Vello Sootsi 20.01.2005 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu.

⁴⁴⁷ Karl Eerme kiri Eesti Päevalehe toimetusele: RA, ERA.4932.1.16, l 1-2.

⁴⁴⁸ **KAIUS MEIPOOM** (14.10.1930 Tallinn – 26.05.2009 Toronto) – omandas 1958 magistrikraadi tsiviilinseneri erialal ja sai kõrgema sõjakooli hariduse. Töötas Toronto Ülikoolis kaasprofessorina, Kanada kaitseväe reservüksuses ja eraettevõtluses. Võttis osa RVN-i, Eesti Ühispanga, Eesti Maja jt organisatsioonide tegevusest ("Kaius Meipoom *in memoriam*", *Estonian World Review*, 31.05.2009, loetud 02.03.2025).

⁴⁴⁹ RVN-i juhatus 30.09 ja 18.11.1965 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.2.637.

⁴⁵⁰ RVN-i juhatus 10.11.1966 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.2.639; Olev Trässi, Henno Sillaste, Vello Sootsi 15.02.1996 vestluse salvestis, EKK DVD-kogu.

kodumaal.⁴⁵¹ RVN-i hilisem esimees Laas Leivat⁴⁵² on tõdenud, et 1970. aastate algusest peale oli keskorganisatsioon kontaktis dissidentidega ja toetas neid ka rahaliselt.⁴⁵³

Nii võib öelda, et avalikkusele suunatud jäiga retoorika varjus pidasid ka RVN/EKN-i liikmed sidet kodumaaga, sellest lihtsalt ei olnud võimalik avalikult rääkida, kuna sellisel juhul oleks informatsioon jõudnud nõukogude organiteni, mis välistanuks taotletud tulemuste saavutamise ja asetamiseks infot jaganud kodueestlased ohtu.⁴⁵⁴ Ida-Euroopa rahvusvähemustele lääneriikides oli suurepäraselt teada, et kõike toimuvat – eelkõige sellist infot, mis pakuks huvi NL-ile – ei saa ajakirjanduses puudutada.⁴⁵⁵

Nagu eespool, Kanada NL-i suunalise välispoliitika kontekstis ilmnas, arendas kommunismivastase John Diefenbakeri juhitud valitsus avalikkuse eest varjatult majandussuhteid kommunistlike riikidega.⁴⁵⁶ Huvitava võrdlusena on Ülo Jürima, üks ERKK-i eeskõnelejaid, tagantjärele möönnud, et tellis Nõukogude Eestist valenime all kirjandust.⁴⁵⁷ See näitab, et nagu riigi tasandil teostati avalikkusele suunatud retoorika varjus sõnadele vastanduvaid tegusid, toimus sama Kanada eestlaskonnas.

RVN pidas küll ise kontakte kodumaaga vajalikuks, kuid vaid piiratult ja ettevalmistatud isikute poolt teostatuna. Samas säilitas keskorganisatsioon avalikkuse ees hukkamõistva hoiaku suhtlemises kodumaaga. RVN-i kindel ja selge seisukoht oli kahtlemata oluline. Eesti üldsusel tuli teadvustada milline oli keskorganisatsiooni suhtumine selles küsimuses. Arvatavasti paljude jaoks sellest piisas – nad usaldasid RVN-i arvamust ning see tegi nende endi otsustamise lihtsamaks. Samas tundis suur osa eestlaskonnast sügavat huvi kodumaal toimuva vastu ega leppinud mustvalge positsiooniga ja jäid konfliktsituatsioonis kahe vastanduva teguri

⁴⁵¹ RVN-i juhatuse 31.08 ja 14.12.1967 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.2.640.

⁴⁵² **LAAS LEIVAT** (15.03.1941 Käina – 19.01.2024 Toronto) – perekond põgenes 1944 Rootsi, sealt hiljem Kanadasse. Kõrgharidus ajakirjanduse (*Ryerson Polytechnical Institute*), ajaloo (*Lakehead University*) ja avalike suhete alal (*Waterloo University*) ning mereväeohvitseri kraad. Töötanud ajakirjanikuna, lektori ja õpetajana ning avalike suhete juhina suurimas Kanada meedia ja ajakirjandusega seotud ettevõttes. Ajalehe Eesti Elu toimetaja. Eesti Vabariigi aupeakonsul Torontos – 2002-2024. Alates 1971 EKN juhatuse liige, pikaajaline esimees. ÜEKN juhatuse liige ja esimees 2015-17 (“*In Memoriam: Laas Leivat, Eesti aupeakonsul Torontos*”, [Eesti Suursaatkond Ottawa](#), loetud 02.03.2025. “Nädala portree: Elukutseline eestlane Laas Leivat 80!”, [Eesti Elu](#), 19.01.2024, loetud 02.03.2025).

⁴⁵³ Laas Leivat, “Eesti Kesknõukogu Kanadas” – 10.02.1994 salvestis, EKK DVD-kogu.

⁴⁵⁴ Taagepera, *Mare ja mina...*, 285.

⁴⁵⁵ Rahvusgruppide Koostöö Liidu aprill 1956 – september 1957 aruanne: LAC, R3449-0-5-E, MG28-V116. Näiteks otsustas RVN 1960. a lõpus loobuda eestlaste vastu propagandarünnakute osas TASS-i ja laimu levitanud Kanada väljaande vastu kohtusse pöördumisest, kuid samas otsustati selle kohta informatsiooni mitte avaldada, et NL ei saaks seda ära kasutada (RVN-i juhatuse 29.12.1960 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60).

⁴⁵⁶ Glazov, 110-112, 125, 131, 136, 170-173.

⁴⁵⁷ Ülo Jürima 05.06.1997 intervjuu salvestis, EKK DVD-kogu.

vahel: ühelt poolt keskorganisatsiooni keeld, teisalt teadmismajadus, mis tulenes siirast huvist eestluse vastu.

Välisvõitluses kommunismivastasusele keskendumine ja sellega kaasnenud hukkamõistev retoorika mõjutas otseselt ühiskonnaliikmete kontakte kodumaaga. Oli küllastamisest loobujaid, aga ka neid, kes avaliku hukkamõistuga riskeerides otsustasid kontaktipidamise kasuks. Eestlaste kontaktid kodumaaga mõjutasid poliitilist võitlust, viies fookuse kohati rahvuskaaslaste kritiseerimisele ning pingestades „suhtlejate“ sildistamise ja hukkamõistmisega sisekliimat nii RVN-i siseselt kui ka ühiskonnas laiemalt.

RVN-i avalikkuse ees rangelt eitav suhtumine kontaktidesse kandus üle ühiskonda laiemalt ning avaldus isikute hukkamõistus, mitteaktsepteerimises ja avalikust tegevusest isoleerimises, mida võimendas eriti ERKK-i retoorika. 1966. a toimunud RVN-i valimiste tulemused näitavad, et Kanada eesti pagulaskonna üldsus ei toetanud ERKK-i demonstratiivset ja teravasõnalist vastandumist kodumaaga peetavatesse kontaktidesse kuid see avaldus Kanada eestlaskonna sisekliimas. Järgnevalt käsitletakse Kanada eesti ühiskonnas eksisteerinud pingete eskaleerumist soodustanud tegureid.

3.2. Kanada eesti ühiskonna sisekliimat mõjutanud tegurid

3.2.1 Põlvkondade vaheline konflikt

Eesti kultuuri ja rahvusliku eneseteadvuse püsimiseks okupatsiooni edasikestmisel, oli oluline hoolitseda, et järgmine eestlaste põlvkond kannaks edasi oma vanemate püüdlusi. Kuid ühiskonnas juhtivat rolli kandnud vanem põlvkond ülehindas võimet vormida nooremat põlvkonda vaid oma soovide järgi.⁴⁵⁸

Kanadas üles kasvanud noored omandasid vanematest erinevaid kogemusi. Eelneva generatsiooni esindajad olid sattunud nende jaoks võõrasse keskkonda, nad suhtlesid peamiselt teiste eestlastega, ega vallanud tihti piisavalt kohalikku keelt. Kõik see seadis nende tegevusele teatavad piirid. Noorte suhtlusringkonnas seevastu oli palju kanadalasi, nad oskasid suurepäraselt inglise keelt ja omandasid hariduse Kanada haridussüsteemis. See mõjutas oluliselt nende maailmataju ja suhtumisi: paljude noorte jaoks ei pruukinud eestlus olla

⁴⁵⁸ Aun, 153.

prioriteediks, nad suhtlesid palju väljaspool eestlaskonda, mõistsid kohapealset ühiskonda paremini ja vaatasid kriitiliselt vanema põlvkonna tegevusele.⁴⁵⁹

Noorte vähenev sidusus eesti ühiskonnaga tõi kaasa nii noorte kui ka nende vanemate hukkamõistmise. Aina enam noori eemaldus eesti ühiskonna aktiivsest tegevusest, mistõttu domineeris keskorganisatsioonides vanem põlvkond. Noored taandusid eesti organisatsioonidest ja üritustest suuresti jäikade rahvuslike ja poliitiliste eesmärkide ning teistsuguste vaadete eitamise ja hukkamõistmise tõttu. Iroonia seisnes selles, et noori, kes tõeliselt huvitusid Eestist ja tema kultuurist, võidi kohelda nõukogude propaganda ohvritena, samas kui need, kes olid kaotanud huvi ja eesti kogukonnast vaikselt eemale tõmbunud, olid üksi jäetud. Vastandumine tõi kaasa potentsiaalsete liidrite puudumise, eriti just noorte seast.⁴⁶⁰

Näitena vanema põlvkonna esindajate jäigast suhtumisest ja hukkamõistvast toonist on 1956. a Ülo Jürima poolt RVN-i juhatusele kinnitamiseks esitatud eestluse põhimõtted, kus sisaldas punkt „abiellu oma rahvusest ja soeta lapsi“, samuti käsk hoida eemale kommunistlikest tegelastest ja nende propagandast ning kutse tagasihoidlikkusele kirjavahetuses kodumaaga.⁴⁶¹ RVN pehendas juhtlause sõnastust, kõrvaldades laste soetamise ja kommunistidest hoidumise käsud.⁴⁶² Sarnaselt nõudis ERKK-i rahvuslik programm vanematelt kõige võimaliku tegemist, et hoida ära segaabielude tekkimist ning igalt eesti emalt, „kui ta tahab selle auväärse nimetuse vääriline olla“, oma lastele eesti keele selgeks õpetamist.⁴⁶³ Võib mõista nende põhimõtete tagant kumavat muret eesti rahvuse ja eestluse edasikestmise üle, kuid sõnastuse toon on käskiv ja keelav ning selles sisaldub hukkamõistev hoiak eirajate suhtes.

Vanemale generatsioonile oli ideaaliks, mille poole püüelda, sõjajärgne vaba Eesti. Nooremal põlvkonnal puudus Eesti Vabariigiga isiklik kogemus. Noored tundsid huvi Eesti vastu, kuid see huvi põhines teistsugusel alusel. Karl Auna sõnu kasutades: kui vanem põlvkond läheks Eestisse vaatama seda, mis seal kunagi oli, siis noorem seda, mis seal on ja tulevikus olla võiks.⁴⁶⁴ Vanem põlvkond panustas peamise välisvõitlusliku meetodina

⁴⁵⁹ Aho Rebas, Eesti Lugu. Välisvõitlus....

⁴⁶⁰ Aun, 153-154, 156-157; Heino Jõe 14.11.1974 referaat Toronto Eesti Seltsi 25. juubeliaasta loengute sarjas “Unelmad ja realiteedid”: VEMU.3.1.2-31.

⁴⁶¹ RVN-i juhatuse 23.10.1956 koosoleku protokoll ja selle lisa: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN juhatuse ja üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, eelarved 1956).

⁴⁶² RVN-i juhatuse 30.01.1957 koosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN juhatuse ja üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, eelarved 1957).

⁴⁶³ Edgar V. Saks, “Eesti rahvuslik programm”, *Rahvuslane*, 1 (1965), lk 3-5.

⁴⁶⁴ Karl Auna ettekanne EÜS-i Stockholmi koonduses 10.06.1971: EKM EKLA, F 375, M 41: 30, 15.

kommunismivastasusele, samas kui noored pigem seda ei toetanud, pooldades rohkem liberaalsemaid poliitikaid.⁴⁶⁵

Iseenesest ei ole põlvkondade erinevates arusaamades midagi üllatavat ja teatav vastandumine, eriti suurte ühiskondlike muutuste keskel, on mõistetav ja ootuspärane.⁴⁶⁶ Kanada eesti ühiskonnas ähvardas kujuneda rahvastikukriis. Tõnu Parming⁴⁶⁷ nägi probleemi selles, et pagulaskonna juhtimises pidanuks toimuma põlvkondade vahetus, mitte tavapärane kontinuiteet. See tähendab, et vanem põlvkond pidi juhtimise üle andma nooremale, kuna vahepealne, piisavaarvuline keskmine põlvkond puudus. Kuid muret valmistas ka asjaolu, et noorte põlvkond ei olnud suur – sündivus paguluse algusaastatel oli väike, keskmise põlvkonna suremus sõja tõttu väga suur, pealegi jäid paljud noored ühiskondlikust tegevusest kõrvale.⁴⁶⁸

Niisiis oli ühiskondliku elu ja poliitilise võitluse juhtroll vanema põlvkonna kätes. Noorte hinnangul oli vanem generatsioon nendega kontakti kaotanud. Nad leidsid, et noortele „manitsuste teel ülevalt poolt eestluse seletamise“ asemel tuleks neid aktiivselt eestluse säilitamise töödessa kaasata.⁴⁶⁹ Et vanem põlvkond sellega eriti toime ei tulnud, püüdsid noored olukorda omal kombel lahendada. 1962. a lõpus tegi grupp noorema põlvkonna eestlasi eesotsas Hellar Grabbiga ettevalmistusi „*coup d'etat*“ks“ pagulaskonnas. 01.12.1962 pidi toimuma konverents 100 tuntud noorema põlve esindajate osalusel kõigist maadest. Konverentsil pidi avaldatama proklamatsioon, kus väljendatakse rahulolematust senise tegevusega pagulasringkonnas ja kutsutakse üles pöörama suuremat tähelepanu kodumaa probleemidele, sh lõpetama kodumaa küllastajate hukkamõistmise ja jätma selle iga üksikisiku enda otsustada. Samuti oli plaanis nõuda kultuuritöö tõhustamist. Seejuures oli korraldajate seisukoht, et noored ei tunnusta ei ÜEKN-i ega ERN-i kui kõrgemaid organeid. 20.02.1963, Eesti Vabariigi aastapäeva aktusel Washingtonis pidi proklamatsioon ette loetama ning selle salvestis pidi 24.02.1963 raadioeetris ette mängitama. Ettevalmistusi tehti konspiratiivselt ja salaja, et info

⁴⁶⁵ Tõnu Parmingu 21.11.1974 ettekanne eestlusest väljaspool Eestit. EKM EKLA, F 347, M 31: 24, 19-11.

⁴⁶⁶ Aun, 153.

⁴⁶⁷ **TÕNU PARMING** (28.06.1941 Pärnu – 30.10.1998 Toronto) – sotsioloog, doktorikraad Yale'i Ülikoolis 1976. Põgenes perega 1944. a Saksamaale, sealt 1949 USA-sse. Teenis USA eliitväeosades, sõdis 1965-66 Vietnamis. 1974-88 õppejõud Marylandi ülikoolis, 1984-86 USA Välisministeeriumis Nõukogude ja Ida-Euroopa õppeprogrammi juhataja, alates 1986 Toronto Ülikooli Eesti õppetooli õppejõud, õppetooli juhataja, Metsaülikooli lektor. Olnud Meie Elu toimetaja, paljude organisatsioonide liige, sh EKN liige, Toronto Eesti Seltsi esimees, Toronto Eesti Maja juhatuse liige.

⁴⁶⁸ Tõnu Parmingu 21.11.1974 ettekanne eestlusest väljaspool Eestit: EKM EKLA, F 347, M 31: 24, 15-6.

⁴⁶⁹ Hellar Grabbi 13.03.1956 kiri Rein Taageperale: EKM EKLA, F 413, M 3: 51, 1 1/1-1/1p.

enneaegne avalikuks tuleks plaani ei nurjaks.⁴⁷⁰ Teadmata põhjusel jäi „riigipööre“ siiski teostamata.

Ometi osales noorema põlvkonna esindajaid organisatsioonide juhtimistöös, kes püüdsid tegevustesse värskemaid suundi tuua. Näidetena noortest ühiskondlikes rollides võib nimetada Olev Trässi RVN-is ja Toronto Eesti Seltsis, Ergo Karuksit RVN-is ja BATUN-is ning Henno Sillastet ja Vello Sootsi RVN-is. Nad pidasid eestluse jaoks eluliselt oluliseks kontakte kodumaa eestlaste ja pagulaseestlaste vahel ning püüdsid murda RVN-i jäika keelduvat hoiakut.⁴⁷¹ N.ö range suuna esindajad leidsid, et kontaktid kodumaaga on noortele ohtlikud: kontakte vahendasid totalitaarse riigi institutsioonid, kellega noortel puudus igasugune varasem kogemus, mistõttu kardeti, et nad võivad langeda nõukogude propaganda lõksu ja neid kasutatakse ära. Noored vastandusid keelule ja leidsid, et kultuur ja poliitika tuleks lahus hoida.⁴⁷²

Kui RVN-is jäi noorte sõnum vähemusse, siis rakendasid nad oma ideid Metsaülikooli kaudu. Metsaülikool sai alguse soovist korraldada noortele suviseid kursusi, kus käsitletakse rahvuskultuurilisi teemasid ausalt, ilma propaganda ja surveta ning võimaldatakse omavahelist suhtlust vabas õhkkonnas. Aluseks võeti akadeemiline lähenemisviis ning idee ühest terviklikust eesti rahvast.⁴⁷³ See tähendas, et Metsaülikooli ringkonna jaoks oli suhtlemine kodumaaga loomulikuks vajaduseks, mis on oluline eestluse säilitamiseks välismaal ja arengute suunamiseks kodumaal.⁴⁷⁴ Metsaülikooli idee algajateks olid Olev Träss, Heino Jõe, Andres Raudsepp⁴⁷⁵, Vello Soots jt. Metsaülikoolil ei olnud põhikirja ega ametlikult fikseeritud struktuuri, aluspõhimõtteks peeti sõltumatust igasugustest poliitilisest ja seltskondlikest kogudest ning keskorganisatsioonidest.⁴⁷⁶

Põhja-Ameerika lätlased korraldasid alates 1964. aastast Metsaülikoolile sarnast noortele suunatud kultuuriprogrammi *Divreizdivi*. Üritus kasvas välja 1959. a Torontos toimunud Läti noorsoofestivalist. Kuna sooviti noorsootegevust suurendada, tekkis 10-päevase

⁴⁷⁰ Hellar Grabbi 04.11.1962 kiri Vootele Vaskale: EKM EKLA, F 413, M 4: 10, 1 1/1-1/3.

⁴⁷¹ Olev Trässi, Henno Sillaste ja Vello Sootsi 07.12.1995 vestluse salvestis, EKK DVD-kogu.

⁴⁷² Aun, 155-156.

⁴⁷³ Träss, „Kotkajärve Metsaülikool...“, lk 10-11.

⁴⁷⁴ Heino Susi, „Eesti Metsaülikool“, *Balti Foorum* 2 (1985) 26.

⁴⁷⁵ **ANDRES RAUDSEPP** (14.02.1937 – 29.11.2023) – põgenes 1944 perega Saksamaale, 1948 siirdusid Kanadasse. Prantsuse keele õpetaja, Kanada armee ohvitser. Laulja, Metsaülikooli algatajate seas, tegi kaastöid Põhja-Ameerika eesti ajalehtedele ([“Andres Raudsepp 14.02.1937-29.11.2023”](#), *Estonian World Review* 01.12.2023, loetud 18.03.2023).

⁴⁷⁶ Heino Jõe 09.04.1971 kiri Inno Salasoole: VEMU.78.1.7-33.

kultuuriprogrammi idee, kuhu kaasati esinema silmapaistvaid lektoreid ja spetsialiste, õpetati läti kultuuri, ehitades silda põlvkondade vahel ja ühendades aktiivseid lätlasi.⁴⁷⁷

Kanada eestlaskonnas oli suhtumine Metsaülikooli erinev. Kui Eesti Kultuurikogu Kanadas pidas rühmitust kultuuriauhinna vääriliseks eesti rahvusliku töö edendamise eest, siis RVN pidas Metsaülikooli tegevust häbistavaks ja ühist kommunismivastast võitlusrinnet hävitavaks. Eesti ühiskonnas leidis nii toetavat suhtumist kui süüdistamist vasakpoolsuses.⁴⁷⁸

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et Kanada eestlaskonnas oli konflikt noorema ja vanema põlvkonna vahel, kusjuures oluline roll oli erinevas suhtumises poliitilise võitluse meetoditesse ja sellega seonduvalt kontaktidesse kodumaaga. Jäik ja hukkamõistev retoorika peletas noori ühiskonna tegevustest eemale. Siiski ei olnud see ainsaks noorte kõrvalejäämise põhjuseks. Osalt võis mõjutada laiem suhtlusringkond, samuti oli oma mõju segaabeludel ja keeleoskusel.⁴⁷⁹ Samas ei saa unustada sedagi, et teatud eas tuli tegeleda pereloomise ja tööalase karjääriga, nii et rahvusgrupi elus aktiivseks osalemiseks lihtsalt ei jäänud aega. Kui kord oldi eemale jäänud, võis olla keeruline naasta.⁴⁸⁰

Oluline on rõhutada, et noorte-vanade vastasseis Kanada eesti ühiskonnas ei olnud puhtakujuline – oli mitmeid ühiskonnas mõjusalt kaasa löönud vanema põlvkonna esindajaid, kes välisvõitluse taktika ja kodumaaga suhtlemise küsimustes jagasid noortega sarnaseid vaateid (nt Heino Jõe, Karl Aun).

3.2.2 Killustatus ja rivaliteet

Üheks Kanada eestlaskonna sisekliimat mõjutanud teguriks oli üleorganiseeritus. Ühinguid oli palju ja need olid omavahel seotud väga keerukaid ahelaid pidi. Erineva valdkonna ühingud olid liitunud oma n.ö katusorganisatsioonidesse. Näiteks tegutsesid Kanada erinevates piirkondades endisi sõdureid ühendavad võitlejate ühingud (nt Toronto Eesti Võitlejate Ühing, Hamiltoni Eesti Võitlejate Ühing). Regionaalsed ühingud koondusid ülekanadalisse Eesti Võitlejate Ühingute Liitu. Liit omakorda osales teiste keskorganisatsioonide töös. Eesti Võitlejate Ühingute Liit osales oma esindajate kaudu keskorganisatsioonide Eesti Liit Kanadas (ELK) ja Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu (RVN) töös. ELK ühes Läti ja Leedu keskorganisatsioonidega moodustasid Balti Liidu Kanadas. RVN osales esindajate kaudu

⁴⁷⁷ Solveiga Miežītis, “Läti noorsooprogramm Divreizdivi”, *Balti Foorum*, 2 (1985), 38.

⁴⁷⁸ Träss, “Kotkajärve Metsaülikool...”, 15-16.

⁴⁷⁹ Tõnu Parmingu 21.11.1974 ettekanne eestlusest väljaspool Eestit, EKM EKLA, F 347, M 31: 24, 19-11.

⁴⁸⁰ Raag, “Läänes elavate eestlaste identiteet...”, 187.

Ülemaailmse Eestlaste Kesknõukogu (ÜEKN) töös. See taotles kogu vaba maailma eestlaskonna esindusorganisatsiooni staatust, kuhu kuulusid erinevate riikide eestlaste keskorganisatsioonid (nt Belgia Eesti Selts, Austraalia Eesti Seltside Liit jne). Rootsist kuulus ÜEKN-i Rootsi Eestlaste Esindus. Organisatsiooniskeemi kohaselt kuulus ÜEKN ühes teiste Baltimaade rahvaste esindusorganisatsioonidega Ülemaailmsesse Balti Kesknõukokku.⁴⁸¹

Sarnaselt olid omavahel seotud väga paljud erinevad eestlaste ühingud. Et Kanada eesti organisatsioonide süsteem on keeruline, on nentunud ka Kanada Kodakondsus- ja Immigratsiooniamet, mille ametkond püüdis kaardistada eestlaskonna organisatsioonilist tegevust.⁴⁸²

Siinse uurimuse kontekstis omavad tähtsust Kanada eestlaste esindus- või koordineerivat rolli taotlevad keskorganisatsioonid. Nendest kõige olulisemad olid ELK ja RVN. ELK loodi 1949. a Kanada eesti organisatsioonide keskse ühingu ja esindusena, eesti seltside vahelise koostöö arendamiseks, jõudude ühendamiseks ning kogu rahvusgrupi esindamiseks ametiasutustes.⁴⁸³ Eesmärgiks oli koguda kõik eesti organisatsioonid ELK-i liikmeks.⁴⁸⁴

RVN asutati ELK-i üksusena ülesandega võidelda Eesti vabastamise eest, selle kõrval rahvusliku kultuuri säilitamise ja arendamise eest noorte rahvusliku vaimu ja hariduse edendamise alal.⁴⁸⁵ Praktiliselt kohe RVN-i asutamise järgselt tõusis päevakorda RVN-i eraldumine iseseisevaks organisatsiooniks, mis teostus 1954. a.⁴⁸⁶ RVN-i koosseis moodustus kolmel alusel: sinna kuulusid Kanada eestlaste valitud liikmed, *ex officio* Kanadas elavad Eesti Vabariigi kõrgemate riigiorganite liikmed ning Kanada eesti keskorganisatsioonide nimetatavad esindajad. Selline organisatsiooni koosseisu moodustamine oli ainulaadne, võrreldes teiste Kanada rahvusvähemuste ühingutega.⁴⁸⁷

Üleorganiseerituse juures oli probleemiks liikmeskondade ja juhtkondade kohatine kattuvus.⁴⁸⁸ Samuti tuli paratamatult ette paralleelsust funktsioonides ja tegevustes. Nii oli poliitilise võitluse organisatsioonina asutatud RVN-i tegevustes tähtsal kohal erinevate kultuuriürituste

⁴⁸¹ Alfred Anderson, "Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu tervitus", *25 aastat Eestlaste Kesknõukogu Kanadas...*, 5.

⁴⁸² Kodakondsus- ja Immigratsiooniameti 21.01.1958 memo: LAC, RG6-F-4, Accession 1986-87/319 GAD, Box 86, File CB 9-323-1.

⁴⁸³ ELK põhikirj: VEMU.56.1.97.1.16.

⁴⁸⁴ Aun, 80.

⁴⁸⁵ RVN-i ajutine kodukord: VEMU.14.1.4.

⁴⁸⁶ RVN-i 25.10.1952 üldkoosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN juhatuse ja üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, eelarved 1952).

⁴⁸⁷ Kanada kodakondsuse büroo memorandum 21.01.1958: LAC, RG6-F-4, Accession 1986-87/319 GAD, Box 80, File CB 9-228.

⁴⁸⁸ *Ibidem*.

korraldamine, kuigi sama funktsiooni täitsid teisedki ühingud. Kuigi organisatsioonid tegid paljudes olulistes küsimustes koostööd, tahtis igauks säilitada oma iseseisvust.⁴⁸⁹

Uurimused on näidanud, et Teise maailmasõja järgsetes pagulaskondades esines sageli varasemate poliitiliste erimeelsuste tõttu pagulusse kandunud lõhestumist. Teiste seas on poliitilistest erimeelsustest tingitud sügavaid pingeid täheldatud USA läti, bulgaaria, tšehhoslovakkia, poola ja ukraina ühiskondades.⁴⁹⁰

Paljud eestlased jõudsid Kanadasse Rootsist. On viidatud, et sealt kandusid vastasseisud erdasi Kanada eesti ühiskonda.⁴⁹¹ 1940. aastatel oli Rootsist rivaliteet Eesti Rahvusnõukogu (ERN), Vabade Eestlaste Ülemaailmse Keskorganisatsiooni (VEKO) ja Eestluse Koostöö Keskuse vahel.⁴⁹² Kui 1954. a korraldati VEKO ümber Rootsi Eestlaste Esinduseks (REE), väitsid kaks organisatsiooni – liberaalsemate vaadetega ERN ja konservatiive ühendav REE – end olevat kogu riigi eestlaste esindajaks.⁴⁹³

ELK-i kui Kanada keskse organisatsiooni ellukutsumisel tekkis kaks vastanduvat leeri. Põhja-Kanada Eestlaste Koondis⁴⁹⁴ (PKEK) algatas VEKO Kanada regionaalse keskuse rajamise, nende eesmärk oli läbi ELK-i tegevuse viia kogu Kanada ulatuses ellu VEKO suunda. Neile vastandus ringkond eesotsas Aleksander Veileriga⁴⁹⁵, kes taotles iseseisva uue organisatsiooni asutamist, lootuses vältida sõltuvust Euroopas varem asutatud ühingutest ning pareerida sealse rivaliteedi ja sisetülide kandumist Kanadasse. Peale jäi sõltumatust taotleva leeri tahe.⁴⁹⁶ Et aga

⁴⁸⁹ Aun, 66-67.

⁴⁹⁰ Heikkilä, 57; Detelina Dineva, "Bulgaria", *East Central European ...*, 93; Michael Cude, Ellen Paul, "Czechoslovakia", *East Central European...*, 114; Anna Fiń, "Ukraine", *East Central European...*, 307; Nekola, 728-731, 733-736.

⁴⁹¹ Nt Roman Toi 17.10.1949 kiri Martin Kuldkepile: EKM EKLA, F 375, M 135: 43, 1 ½; Enn Saluranna 13.03.1951 kiri Richard Antikule: EKM EKLA, F 347, M 4: 2, 1 7/18.

⁴⁹² "Meie rahvuslikud ülesanded maapaos", ERN toimetised nr 1, 1948; ERN-i 30.06.1951 üleskutse: EKM EKLA, F 396, M28: 3 1 1-5, 13-15; Roman Toi 17.10.1949 kiri Martin Kuldkepile: EKM EKLA, F 375, M 135: 43, 1 1/2.

⁴⁹³ Heikkilä, 56. Raag, *Välis-Eesti 100 aastat...*, 140.

⁴⁹⁴ Asutatud 1949, algne nimi Põhja-Ontario Eestlaste Vendlus. Alates 1950. a võeti nimeks Põhja-Kanada Eestlaste Koondis (Edgar V. Saks, "Algusperiood 1947-1950 ja PKEK", *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos* [I]..., 246).

⁴⁹⁵ **ALEKSANDER VEILER** (16.03.1887 Triigi vald – 17.10.1950 Toronto) – ajakirjandus- ja ühiskonnategelane. Tallinna Teataja asutaja, Päevalehe toimetaja, Vaba Maa kirjastuse asutaja, Eesti Ajutise Maanõukogu, Asutava Kogu, Riigikogu liige. 1944 põgenes Rootsi, sealt 1948 Kanadasse. ELK asutaja ja esimees, Meie Elu ja Eesti Kirjastus Kanadas asutaja ("Aleksander Weiler", *Meie Elu*, 25.10.1950).

⁴⁹⁶ Kirjutis „Eesti Liit Kanadas“: VEMU.39.1.1-6; "Asutamisel Eesti Liit Kanadas ja VEKO Kanada regionaalne keskus", *Välis-Eesti*, 25.12.1949; E. V. Saks, "Algusperiood 1947-1950 ja PKEK"; Siegfried Veidenbaum, "Eesti Liit Kanadas – Estonian Federation in Canada", *Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos* [I]..., 246-250; "VEKO Kanada regionaalne komitee laiendab tegevust", *Vaba Eesti Sõna*, 04.03.1950.

Kanada keskorganisatsiooni kaudu üritati viia ellu VEKO suunda, siis võib öelda, et 1949. a ELK-i asutamise ümber toimunud võib näha teatavaid mõjutusi Rootsist.

1950. aastate algul oli vastasseis vaba maailma eestlaste seas Vabariigi Valitsuse eksiilis moodustamise küsimuses. Kujunes kaks leeri, kes nägid valitsuse moodustamise aluseid põhimõtteliselt erinevalt, mis päädis lõpptulemusena kahe eksiilvalitsuse moodustamisega. August Rei nimetas 12.01.1953 Oslos ametisse ühe valitsuse eksiilis ning Augustdorff 02.03.1953 peetud valimiskogu valis Vabariigi Presidendi asetäitjaks Alfred Maureri⁴⁹⁷ ja tema asetäitjaks Johan Holbergi⁴⁹⁸. RVN pooldas Maureri-Holbergi liini ning seda jäi toetama ka peatselt moodustatud ÜEKN.⁴⁹⁹

1950. aastate teises pooles teravnes eksiilvalitsuse loomisel kujunenud vastasseis uuesti. 1957. a käisid August Rei ja Arvo Horm⁵⁰⁰ USA-s, kohtudes mitmete USA riigitegelaste, poliitikute ja ajakirjanikega ning esinedes lääneriikides elavate eestlaste esindajana.⁵⁰¹ Visiit ärritas ÜEKN-i, kelle hinnangul ei olnud Reil õigust esindada vaba maailma eestlaskonda tervikuna. Järgnes Rei kohta kaebekirjade saatmine USA valitsusasutustele, milles seati kahtluse alla Rei õigus esineda Eesti Vabariigi endise presidendina ja leiti, et valdava enamuse vaba maailma eestlaste arvates ei ole Rei õigustatud rääkima Eesti Vabariigi nimel.⁵⁰²

Rei USA-visititi ja sellele järgnenut on oluline teada ERN-i Kanada esinduste rajamise kontekstis. 1957. a käivitas Juhan Käis⁵⁰³ Torontos ERN-i esinduse ja alustas kampaaniaga planeeritavate tegevuste jaoks vajaliku raha kogumiseks. Et Juhan Käis oli samal ajal RVN-i liige, ja et RVN kuulus ÜEKN-i koosseisu, järgnes Juhan Käisi tegevusele pahameeletorm.

⁴⁹⁷ **ALFRED MAURER** (02.12.1888 Tallinn – 20.09.1954 Stockholm) – Eestis töötas prokurööri ja advokaadina, oli Riigikogu liige. Paguluses töötas arhiivitöölisena. 03.03.1953 valis valimiskogu tema Eesti Vabariigi presidendi asetäitjaks.

⁴⁹⁸ **JOHAN HOLBERG** (20.02.1893 Sauga vald – 10.04.1978 Chicago) – poliitik, sõjaväelane, advokaat. Riigikogu liige, kaubandus- ja tööstusminister (1927-28), 1943 põrandaaluses valitsuses sõjaminister. 1944 põgenes Saksamaale, sealt Kanadasse ja hiljem edasi USA-sse. RVN-i esimees.

⁴⁹⁹ Made, 76; "Valimiskogu otsuseid", *Meie Elu*, 25.03.1953; RVN-i juhatuse 27.01.1953 koosoleku protokoll: VEMU.56 (EKN-i arhiiv, RVN juhatuse ja üldkoosolekute protokollid ja lisadokumendid, aruanded, eelarved 1953).

⁵⁰⁰ **ARVO HORM** (08.10.1913 Vastseliina – 15.04.1996 Ornö, Rootsi) – majandusteadlane, ühiskonnategelane, poliitik. Põgenes 1943 Soome, sealt Rootsi. Tegev mitmetes Rootsi eesti organisatsioonides (Eesti Abistamiskomitee, Eesti Komitee, Eesti Rahvusfond, Eesti Rahvusnõukogu jne), Eesti Vabariigi Valitsus eksiilis majandusminister.

⁵⁰¹ ERN-i 25.04.1957 kiri Karl Aunale; ERN-i 29.06.1957 seletus Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides ja Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu kaebekirjade kohta: VEMU.12.1.15-25.

⁵⁰² Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides 07.05.1957 kiri rahandusminister George M. Humphrey'le: VEMU.12.1.15-25; ÜEKN 08.05.1957 kiri rahandusminister George M. Humphrey'le: VEMU.12.1.15-25.

⁵⁰³ **JUHAN KÄIS** (04.08.1915 Tartu – 12.11.1984 Toronto) – põgenes 1944 Saksamaale, sealt 1948 Austraaliasse, kust siirdus 1956 Kanadasse. Eesti Kirjastus Kanadas juhatuse liige, RVN/EKN-i liige, Eesti Vabariigi Valitsus eksiilis teedeminister 1964-84.

RVN-i juhatus reageeris ERN-i esinduse rajamise uudisele emotsionaalselt, nimetades uue organisatsiooni asutamist välisvõitlust killustavaks ja parallelismiks. Mitmed RVN-i juhatuse liikmed mõistsid Käisi tegevuse täielikult hukka, samas kui oli ka neid, kes võtsid asja rahulikult.⁵⁰⁴

1959. a algul kutsus ERN organisatsioone, sealhulgas RVN-i ja ÜEKN-i, koostööle et konsolideerida jõud vastulöögiks NL-i aktiivsetele rünnakutele. ERN rõhutas koostöö toimumist võrdõiguslikkuse alusel, ilma et ERN kuuluks EÜKN-i koosseisu või vastupidi.⁵⁰⁵ RVN loobus koostööst, kuigi juhatuses oli koostöö pooldajaid.⁵⁰⁶ 1961. a alguseks said RVN ja ERN Kanada esindus viimaks põhimõttelisele kokkuleppele koostöö tegemiseks ühise infotrukise väljaandmisel.⁵⁰⁷ Kuid selle järel kaotas 1962. a Juhan Käis kontakti ERN-i peabürooga, kes ei saatnud lubatud infotrukiseid, mistõttu jäi koostöö soiku.⁵⁰⁸

Kokkuvõttes võib järeldada, et Rootsi eestlaskonna poliitilises juhtimises esinenud vastuolud avaldasid mõju Kanadas, mis väljendus nii ELK-i asutamisel kui ERN-i Kanada esinduse avamisel ja selle koostöös RVN-iga. Osalt võisid erimeelsuste juured peituda isikute vahelistes vastuoludes ja leppimatustes, osalt varasemates poliitilistes vastandumistes. Nii nägi Tõnu Parming Rootsi ja Põhja-Ameerika eestlaskondade vahelise lõhe põhjusena ülekannet vaikiva ajastu võistlusest autoritaarse ja demokraatliku vaimsuse vahel.⁵⁰⁹

3.2.3 Pagulastrauma

Rääkides pagulasühiskonnas valitsevatest pingetest, ei tohi tähelepanuta jätta trauma küsimust. Paguluse kogemust, eriti kui see kujuneb pikaajaliseks, on kirjeldatud kui pooleks rebitu tunnet.⁵¹⁰ Mõni suudab sellest kiiremini välja tulla, teisel ei pruugi see kunagi õnnestuda. Pagulastrauma ei avalda sügavat mõju üksnes indiviidile, vaid kogu ühiskonnale.

Eestist Teise maailmasõja ajal põgenenud põlvkond oli näinud rahvusriigi rajamist, õitsengut ja hävimist, üle elanud okupatsiooni, küüditamiste ja teiste repressioonide, pommitamiste ja

⁵⁰⁴ Vastu olid näiteks Hans Lupp, Voldemar Päts, Ants Mägiso, ja Ülo Jürima, poolt Ilmar Martens, kes jäi reserveerituks ja seadis esikohale mõistliku koostöö (RVN-i juhatuse 24.11.1957 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.59).

⁵⁰⁵ ERN-i 13.01.1959 kiri RVN-ile; ERN-i 10.04.1959 kiri esindajatele: VEMU.3.1.1-9.

⁵⁰⁶ RVN-i juhatuse 04.03. ja 01.04.1959 koosolekute protokollid; VEMU.56.1.60.

⁵⁰⁷ RVN-i juhatuse 15.03.1961 koosoleku protokoll: VEMU.56.1.60; Juhan Käisi 28.02.1961 kiri Ilmar Raamotile; VEMU.3.1.2-42.

⁵⁰⁸ ERN IKK 18.08.1962 kiri ERN peabüroole: VEMU.3.1.1-12.

⁵⁰⁹ Tõnu Parmingu 21.11.1974 ettekanne eestlusest väljaspool Eestit: EKM EKLA, F 347, M 31: 24, 12-3.

⁵¹⁰ Jaan Undusk, "Ajalooline kui kohaneja ja kindlaksjääja. Vello Helgi mälestuseks", *Teadusmõtte Eestis*, 9 (2018), 168.

muud sõjaga kaasnevad raskused. Pagulased olid põgenedes tihti arvamisel, et eemalolek on ajutine. Enamusel tuli esmalt elada aastaid põgenikelaagrite viletsates tingimustes, teha füüsiliselt rasket tööd erinevates riikides, kohaneda võõrastes oludes. Paljud olid kaotanud lähedased või olid sunnitud leppima teadmiselega, et tõenäoliselt ei õnnestu neil enam kunagi kohtuda oma kodumaale jäänud lähedastega. Nad olid kaotanud materiaalse vara, ühiskondliku ja professionaalse seisundi. Pagulaseluga kaasnevatest hingelistest raskustest ei jäänud keegi puutumata, pagulustrauma oli pikk ja emotsionaalselt kurnav. Vanema põlvkonna kogetu pinnalt on mõistetav nende tugev vastumeelsus kannatusi põhjustanud NL-i suhtes ning sellega kaasnev kommunistivastane meelsus.⁵¹¹

Üheks pagulaste Kanadasse mineku argumendiks oli selle kaugus Nõukogude Liidust. Paljusid Rootsi kaudu Kanadasse jõudnud motiveeris edasi liikuma usaldamatus Rootsi riigi vastu. Kardeti NL-i lähedust ja sooviti minna sellest võimalikult kaugemale.⁵¹² Nii võib ette kujutada, kui häiriv võis olla kodusest postkastist nõukogude propaganda või kodumaale kutsuvate pöördumiste leidmine ning tõdemus, et okupatsioonivõimude tegevus ulatub üle ookeani. Rääkimata propagandarünnakutest konkreetsete isikute vastu, mis näitasid, et keegi ei ole nende eest kaitstud. Mõistetavalt tekitas see hirmu.

Rein Taagepera hinnangul toimus eesti pagulaskonnas 1960. aastatel psühholoogiline murrang, mis seisnes otsuses jääda asukohariiki. Seda tähistas uus sõnakasutus, kus „meie riigi poliitika“ hakkas tähistama asukohamaa oma ja Eestit nimetati „vanaks kodumaaks“.⁵¹³ Kuigi selles võib näha teatavat olukorraga leppimist, on tegu siiski keerulisema nähtusega. Taagepera viitab, et kui pagulane polnud sisemiselt põgenemise otsuse õigsuses kindel, on inimlikult mõistetav, et ta eelistas näha kodumaal toimivas üksnes negatiivset. Teda häiris, kui keegi lubati Nõukogude Eestist lääneriike külastama, ning samuti kui mõni pagulane käis kodumaad külastamas. Lapsena põgenenuil oli lihtsam, kuna nemad polnud ise otsust langetanud. Nemad said vabamalt tegutseda hoiakuga, et juhtus see, mis juhtus, aga nüüd tuleb anda endast parim.⁵¹⁴

Kui tänapäeval pööratakse vaimse tervise küsimustele suurt tähelepanu ja pagulasi vastu võttes osatakse arvestada nende traumaga, siis Teise maailmasõja lõpus ja järgnevatel kümnenditel tuli traumaatilisi raskusi kogunud pagulastel valdavalt hakkama saada professionaalse abita. See ei tähenda, et ühiskond poleks probleemi teadvustanud. 1962. a korraldas Toronto Eesti

⁵¹¹ Liivi Jõe, „Vabadusvõitlus...“; Aun, 38.

⁵¹² Salme Ekbaumi 05.11.1964 kiri Bernard Kangrole: EKM EKLA, F 310, M 55: 16, l 16/28.

⁵¹³ Taagepera, *Mare ja mina...*, 8, 277, 279.

⁵¹⁴ *Ibidem*, 281, 283.

Naisseltsi kultuuritoimikond paneeldiskussioonil vaimse tervishoiu teemadel. Muuhulgas soovisid korraldajad keskenduda pagulasprobleemidele ja hingehädadele.⁵¹⁵ Ürituse vastu oli suur huvi ja see tunnistati igati kordaläinuks.⁵¹⁶ Seega pidas naisselts pagulaste vaimse tervise küsimusi oluliseks ja astus reaalseid samme ühiskonnas teema tõstatamiseks.

Trauma küsimusega on pagulasühiskondade uurimisel oluline arvestada. See aitab mõista erinevate suhtumiste tagamaid, samuti sügavamaid põhjusi põlvkondade arusaamade varieeruvuses.

3.2.4 Nõukogude Liidu tegevus Kanada eestlaskonna mõjutamiseks

Teiste tegurite seas mõjutas Kanada eesti ühiskonna sisekliimat NL-ist juhitud mõjutustegevus. NL-i samme ei käsitleta siinkohal viimase mõjutegurina mitte seetõttu, et selle mõju võiks pidada eeltoodutest vähem tähtsaks, vaid põhjusel, et NL manipuleeris kõigi eespool nimetatud faktoritega. Nõukogude režiim oli huvitatud pagulasühiskondades toimuvast, eriti probleemkohtadest, et nõrkusi enda huvides ära kasutada.⁵¹⁷

NL-ist suunatud propaganda tegevusi on käsitletud eespool.⁵¹⁸ Kanada avalikkuses konkreetsete isikute vastased rünnakud olid suunatud eestlaste kui Kanada vähemusrahvuse kompromiteerimisele üldsuse silmis, aga samuti eestlaskonna sisemisele lõhestumisele. Propaganda kõrval rakendas NL ka teisi meetodeid pagulaskondade mõjutamiseks, püüdes selleks ära kasutada nende ühiskondade nõrkusi.

VEKSA pööras suurt tähelepanu Kanada eesti ühiskonna põlvkondade kriisile ja püüdis seda oma huvides ära kasutada. Organisatsioon panustas suuresti peatsele põlvkondade vahetumisele pagulaseesti ühiskondade juhtimises, ning pidas seetõttu oluliseks sidemete loomist pagulaste noorema põlvkonnaga, kes pidanuks peagi „vanadelt“ üle võtma ühiskonna juhtivad positsioonid.⁵¹⁹ Alates 1968. aastast leidub VEKSA tegevusaruandeid, kus on välja toodud andmed erinevatest riikidest Nõukogude Eestit külastanud inimeste kohta ühes nende põlvkondliku osakaaluga. Küllakutsutavate isikute juures on välja toodud, millise põlvkonna

⁵¹⁵ Helene Johani 03.10.1962 kiri Karl Aunale: VEMU.12.1.04-29.

⁵¹⁶ “Arutati vaimutervishoiu probleeme”, *Vaba Eestlane*, 14.11.1962.

⁵¹⁷ VEKSA 05.06.1964 aastakoosoleku protokoll; VEKSA 12.11.1964 koosoleku protokoll: RA, ERA.R-2249.1.1, 1 114, 120.

⁵¹⁸ Vt punkt 1.3.

⁵¹⁹ VEKSA 13.06.1963 üldkoosoleku protokoll: RA, ERA.R-2249.1.1, 1 67; VEKSA laiendatud presiidiumi koosoleku protokoll 27.02.1965 (dokumendis ilmselt ekslikult märgitud 1964): RA, ERA.R-2249.1.3, 1 43.

esindajaga tegu oli.⁵²⁰ Seega püüdis VEKSA oma tegevusi väga täpselt sihtida ja panustada kontaktiloomisele just noorema põlvkonna esindajatega.

Eeltoodu ei anna siiski alust väita, et NL-ist suunatud tegevus põhjustas noorema ja vanema põlvkonna vahelise lõhe. Probleemide põhjused peitusid ühiskonnas eneses ning VEKSA püüdis oma tegevustega pagulaste killustumist võimendada.

VEKSA ja VSKAEÜ rõõmustasid nende isikute suureneva arvu osas, kelle arvamused lahknesid pagulaste ühiskonna juhtide omadest (nõukogude retoorikas „emigrantlik“ või „reaktsiooniline ladvik“), nimetades sellele viitavaid arenguid kohati enda töötulemuseks.⁵²¹ Tegemist on liialdusega ja oma tegevustele suurema tähtsuse omistamisega. VEKSA otsis organisatsioone ja rühmitusi, mille tegevus oli vastuolus pagulaskonna kontakte eitava peavooluga või kes jäid neutraalsele positsioonile, et nendega sidemeid tugevdada.⁵²² Samas olid nad sunnitud tunnistama tagasilööke. Näiteks oli VEKSA pettunud USA ja Kanada eesti tööliste ja farmerite häälekandjaga Uus Ilm seotud ringkonnale panustatud töös – väljaanne olevat muutunud sektantlikuks ega suutnud noori kaasa tõmmata.⁵²³

Rahvusvähemuste tegevuse kontrollimisel ja info kogumisel oli oluline roll NL-i saatkonnal. NL-i Kanada saatkonna eestlastele suunatud tegevus muutus aktiivsemaks 1960. aastate teises pooles. Kümnendi alguses ei olnud Kanada saatkonnas veel eesti töötajaid. Eestlased Kanadas olid aktiivsed ja nõukogude ametnikke häiris nende narratiivile vastanduv viis, kuidas Kanadas tähistati eesti tähtpäevi ja mälestati ajaloosündmusi. Seetõttu nõudsid Nõukogude Eesti ametnikud 1962. a täiendavaid vahendeid Kanada eestlaste suunalise tegevuse tõhustamiseks.⁵²⁴

1960. aastate teises pooles töötas NL-i Kanada saatkonnas KGB ametnik Mihhail Murnikov. Tema karjäär Kanadas lõppes 1970. a, pärast seda, kui RVN nõudis Kanada välisministrielt Murnikovi riigist välja saatmist. RVN põhjendas taotlust väitega, et Murnikovi tegevus on kahjustanud ja häirinud Kanada eestlasi. Kasutades perekondlikke sidemeid kodumaal, lähenes Murnikov mitmetele eestlastele, levitas vihjeid, pooltõdesid ja hirme, kasutas survetaktikaid ja

⁵²⁰ Informatsioon ENSV Ülemnõukogu väliskomisjonile: RA, ERA.R-2249.1.8, 1 41; VEKSA 26.12.1968 kiri EKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhatajale: RA, ERA. R-2249.1.30, 1 57.

⁵²¹ VEKSA 05.06.1964 aastakoosoleku protokoll: RA, ERA.R-2249.1.1, 1 76; VSKAEÜ tööst 1964. a jaanuarist oktoobrini: RA, ERA.R-2206.1.135, 1 45.

⁵²² *План мероприятий комитета по развитию культурных связей и зарубежными эстонцами на 1966-1970 гг:* RA, ERA.R-2249.1.6, 1 2.

⁵²³ VEKSA 16.05.1962 aastakoosoleku protokoll: RA, ERA. R-2249.1.2, 1 7.

⁵²⁴ Mikkonen, 82-83.

kaudseid ähvardusi, et tekitada eestlaste seas pingeid ja hirme.⁵²⁵ Murnikov osales Nõukogude Eestist tulnud kultuuriinimeste kohtumistel Kanada eestlastega, kusjuures kokkusaamistele järgnevalt levisid anonüümsed süüdistavad kirjad, mille näiliselt oli justkui saatnud kommunismivastane eestlane, kellel endal aga kirjade saatmisega seost ei olnud.⁵²⁶

Murnikovi näide kinnitab, et NL-i saatkonna tegevus avaldas otsest ja tuntavat mõju Kanada eestlastele, mida tajuti eelkõige 1960. aastate teises pooles.

Kanada poliitikud ja ametnikud olid teadlikult ohust, et NL-iga sidemete laiendamine suurendab nõukogude luuretegevust, kuna neil on lihtsam kasutada Kanada kommunistliku partei ja saatkonna kanaleid, mis võimaldas infiltreruda Kanada ühiskonda.⁵²⁷ Avalikkuseni jõudnud näited kinnitavad, et alates 1950. aastate keskpaigast tõhustus NL-i luuretegevus Kanada suunal. Näiteks võib nimetada ajaloolastena esinenud kahe kõrge KGB ametniku ja Kanada diplomaadi John Watkinsi⁵²⁸ afääri.⁵²⁹ 1961. a detsembris saatis Kanada välja NL-i diplomaadi Anatoly F. Loginovi, kelle RCMP pidas kinni Kanada riigiametnikult salajaste dokumendi vastuvõtmisel.⁵³⁰ 1964. a saatis Kanada riigist välja NL-i ajakirjaniku Vasily Tarasovi, kes tabati spionaažikahtlusega.⁵³¹

On väidetud, et kuna KGB jaoks oli teiseks peamiseks vaenlaseks USA kõrval viimase oluline liitlane Kanada, suunas ta oma tegevusi suurematesse pagulasgruppidesse nii USA-s kui Kanadas. KGB-l oli lai agentide võrgustik suures ukraina pagulaskonnas, kus püüti infiltrerida agente nõukogudevastastesse organisatsioonidesse.⁵³²

Eestlasi puudutava näitena võib esile tuua ajaloolase Eerik Suurvälja, kelle Rootsi saatis 1949. a välja KGB agendina. Teine tuntum näide Rootsist on filoloog Juhan Tuldava alias Arthur Haman, kes oli 1941. a koos perega küüditatud Venemaale, hiljem põgenenud Rootsi ja seal aktiivse kommunismivastasena esinedes eestlaste usalduse võitnud. 1963. a paljastas USA

⁵²⁵ RVN-i 20.03.1970 kiri välisminister Mitchell Sharpile: VEMU.19.1.1-6.

⁵²⁶ “RVN nõuab Murnikovi Väljasaatmist”, *Vaba Eestlane*, 31.03.1970.

⁵²⁷ Glazov, 60.

⁵²⁸ **JOHN BENJAMIN CLARK WATKINS** (03.12.1902 – 12.10.1964) – Kanada diplomaat ja teadlane, oli saadik NL-is 1948-56.

⁵²⁹ Glazov, 54-55.

⁵³⁰ *Ibidem*, 125-126.

⁵³¹ “Canada Expels Soviet Newsmen; Says He Was Engaged in Espionage Activities”, *The New York Times*, 29.04.1964 (loetud 05.05.2025).

⁵³² Sergei I. Zhuk, *KGB operations against the USA and Canada in Soviet Ukraine, 1953-1991*,

(2022)“Introduction: Rise and Fall of the KGB in Soviet Union after Stalin”, paragraph 5, Resticted Access eBook.

Luure Keskagentuur (CIA), et Haman oli KGB agent, mille järel ta põgenes ENSV-sse ja tegutses Tartu Ülikooli õppejõuna.⁵³³

Nõnda on põhjendatud küsida, kas ka Kanadas tegutses eesti ühiskonda sulandunud KGB agente? Kanada eestlaskonnas oli kahtluse all Eerik Heine seos KGB-ga. Ta oli Teises maailmasõjas teeninud Saksa vägede koosseisus ja lühiajaliselt julgeolekupolitseis ning korduvalt arreteeritud nõukogude julgeolekuorganite või armee poolt (1940, 1944, 1948 ja 1950). Väidetavalt sai ta esimesel kolmel korral põgenema ja tegutses metsavennana, kuni arreteeriti 1950. a uuesti. 1956. a oli ta vabastatud ja saadetud sakslasena Läände, kust siirdus samal aastal Kanadasse. Seal saavutas ta populaarsuse kui vabadusvõitleja ja metsavend, Arved Viirlaid sai tema juttudest inspiratsiooni romaanide kirjutamiseks. Heine osales aktiivselt võitlejate ühingu tegevuses ja oli valitud RVN-i koosseisu.⁵³⁴

1963. a valmis Heine stsenaariumi järgi ja juhtimisel amatöörfilm metsavendadest „Legendi loojad“, mille tutvustamise käigus USA-s levis kahtlus, et ta on KGB agent.⁵³⁵ USA-s elav teedeinsener Jüri Raus⁵³⁶ teavitas talle teatavaks saanud kahtlusest USA eestlasi. Heine tegi esmalt katse Hellar Grabbi kaudu Jüri Rausile läheneda, paludes viimasel oma sõnad tagasi võtta, muidu minevat tal halvasti ja eestlastele tekkivat palju kahju.⁵³⁷ 1964. a novembris esitas Heine Jüri Rausi vastu kohtusse hagi, nõudes temalt laimamise eest 110 000 dollari suurust kahjuhüvitist. Kohtumenetluses selgus, et Rausi info pärines CIA-lt, kes seda kohtus ka ametlikult kinnitas, nagu ka fakti, et Raus tegutses eestlasi hoiatades CIA teenistuses. Kohtumenetlus lõppes kummagi poole võiduta, kuna kohus ei pidanud võimalikuks asja edasist menetlemist kuna asjaolude täpsem avaldamine kahjustaks USA huve.⁵³⁸

⁵³³ Jürjo, 36-39, 49; Olev Liivik, “Juhan Tuldava - Nõukogude spioon ja eesti keeleteadlane”, [Eesti lugu, 06.05.2023 Vikerraadio](#) (kasutatud 23.03.2025).

⁵³⁴ ERAF.129SM.1.23607-1, 1 3, 36 155; Anu Raudsepp, “Arved Viirlaiu romaanikangelase Eerik Hormi lugu versus Eerik Heine elulugu”, *Methis. Studia humaniora Estonica*, 33 (2024), 107.

⁵³⁵ Hellar Grabbi 27.06.1963 kiri Arved Viirlaiule: EKM EKLA, F 413, M 4: 13, 1 1/1.

⁵³⁶ **JÜRI RAUS** (04.01.1927 Tartu – 19.07.1988 Maryland) – teenis Teises maailmasõjas Saksa lennuväes. Sõja lõppedes oli kuni 1946 sõjavangis, selle järel Geislingenis. Asus ümber USA-sse. Lõpetas insenerina Connecticuti ülikooli. Teenis USA armees, tõusnud reservis kolonelleitnandiks. Kuulus Eesti Rahvuskomiteesse Ühendriikides, oli Võitlejate Ühingu Liidu esimees. 1983. a sattus Jüri Raus süüdistuse alla 16. a vaimselt alaarenenud tüdruku inimröövis ja seksuaalses rünnakus. Enda väitel oli ta tööreisil olles näinud tüdrukut üksi kasiino ees istumas, ta oli viinud tüdruku lõunale ja selle järel tagasi viinud (*Committee to free Juri Raus* 23.03.1985 kiri: EKM EKLA, F 383, M 45: 20, 1 7/12; “Jüri Raus surnud”, *Meie Elu*, 28.07.1988).

⁵³⁷ Hellar Grabbi 19.04.1964 kiri Arved Viirlaiule: EKM EKLA, F 413, M 4: 13, 1 1/2-1/2p.

⁵³⁸ Baltimore’i kohtu 03.11.1969 otsus tsiviilasjas nr 15952, [cia.gov/readingroom](#) (loetud 02.03.2025); David Wise, Thomas Ross, *The espionage establishment*, (London: Lowe and Brydone (Printers) Limited, 1968), 148-152.

CIA hinnangul sarnanes Heine jutt teistele NL-ist lähetatud agentide legendidele. Nad leidsid, et nõukogude luure *modus operandi* põhjal on tugev alus arvata, et NL-i julgeolekuorganid värbasid Eerik Heine nõukogude agendina ajavahemikul 1940-41. CIA oli teinud laiaulatuslikku tööd, et koguda infot Heine kohta. Paljud erinevates riikides küsitletud eestlased pidasid teda vabadusvõitlejaks, samas kui mitmed kahtlesid temas ja lükkasid ümber Heine väiteid mineviku kohta.⁵³⁹ Nagu eespool viidatud, tunnistas Eerik Heine 1966. a, et tema korraldas Sirge külastuse järel anonüümsete bülletäänide trükkimise ja levitamise. Kui RVN-i juhatus anonüümse bülletääni levitamise hukka mõistis, astus Eerik Heine protestiks selle otsuse vastu RVN-i juhatuselt välja.⁵⁴⁰ Heine oli seotud ERKK-i ringkonnaga ja tegutses silmatorkava kommunismivastasena.⁵⁴¹

CIA käsitluses oli organisatsioonist lahkumine Heine kaval samm, millega ta säästis end olukorra eest, kus tema suhtes tõusetunud kahtlustuste tõttu võinuks organisatsioon teda välja heita.⁵⁴² Eeltoodu jäi kahtluste tasandile - kindlaid otseseid tõendeid, mis kinnitanuks Eerik Heine seost KGB-ga, CIA ei leidnud. Indrek Jürjo sõnutas ei õnnestu ka Eestist leida dokumentaalseid tõendeid Eerik Heine koostöö kohta KGB-ga.⁵⁴³ Anu Raudsepp võrdles Arved Viirlaiu romaanikangelase Eerik Hormi (kirjutatud Eerik Heine jutustuste põhjal) Rahvusrhiiivi allikatega ning tõi välja nende vahel esinevaid olulisi vastuolusid. Kuid täit selgust küsimuses, kes oli tegelikult Eerik Heine, ei ole.⁵⁴⁴ Sarnaselt tuleb ka siinse uurimuse raames tõdeda, et puuduvad otsesed tõendid KGB agentide kohta Kanada eesti ühiskonnas.

Eespool toodu näitab, et NL-i tegevus avaldas Kanada eesti ühiskonnale mõju. Kuid omaette küsimus on, millisel määral. Kuna nõukogude poole kasutatud meetmed olid varjatud ja neid rakendati näiliselt sõbraliku suhtluse kattevarjus, on nende mõju hindamine ülimalt keeruline. Kahtlemata avaldas mõju propaganda tegevus, mis sundis RVN-i jõudusid mobiliseerima ja ühiskonda Kanada laiema avalikkuse ees kaitsma.

Indrek Jürjo hinnangul on praktiliselt võimatu tuvastada, kuivõrd olid pagulaskondades esinenud konfliktid tingitud KGB või VEKSA tegevusest, aga NL-i organitele oli kasulik

⁵³⁹ Orr Kelly, "The Strange Case of Eerik Heine and the CIA", *The Evening Star Newspaper*, 1966, cia.gov/readingroom (loetud 02.03.2025); CIA 15.05.1963 kiri FBI-le, cia.gov/readingroom (loetud 02.03.2025); CIA memo 29.12.1964, cia.gov/readingroom (loetud 02.03.2025); Ain Mere intervjuu kokkuvõtte jaanuarist 1967, cia.gov/readingroom (loetud 02.03.2025).

⁵⁴⁰ RVN-i juhatuse 08. ja 21.10.1964 koosolekute protokollid: VEMU.56.1.2.636.

⁵⁴¹ Aruanne Eesti NSV turismigrupi reisist Kanadasse: RA, ERA.R-2249.1.10, 19-10; Jõgi, 306-309.

⁵⁴² CIA 17.12.1964 memorandum, cia.gov/readingroom (loetud 23.03.2025).

⁵⁴³ Jürjo, 49.

⁵⁴⁴ Raudsepp, 107-126.

kahtlustamine ja umbusaldus kodu- ja pagulaseestlaste vahel.⁵⁴⁵ VEKSA ja VSKEAÜ suunasid oma tegevusi eesmärgiga lõhestada eesti pagulaskonda. Siiski tasuks nende organisatsioonide dokumentides enda töötulemustena esitatusse suhtuda kriitiliselt.

Kanada eesti ühiskonnas olid valupunktid (põlvkondade kriis, killustumine paljude organisatsioonide vahel, pagulustrauma jm), mida NL omapoolsete tegevustega veelgi võimendas. Ainuüksi teadmine, et vaenulik režiim otsib kontakte ja võimalusi manipuleerimiseks, suurendas pagulasühiskonnas usaldamatuse õhkkonda. Nõukogude organite Kanada eestlaskonna vastu sihitud tegevused olid üheks ühiskonna sisekliimat mõjutanud teguriks teiste kõrval.

⁵⁴⁵ Jürjo, 278.

Kokkuvõte

Töö fookuses on Kanada eesti pagulaskonna poliitiline võitlus ja Nõukogude Eestiga kontakti pidamine 1960. aastate esimeses pooles. Lähivaates analüüsiti 1964. a aset leidnud ENSV kirjaniku ja ühiskonnategelase Rudolf Sirge kohtumist Kanada eesti kirjandusringkonna esindajatega 1964. aastal.

Töös uuriti Kanada eestlaskonna poliitilist ehk toonases terminoloogias välisvõitlust 1960. aastate alguses, käsitledes selle eesmärki, meetodeid, elluviijaid ja tegevusi ning analüüsides NL-i propaganda mõju välisvõitlusele. Samuti tegeleti töös välisvõitluse probleemide ja saavutuste väljaselgitamisega.

Kui NL kasutas alates 1956. a lääneriikide suhtes nn rahumeelse kooseksisteerimise strateegiat, siis Kanada lähtus NL-i suunalises poliitikas nn ohjeldamise ja kompromissi strategiast. Kumbki püüdis suhtlemist kasutada vastaspoole sisemiseks mõjutamiseks. 1957. a Kanadas võimule pääsenud konservatiivid eesotsas kommunismivastase John Diefenbakeriga hülgasid varasema strateegia ja võtsid retoorikas jõulisema positsiooni, kuid kontaktid kommunistliku režiimiga jätkusid.

Külma sõja ja asukohariigi välispoliitika raamistuses tuli pagulastel leida tee enda poliitiliste sihtide saavutamiseks. Kanada eestlaskonna tegevus poliitilise võitluse alal oli vägagi aktiivne. See toimus ühel eesmärgil: aidata kaasa Eesti vabastamisele okupatsiooni alt. Peamiste välisvõitluslike meetoditena tugineti Eesti riikliku järjepidevuse ja lääneriikide tunnustuse hoidmisele ning kommunismivastasele tegevusele. Riikliku järjepidevuse hoidmise alal kandis põhiraskust diplomaatiline korpus eesotsas New Yorgi peakonsuli Ernst Jaaksoniga. Kanada aktsepteeris 1951 Torontos ametisse astunud Johannes Markust tegevkonsulina, kuid ei kandnud Balti konsuleid ametlikku nimekirja. Olukord muutus kui konservatiivne peaminister John Diefenbaker andis valimisperiodil BLK korraldatud üritusel vastava lubaduse, ning kandis valimisvõidu järel Kanada kõigi kolme Balti riigi konsulid 1962. a ametlikku nimestikku. Kuigi Kanada järgmine valitsus kitsendas eelmise valitsuskoosseisu otsuse rakendamist, säilitades nimekirjas ainult need isikud, kes olid 1962. a seisuga sinna kantud, oli ametliku esindaja olemasolu siiski olulise tähendusega.

Kanada eestlaskonna välisvõitluslikku tegevust juhtis ja korraldas 1952. a Eesti Liidu Kanadas (ELK) üksusena moodustatud ja kaks aastat hiljem iseseisva organisatsioonina tegevust jätkanud Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu (RVN). Tegemist oli Kanada eestlaskonna

esindusorganisatsiooniga, mille koosseis moodustus kolmel alusel: Kanada eestlaste valitud liikmed, ametikoha järgselt Kanadas elavad Eesti Vabariigi kõrgemate riigiorganite liikmed ning Kanada eesti keskorganisatsioonide poolt nimetatud esindajad. RVN hoidis Eesti küsimust erinevate tegevustega Kanada ametnike, poliitikute ja avalikkuse seas aktuaalsena, teavitades Eesti vägivaldsest okupeerimisest. Välisvõitluslikke eesmärke taotlesid teisedki organisatsioonid, kuid peamine rõhk oli RVN-i tööol.

Poliitilises võitluses jagasid eestlased, lätlased ja leedulased ühiseid eesmärke ning tehti koostööd selle nimel, et suures riigis väikeste vähemustena mõjule pääseda. Balti Liit Kanadas (BLK) andis välja trükiseid, korraldas üritusi ja saatis laiali märgukirju. Laiemal tasandil tegutses RVN-i esindaja Rahvusgruppide Koostöö Liidus ja mitmes teises ülekanadalises ühingu. RVN tegi aktiivselt koostööd eestlastega teistes asukohtades ning selle esindajad osalesid USA-s moodustatud Ülemaailmse Eestlaste Kesknõukogu (ÜEKN) tegevuses. Viimasest loodeti kujundada kõigi vabas maailmas elavate eestlaste esindusorganisatsioon, kuid selleni ei jõutud. Oluliseks takistuseks kujunes rivaliteet sama taotlust sihtiva Eesti Rahvusnõukoguga (ERN). Kuigi ühtse katusorganisatsiooni realiseerimiseni ei jõutud, tegid organisatsioonid koostööd ühiste aktsioonide ja ürituste ning infomaterjalide levitamise näol.

Välisvõitluslikku tegevust mõjutas oluliselt Kanada suunaline NL-i propaganda. Nõukogude võim püüdis aktiivset kommunismivastast ringkonda teistest pagulastest isoleerida ning muuta pagulaskondade ja lääneriikide suhtumist NL-i vastu sõbralikumaks. NL rakendas erinevaid meetmeid, et mõjutada Kanada üldsuse arvamust, alates sotsialismi propageeriva kirjanduse levitamisest kuni kohalike nõukogudesõbralike ringkondade kasutamiseni pagulastevastastes tegevustes. Üheks agressiivsemaks meetodiks oli avalikkuse ees konkreetsete isikute süüdistamine sõjakuritegude toimepanemises. Sellise tegevuse sihiks oli rahvusgruppi diskrediteerimine Kanada laiema üldsuse silmis ning ühtlasi eestlaskonna sisemise ühtsuse lõhkumine. Kui eestlastest esimesena rünnakute alla sattunud Aleksander Laagi puhul ei suutnud RVN õigeaegselt reageerida, siis järgmisena ajakirjanduses süüdistavate rünnakute alla sattunud Aksel Luitsalu kaitseks asus RVN kiirelt tegevusse, saates teda toetavaid kirju Kanada ametiasutustele, poliitikutele ja ajakirjanduse väljaannetele ning andes avalikkusele selgitusi. RVN-i vastusammud ja teavitustöö olid edukad – Kanada ajakirjandus ei kiirustanud edaspidi sarnaseid juhtumeid ühekülgselt ja kriitikavabalt avaldama. Et parandada võimekust analoogsetele rünnakutele efektiivseks reageerimiseks, käivitas RVN spetsiaalse “Aktsioonifondi”.

Üheks probleemiks Kanada eestlaste poliitilises võitluses 1960. aastatel oli pearõhu asetamine kommunismivastasele tegevusele ja välisvõitluse ümbermõtestamisele kuuluvate diskussioonide summutamine. Faktiliselt sai kommunismivastane võitlus omaette eesmärgi staatuse. Juba 1950. aastate keskel püüti RVN-i siseselt tõstatada diskussioon poliitilise võitluse meetodite ümbermõtestamise üle. 1965. a tähistas sama eesmärki nn satelliitsuse memorandumiga saatmine USA välisministeeriumile. Kuna pöördumise koostamisest oli eelnevalt teadlik RVN-i liige Karl Aun, oli teema Kanada eestlaskonna teravdatud tähelepanu all ning memorandumiga koostajad ja sellest teadlikud isikud said tugeva hukkamõistu osaliseks. Pöördumise koostamise tingis rahulolematuse poliitilise võitlusega, mis ei arvestanud muutunud välispoliitilisi olusid.

Keskendumine kommunismivastasele tegevusele tagas stabiilse ja selge positsiooni, probleemiks oli aga suletus uutele ideedele ja aruteludele nende üle. Kommunismivastane tegevus peamise võitlusmeetodina determineeris selle, et oldi passiivses kaitsepositsioonis ja seetõttu ei oldud avatud uutele vaatenurkadele.

Teiste raskustena poliitilises võitluses on oluline nimetada piiratud ressursse. RVN-i rahastas peaaegu täielikult Kanada eestlaskond – riiklikku toetust saadi vaid üksikuteks kindlateks projektideks. Takistavaks teguriks oli finantsilised ressursside piiratus, mistõttu tuli rakendatavate tegevuste vahel teha valikuid. Lisaks esines erinevate organisatsioonide vahel tegevuste dubleerimist ja isikulist kattuvust. Seda kõike olukorras, kus ühiskondlik töö tehti isikliku elu ja palgatöö kõrvalt. Olukorda raskendas ka kanadalaste leige ja ettevaatlik hoiak kommunismivastase suhtes, mis oli mõjutatud Kanadas levinud ameerikavastasusest.

Et Kanadas vaadati Baltimaade vähemusi tihedalt seotuna, kõigi kolme rahva taotlused kattusid ja nende saavutamiseks tehti tõhusalt koostööd, ei ole võimalik poliitilise võitluse tulemuslikkust hinnates eristada kolme rahvusgrupi iseseisvat panust. Kõige tähtsam saavutus oli Kanada püsiv positsioon mitte tunnustada Eesti, Läti ja Leedu inkorporeerimist NL-i *de jure*. Eesti, läti ja leedu vähemused tunnetasid enam konservatiivide toetust. Näiteks tegi Kanada peaministri surve 1962. a ÜRO-s ettepaneku resolutsiooniks nõukogude kolonisatsiooni hukkamõistmise kohta. Kuigi see jäi teiste riikide toetuseta, oli tegemist märgilise sammuga. Samuti leidis Balti konsulite lülitamine välisesindajate nimestikku aset konservatiivide valitsemise ajal.

Baltimaade vähemusrahvuste vaates positiivseid suundumusi esines ka liberaalide valitsemise ajal. Ametkonnasisesest kirj vahetusest nähtuvalt arvestas Kanada poliitiline juhtkond otsuste tegemisel leedu, läti ja leedu rahvaste huvidega.

Üldistades pani kolme Baltimaa rahva välisvõitluslik tegevus Kanada võime nendega arvestama. Kanada püüdis leida tasakaalu vähemuste huvide ja riigi välispoliitiliste sihtide vahel. Nii suutsid eesti, läti ja leedu pagulasgrupid koostöös hoida Balti küsimust avalikkuse tähelepanu all ja tekitada NL-ile ebameeldivusi.

Poliitilise võitluse kontekstis tõusis alates 1960. aastate algusest üha teravamalt esile küsimus suhtlemisest kodumaaga. Töös käsitletakse Nõukogude Eestiga suhtlemise küsimuse arengut Kanadas 1950. aastate teisest poolest 1960. aastate keskpaigani.

1955. a asus RVN Eestiga peetavate kontaktide osas eitavale seisukohale põhjusel, et see võis kodumaal elavatele lähedastele põhjustada raskeid tagajärgi. NL-i kultuurisuhtluse arendamine ja kutsed Eestit külastada sattusid viljakale pinnale, kuna huvi lähedastega kohtumise ja laiemalt kodumaa olukorraga tutvumise vastu oli suur. Eesti diasporaa väljaannetes hakkasid ilmuma arutlused Eesti külastamise teemal. RVN-i suhtumine jäi eitavaks, kuid põhjendustes said domineerivaks poliitilise võitluse huvid: leiti, et kodumaale meelitamine toimub pagulaskonna võitlusmoraali lõhkumise eesmärgil ning kuna külastamiseks tuleb taotleda viisa ja suhelda nõukogude ametkonnaga, tunnustatakse sellega Nõukogude okupatsiooni. Et kodumaa külastamise keeld ja selle eiramise tagajärjed pagulaskonnas teatavaks teha, korraldas RVN 1960. a ja 1962. a seltskondlikud kohtud fiktiivsete „süüaluste“ üle, kes mõisteti kodumaale mineku plaani ja seal käimise tõttu süüdi eesti rahva huvide reetmises ja eemaldati karistuseks paariks aastaks eesti ühiskonnast.

Rootsis elanud Eduard Tubina külastusele Nõukogude Eestisse 1961. a lõpus järgnes tema tugev kritiseerimine ja avalikus retoorikas sisuliselt eesti ühiskonnast väljaheitmine. Kanadas tekitas pingeid Tubina kaitseks ajakirjanduses välja astunud Heinz Riivaldi plaanitatav esinemine – leiti, et ta ei ole sobiv isik esinema pidulikul Eesti Vabariigi aastapäeva puhuks korraldataval aktusel. See oli näide ühiskonnas kodumaaga suhtlemise teemaga seonduvalt üleval olnud pingetest.

Kuid ühiskonnas tärganud huvi ei olnud võimalik käskude ja keeldudega alla suruda – kontaktid kodumaaga paelusid Kanada eestlasi üha rohkem. Teema tõstis avalikkuse ette Heino Jõe kõne 1964. a mais toimunud Põhja-Ameerika Eesti päevadel, kus esmakordselt käsitleti eestlasi üle maailma, sealhulgas okupeeritud kodumaal, ühtse perena, nimetades suurimaks vennaks eestlasi kodumaal. Seni oli olnud valdav suhtumine, et eesti kultuuri hoidmise ja säilitamise kohustus lasub vaba maailma eestlastel, kuna sotsialistliku surve all oleval kodumaal ei ole see võimalik. Nüüd öeldi välja, et eesti kultuuri säilitamise ja arendamise kese on Eestis, ning pagulased saavad seda vaid toetada.

1964. a kõne tähistab murdepunkti kodumaaga suhtlemise küsimuses. RVN võitlusorganisatsioonina jäi Nõukogude Eestiga peetavate kontaktide osas jätkuvalt eitavale positsioonile. Teisalt valitses eestlaste seas tugev tung saada teavet olude kohta okupeeritud kodumaal ning nähti, et eesti kultuuri huvides on vahetud kontaktid vastastikku olulised. Kodumaaga suhtlemise pooldajate lähtekohaks oli eesti rahva asetamine tähtsaimale positsioonile ja kaasa aitamine Nõukogude Eesti elavate eestlaste olukorra parandamisele.

Sellises kontekstis saabus Torontosse ENSV teeneline kirjanik, Kirjanike Liidu sekretär, VSKAEÜ kirjandussektsooni esimees, endine Ülemnõukogu liige Rudolf Sirge, ning kohtus 21.09.1964 Kanada eesti kirjandusringkonna esindajatega. See on kohtumine, mida sageli mainitakse, kui räägitakse Kanada eestlaskonnast ja selle lõhenemisest.

Kohtumine toimus Karl Eerme kodus, privaatses õhustikus, sama tegevussfääri isikute vahel ja eraviisiliselt. Kui võrrelda asjaosaliste sündmuse järel avalikkusele antud selgitusi erakirjavahetuses kajastatuga, ilmneb et avalikud põhjendused on olnud ettevaatlikud. Üritatud on anda kohtumisel räägitu edasi selliselt, et see ei asetaks Sirget nõukogude poole silmis halba valgusse. Kirjavahetusest koorub välja, et kohtumisel on Sirge olnud kodumaa oludest rääkides üsna avatud ja ta jagas teavet, millest seni – vahetute kontaktide vähesuse tõttu – teadlikud ei oldud. Sellest ei olnud aga võimalik avalikkust teavitada, vastasel korral oleks info jõudnud ka ENSV-sse.

Tegemata kokkusaamisest saladust, ei kiirustanud Sirgega kohtunud avalikkust sellest teavitama. Nii levis info eestlaskonna seas suuliselt ja selle ümber hakkas probleem üles kerkima. Karl Eerme, kes Sirget enda juures võõrustas, oli RVN-i juhatuse liige. Kuna RVN oli korduvalt väljendanud, et Nõukogude Eestiga kontaktide pidamine on vastuolus eestlaskonna välisvõitluslike taotlustega, nõudis RVN-i kontakte eitav ringkond Eerme väljaheitmist. Eerme taandus organisatsiooni juhatusest omal soovil ja loobus arhiivi juhtimisest. RVN-i juhatuse enamus pidas juhtumi sellega lõpetatuks, kuid esile kerkinud opositsiooniline ringkond nõudis küsimuse arutamist üldkoosolekul. Toimus vastandumine RVN-i juhatuse tasandil, millele järgnes eestlaste seas anonüümsete lendlehtede levitamine, kus heideti ühiskonna juhtfiguuridele ette eesti rahvuslike huvide vastast tegevust. RVN-i juhatuse enamus ja eesti väljaanded mõistsid anonüümsete bulletäänide väljaandmise hukka, järgnes kohtumenetlus lendlehtede väljaandjate tuvastamiseks. Pinged raputasid ühiskonda laiemalt, rääkimata Sirgega kohtunutele kaasnenud isiklike tagajärgedega alates avalikkust hukkamõistust kuni ähvarduskirjadeni.

Üheks kohtumise järelmiks oli uue rahvuspoliitilise organisatsiooni Eesti Rahvuslaste Kogu Kanadas (ERKK) asutamine. Järgnevatel aastatel pühendus ERKK võitlusele kooseksisteerimisega, mis tähendas hukkamõistvaid reaktsioone kodumaaga suhtlemise ilmingutele.

Kontaktid kodumaaga jäid kirgi kütva küsimusena Kanada eestlaskonnas teravalt üles ka Sirge külastusele järgnenud aastatel. Oli kodumaalt tulnud külalistega kohtujaid, oli Eesti külastajaid, oli avalikult suhtlemist propageerijaid. Kõiki neid saatis avalik hukkamõist.

Nagu eeltoodu näitab, ilmneseid Rudolf Sirge külastuse järel Kanada eestlaskonnas sügavad pinged. Sisemised vastuolud eksisteerisid juba enne ning ajaks, kui Sirge jõudis Kanadasse, oli sealne ühiskond jõudnud kodumaaga peetavate kontaktide küsimuses murdepunkti. Konfliktid olid eskaleerunud ja Sirgega toimunud kohtumine osutus ajendiks, mis võimaldas seni varjus hoitud pingetel avalikult välja paiskuda.

Viimases peatükis otsiti vastust küsimusele, miks oli kodumaaga suhtlemise küsimus Kanada eesti ühiskonna emotsionaalne ja pingeid tekitav, millised tegurid seda mõjutasid.

Tähtis roll Kanada eesti ühiskonnas 1960. aastate algul ilmnenu pingetes oli asjaolul, et esindusorganisatsiooniks olnud RVN-i jaoks kujunes tähtsaimaks välisvõitluslikuks meetodiks kommunismivastane tegevus. Olles aktiivselt kommunismi vastu, vastanduti kõigele, mis tuli Nõukogude Liidust. Kuivõrd Eesti oli Nõukogude okupatsiooni all, hõlmas vastasus ka kõike, mis pärines Nõukogude Eestist.

Töö tulemusena leiti, et RVN-i liikmed pidasid avalikkusele suunatud rangelt eitava retoorika varjus kodumaaga ühendust. Kuid eestlaskond laiemalt ei olnud sellest teadlik. Info konfidentsiaalsena hoidmine on igati mõistetav, kuna vastasel korral oluks teabe kogumisega kursis ka nõukogude võim ning kogu töö osutunuks mõttetuks.

Keskendumine kommunismivastasele võitlusele andis tegevustele selge sihi, ühise platvormi teiste vähemustega ja laiema kõlapinna Kanada ühiskonnas. Kuid sellele fokusseerimisel oli ka negatiivne külge: see ei arvestanud kodumaa eestlaste positsiooniga ega vastanud küsimusele, kuidas saaksid pagulased aidata kaasa nende olukorra parandamisele ja Eesti vabastamisele. Eesti iseseisvumisele kaasa aitamise eelduseks oli informeeritus Nõukogude Eesti tegelikest oludest, mis ei olnud võimalik ilma vahetute kontaktideta. Nõnda eraldas kommunismivastasusele keskendumine nn pealiinist rahulolematud, kes tundsid muret eestlaste pärast kodumaal, uskudes nende vabaduspüüdlustesse ja soovides neid selles toetada. Teiselt

poolt kaasnes radikaalsemas kodumaaga kontakte eitavas ringkonnas keskendumine „suhtlejate” tuvastamisele ja hukkamõistmisele ehk teravik pöördus ühiskonna enda vastu.

Kommunismivastasele võitlusele keskendumine ja sellest tulenev kodumaaga suhtlejate avalik hukkamõistmine motiveeris mingit osa pagulastest Eesti küllastamisest loobuma. Paraku peletas see ka isikuid, eriti noori, ühiskondlikust tegevusest eemale. Vaidlused ja pinged kodumaaga suhtlemise küsimuse ümber avaldasid mõju poliitilisele võitlusele, kuna tähelepanu keskmesse tõusis kohati rahvuskaaslaste kritiseerimine, mis pingestas „suhtlejate“ sildistamise ja hukkamõistmisega sisekliimat nii RVN-i siseselt kui ühiskonnas laiemalt.

RVN-i eitav suhtumine kontaktidesse kandus üle ühiskonda laiemalt ning avaldus teistsugusel seisukohal olevate isikute hukkamõistmises ja avalikust tegevusest isoleerimises. Töös uuriti, millised põhjused olid teiste vaatenurkade mitteaktsepteerimisel ja laialdasel hukkamõistul – millised sügavamad põhjused Kanada eesti ühiskonnas soosisid pingete tekkimist ja eskaleerumist. Peamiste teguritena käsitleti põlvkondade vahelist konflikti, killustatust ja rivaliteeti, pagulastraumat ning NL-i pagulastevastaseid tegevusi.

Olulist rolli täitis konflikt noorema ja vanema põlvkonna vahel, kes suhtusid poliitilise võitluse meetoditesse ja sellega kaasnevalt kontaktidesse kodumaaga erinevatelt positsioonidelt. Ühelt poolt peletas jäik ja hukkamõistev retoorika noori ühiskonna tegevustest eemale. Teisalt avaldasid mõju noorte sulandumine Kanada ühiskonda, segaabiellud ning pereloomine ja isikliku karjääri rajamine. Noored jäid ühiskonna juhtivates tegevustes vähemusse, pearolli kandsid vanema generatsiooni esindajad, kelle noortest kardinaalselt erinevad kogemused määrasid välisvõitluslike suundade valiku.

Ühiskonna sisekliimale avaldas suurt mõju üleorganiseeritus, mis tõi kaasa liikmeskondade ja juhtkondade kohatise kattuvuse. Kuigi organisatsioonid tegid koostööd, oli neil soov säilitada oma iseseisvus, mis tõi kaasa killustumise ja rivaliteedi. Kanada eesti ühiskonnas ilmnes Rootsi eestlaskonna poliitilises juhtimises esinenud vastuolude mõju, mis väljendus organisatsioonide loomise faasis ja hilisemas koostöös. Osalt võisid erimeelsuste juured peituda isikute vahelistes vastuoludes ja leppimatuses, osalt varasemates poliitilistes vastandumistes.

Rääkides pagulasühiskonnas valitsevatest pingetest, ei tohi unustada pagulastrauma küsimust. Eriti eelmise sajandi keskpaigas, kus sellele valdkonnale ei osatud veel piisavat tähelepanu osutada. Varasema okupatsiooni ja sõjaga, kodumaalt põgenemise, põgenikelaagrite ja uutes asukohtades kohanemisega kaasnes terve rida raskusi, mis avaldas sügavat mõju kogu ühiskonnale.

Tähelepanuta ei saa jätta Nõukogude Liidu tegevuste mõju pagulusühiskonnale. NL kasutas erinevaid meetodeid, et tuvastada pagulusühiskondade valupunktid ja püüdis neid omalt poolt veelgi süvendada, eesmärgiga lõhkuda vähemusgruppide sisemist ühtsust. Eriti tugevat rõhku pandi põlvkondade vahelisele lõhele, kuid samuti prooviti rakendada enda huvides organisatsioonilist killustumist ja hirmuõhkkonna tekitamist. Siiski ei saa öelda, et Nõukogude Liidust suunatud tegevus põhjustas Kanada eesti ühiskonna lõhestumise. Probleemid tekkisid ühiskonnas endas mitmete keeruliste tegurite mõjul, mida Nõukogude Liit veelgi võimendada üritas.

Rudolf Sirge külaskäigu kaudu avaldusid Kanada eesti ühiskonnas kodumaaga suhtlemise küsimusega kaasnenud sügavad pinged. Kanada Eesti ühiskonnas käsitletaval perioodil toimunu lähem uurimine andis võimaluse mõista pagulaskonna raskusi uuel asukohamaal ja nende kogemust külma sõja vastasseisus. Püüeldes Eesti okupatsiooni alt vabastamise poole, tuli pagulaseestlastel tegutseda keskkonnas, mida mõjutasid asukohariigi sisepoliitika ning selle strateegiad ja taktikad nii suhetes NL-i kui ka teiste lääneriikidega. Lääneliitlased kasutasid suhetes NL-iga periooditi erinevaid lähenemisviise, millest mõnda tervitas pagulaskond poolehoiuga, teistele vaatas aga meelehärmiga. Väikse rahvusgrupi poliitiline võitlus pidevalt muutavas keskkonnas oli seda keerulisem, et praktiliselt võimatu oli lähivaates hinnata aset leidvate protsesside pikaajalist mõju.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuurilooline Arhiiv (EKM EKLA)

F 206 Rudolf Sirge

F 310 Bernard Kangro

F 329 Asta Willmann

F 341 Eesti Kirjanike Kooperatiiv

F 347 Richard Antik

F 375 Väliseesti segakogu

F 383 Karl Laantee

F 396 Rein Marandi

F 413 Hellar Grabbi

Eesti Rahva Muuseum (ERM)

EA 268 Intervjuud Kanadas elavate eestlastega

KV 1006; 1009; 1010; 1011; 1012 Põgenemine kodumaalt, esimene aastakümme paguluses

KV 1293 Väliseestlaste reisirid Nõukogude Eestisse

Library and Archive Canada (LAC)

MG26-N3; N4 *Lester B. Pearson fonds*

MG26-O7 *Pierre Elliott Trudeau fonds*

MG32-B33 *Paul Hellyer fonds*

R3449-0-5-E *Mutual Co-Operation League of Canada fonds*

R4940-0-5-E *Frank Belle fonds*

RG25-A-3-c *Department of External Affairs fonds*

RG6-F-4 *Central registry files of Citizenship Registration Branch*

Rahvusarhiiv (RA)

ERA.1608 Eesti Peakonsulaat New Yorgis

ERA.4932 Ajalehe Eesti Päevaleht toimetus

ERA.5201 Siseministeeriumi perekonnaarhiivi dokumentide kollektsioon

ERAF.129SM ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee lõpetamata uurimistoimikute kollektsioon

ERA.R-1970 ENSV Välisministeerium

ERA.R-2206 Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing

ERA.R-2249 Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühing

Väliseesti Muuseum (VEMU)

VEMU.1 Edgar V. Saksa arhiiv

VEMU.3 Juhan Käis arhiiv

VEMU.8 Karl Eerme arhiiv

VEMU.9 Artur Ekbaumi arhiiv

VEMU.12 Karl Auna arhiiv

VEMU.14 Karl Arro arhiiv

VEMU.19 Juhan Mülleri arhiiv

VEMU.36 Voldemar Siimoni arhiiv

VEMU.37 Salme Ekbaumi arhiiv

VEMU.39 Siegfried Veidenbaumi arhiiv

VEMU.56 Eestlaste Kesknõukogu Kanadas

VEMU.78 Heino Jõe

VEMU.81 Johannes Vihma

VEMU Eesti Kultuuripärandi Klubi DVD-kogu

Kasutatud kirjandus

Adressaadi dünaamika ja kirjanduse pingeväljad. Koostanud ja toimetanud Leena Kurvet-Käosaar, Marin Laak. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2016.

Anderson, Jennifer. Propaganda & Persuasion. The Cold War and the Canadian-Soviet Friendship Society. Winnipeg: University of Manitoba Press 2017.

Anti-Communist Minorities in the U. S. Political Activism of Ethnic Refugees. Toimetanud Ieva Zake. New York, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2009.

Aun, Karl. The Political Refugees. A History of Estonians in Canada. Toronto: McClelland and Stewart 1985.

Black, J. L. Canada in the Soviet Mirror. Ideology and Perception in Soviet Foreign Affairs 1917-1991. [Ottawa]: Carleton University Press 1998.

Consuls in the Cold War. Toimetanud Sue Onslow, Lori Maguire. Leiden/Boston: Brill 2023.

East Central European Migrations During the Cold War. Toimetanud Anna Mazurkiewicz. Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2019.

Eesti identiteet ja iseseisvus. Koostanud A. Bertricaud. Tallinn: Avita 2001.

Eesti kirjandus paguluses XX sajandil. Toimetanud Piret Kruuspere. Tallinn: Eesti TA Uneri ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2008.

Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos, I. Toimetanud Alfred Kurlents, Richard Antik, Jaan Olvet. Toronto: KEAK 1975.

Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos. II. Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon 1985.

Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos. III. Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon 1997.

Ekbaum, Salme. Ristitants. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1970.

Gaida, Pr., Kairys, S., Kardelis, J., Puzinas, J., Rinkunas, A., Sungaila, J. Lithuanians in Canada. Ottawa, Toronto 1967.

Gehlen, Michael P. The Politics of Coexistence. Soviet Methods and Motives. London: Indiana University Press 1967.

Glazov, Jamie. Canadian Policy toward Krushchev's Soviet Union. Montreal, London: McGill-Queen's University Press 2002.

Gureckas, Algimantas. Välis-Leedu ühiskondlik ja poliitiline tegevus. Balti Foorum nr 2, 1985, lk 15-24.

Historical memory versus communist identity. Toimetanud Meelis Saueauk. Tartu: University of Tartu Press 2014.

International Organisations and the Cold War: Competition, Cooperation, and Convergence. Toimetanud Sandrine Kott, Eva-Maria Muschik, Elisabeth Roerlich. Bloomsbury Academic 2025.

Jõgi, Mall. Kõnelesid. Jutuajamisi kirjarahva ja teadlastega aastatest 1979-2006. [Tallinn:] Tänapäev 2007.

Jürjo, Indrek. Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn: UMARA 1996.

Kohler, Foy D., Harvey, Mose L., Gouré, Leon, Soll, Richard. Soviet Strategy for the Seventies. From Cold War to Peaceful Coexistence. Miami: University of Miami 1973.

Küüditamine Eestist Venemaale 1941 ja 1940-1953. Koostanud Leo Õispuu. Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo 2001.

James T. McHugh, James S. Pacy. Diplomats Without a Country. Baltic Diplomacy, International Law, and the Cold War. Westport, Connecticut. London: Greenwood Press 2001.

Maripuu, Meelis. Cold War Show Trials in Estonia: Justice and Propaganda in the Balance. Behind the Iron Curtain: Soviet Estonia in the Era of the Cold War. Toimetanud Tõnu Tannberg. Frankfurt am Main: Peter Lang 2016, lk 139-196.

McKercher, Asa. „The trouble with self-determination: Canada, Soviet colonialism and the United Nations, 1960–1963“, The International Journal of Human Rights, 3 (2016), 343-364.

Miezītis, Solveiga. Läti noorsooprogramm Divreizdivi. Balti Foorum nr 2, 1985, lk 38-48.

Misunas, Romuald; Taagepera, Rein. Balti riigid: sõlтеаastad 1940-1990. Tallinn: Koolibri 1993.

MÜ. Metsaülikool 1967 – 1982. Toimetanud Heino Susi. [Toronto: Kotkajärve Metsaülikool 1984].

Nekola, Martin. For the freedom of captive European nations: European exiles in the Cold War. *Historical Research*, vol. 87, no. 238 (November 2014), pp. 723-741.

Ojamaa, Triinu. 60 aastat eesti koorilaulu multikultuurses Torontos. 60 Years of Estonian Choral Singing in Multicultural Toronto. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus 2011.

Olesk, Sirje. Eesti pagulaskirjanduse keskus ja perifeeria. *Methis* 2014, nr 13, lk 134-147

Park, Eeva. Minu kuninglikud kaelkirjakud. [Tallinn]: Hea Lugu 2018.

Pilv, Aare. Rudolf Sirge ajalooromaanidest. Katse lugeda nõukogude kirjandust uuesti. *Keel ja Kirjandus* nr 8-9/2013, lk 661-679.

Plakans, Andrejs. The reluctant exiles: Latvians in the West after World War II. Leiden: Brill: Ferdinand Schöningh 2021.

Prymak, Thomas M., „Cold War Clash, New York City, September-October, 1960: Comrade Khrushchev Vs Dief the Chief“, *The International History Review* 1 (2023), 134-151.

Purje, Eerik. Hingenälg. Tallinn: Argo 2013.

Purje, Eerik. Kulde ajastu kaksikud. Tallinn: Argo 2011.

Põgenemine Eestist Rootsi Teise maailmasõja ajal. Koostanud Hiljar Tammela. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2024.

Päts, Katariina Sofia. Kanada eestlaste poliitiline tegevus Eesti iseseisvuse taastamise toetamiseks 1984-1991. Vabadussõjast iseseisvuse taastamiseni. Koostanud Tõnu Tannberg ja Aigi Rahi-Tamm, *Rahvusarhiivi toimetised* 5 (36) (Tartu: Rahvusarhiiv, 2023), lk 399-447.

Raag, Raimo. Välis-Eesti 100 aastat. [Tallinn:] Post Factum 2018.

Rahi-Tamm, Aigi. 1960. aasta laulupidu kodu- ja välis-eesti lähendaja ja lõhestajana. *Keel ja Kirjandus* nr 1-2, 2023, lk 224-239.

Ramundo, Bernard A. Peaceful Coexistence. Baltimore: Hopkins Press 1967.

Raudsepp, Anu. Arved Viirlaiu romaanikangelase Eerik Hormi lugu versus Eerik Heine elulugu. *Methis. Studia humaniora Estonica* 2024, nr 33, lk 107-126.

Rommelgas, Lembit. Juubelijuttu. Looming 12/1964, lk 1863-1866.

Sirge, Rudolf. Ameerika – publitsisti pilguga. Meretaguste juures: reaktiiv-reisipilte. Tallinn: Eesti Raamat 1968.

Spekke, Arnolds. Latvia and the Baltic Problem. London: Latvian Information Bureau 1955.

Susi, Heino. Eesti Metsaülikool. Balti Foorum nr 2, 1985, lk 25-37.

Sõna jõul: diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel. Toimetanud Kristi Anniste, Kaja Kumer-Haukanõmm, Tiit Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2008.

Zake, Ieva. Controversies of US-USSR Cultural Contacts During the Cold War: The Perspective of Latvian Refugees. Journal of Historical Sociology Vol. 21 No. 1 March 2008, lk 55-81.

Zhuk, Sergei I. KGB operations against the USA and Canada in Soviet Ukraine, 1953-1991. London: Routledge 2022.

Taagepera, Rein. Baltic Quest for a Hungarian Path, 1965. Journal of Baltic Studies, Vol. 44, No. 1, March 2013.

Taagepera, Rein. Mare ja mina. Mälestusi 1960-1970. Tartu: Ilmamaa 2014.

Taagepera, Rein. Määravad hetked. Mälestusi aastani 1960. Tartu: Ilmamaa 2012.

Tark, Triin. Kodu- ja väliseestlaste vahelise kultuurisuhtluse institutsionaalne raamistik Nõukogude Liidu kultuuridiplomaatia kontekstis. Ajalooline Ajakiri nr 4 (162) 2017, lk 445-474.

Tonts, Ülo. Rudolf Sirge. Lühimonograafia. Tallinn: Eesti Raamat 1974.

Tubin, Eino. Ballaad. Eduard Tubina lugu. Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum 2015.

Undusk, Jaan. Eesti, eksiil ja välis-eesti. Väike mentaliteedikogu. Akadeemia nr 10, 2008, lk 2257-2286.

Undusk, Jaan. Ajaloolane kui kohaneja ja kindlaksjääja. Vello Helgi mälestuseks. Teadusmõte Eestis, nr 9, oktoober 2018, lk 159-175.

Vaba Eesti tähistel. Valimik tsensuurivaba eesti mõttelugu aastaist 1948-64. Koostanud ja toimetanud Hellar Grabbi, Ivo Iliste ja Vahur Linnuste. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 2000.

Wise, David; Ross, Thomas. The espionage establishment. London: Lowe and Brydone (Printers) Limited 1968.

Ühistegevus on päike. Koostanud ja toimetanud Salme Ekbaum. [Toronto:] Estoprint 1977.

Ühistegevus kutsub. Koostanud Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa 2023.

25 aastat Eestlaste Kesknõukogu Kanadas. Eesti vabaduse ja eestluse eest. Toronto: Estoprint 1977.

Käsitöölised uurimused

Aaresild, Ann. Suhtlemine läbi raudse eesriide. 1944. Aasta pagulaste kontaktid kodumaaga ameerika ja kanada eestlaste näitel. Magistritöö. Juhendaja Ene Kõresaar. Tartu: Tartu Ülikool 2015.

Päts, Katariina Sofia. Kanada eestlaste poliitiline tegevus Eesti iseseisvuse taastamise toetamiseks 1984–1991. Magistritöö. Juhendaja Tõnu-Andrus Tannberg. Tartu: Tartu Ülikool 2023.

Perioodika

Aja Kiri 1981

Eesti Hääl (eestlaste ajaleht Suurbritannias) 1954

Eesti Päevaleht 2000

Eesti Päevaleht = *Estniska Dagbladet* 1966-1967, 2000

Lääne Elu 2012

Kodumaa 1961, 1964

Kultuurileht 1996

Meie Elu 1950 – 2001

Nõukogude Õpetaja 1988

Rahvuslane 1965, 1995

Sõnumileht 1996

Teataja 1960, 1964, 1991

Vaba Eesti Sõna 1950, 1962, 1965

Vaba Eestlane 1959 – 1969, 1996

Välis-Eesti 1949

Veebileheküljed

Alberta's Estonian Heritage (<https://aehs.ca/heritage/index.html>) külastatud 25.03.2025

BaltHerNet (<https://www.balther.net/et/>) külastatud 30.03.2025.

Canadian History Ehx (<https://canadaehx.com/2023/02/01/paul-martin-sr/>)

CIA avalikud materjalid (<https://www.cia.gov/readingroom/home>) külastatud 23.03.2025.

Decommunization.org (<https://www.decommunization.org/>) külastatud 05.05.2025.

Eesti Elu/Estonian Life (<https://eestielu.ca/et/>) külastatud 02.03.2025.

Eesti Entsüklopeedia (<http://entsyklopeedia.ee/>) külastatud 05.05.2025.

Eesti Filmi Andmebaas (<https://www.efis.ee>) külastatud 09.05.2025.

Eesti Lugu, Vikerraadio (<https://vikerraadio.err.ee/saated>) külastatud 23.03.2025

Eesti Mälu Instituut (<https://mnemosyne.ee/>), külastatud 05.05.2025.

Eesti riigipead (<https://president.ee/et/eesti-vabariik/eesti-riigipead/434>) külastatud 07.04.2025.

Eesti Suursaatkond Ottawa (<https://ottawa.mfa.ee/et/>) külastatud 02.03.2025.

ERR arhiiv (<https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/kohustuslik-kirjandus-aare-pilv-ja-rudolf-sirge>) külastatud 05.02.2025.

ERR uudisteportaal (<https://kultuur.err.ee/829460/suri-koorijuht-roman-toi>) külastatud 08.03.2025.

Estonian World Review (<https://www.eesti.ca/>) külastatud 31.03.2025.

Nelson Daily News 1960 (<https://open.library.ubc.ca/viewer/nelsondaily/1.0433414#p0z-3r0f>) külastatud 20.02.2025.

Olev Träss intervjuu „Mina, eestlane – eestlus Torontos“ – 28.03.2023 salvestis (https://www.youtube.com/watch?v=Za47gy_gvWs) külastatud 04.02.2025.

The Canadian Encyclopedia (<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en>) külastatud 06.05.2025.

The Guardian (<https://www.theguardian.com/europe>) külastatud 20.02.2025.

The New York Times (<https://www.nytimes.com/>) külastatud 05.05.2025.

The Parliament of Canada, Departments and Roles: 1867 - Today (https://bdp.parl.ca/sites/ParlInfo/default/en_CA/Federal/areasResponsibility) külastatud 01.05.2025.

Väliseesti isikulooline andmebaas VEPER (<https://veper.tlulib.ee/data/1429>) külastatud 05.05.2025

Summary

Contacts with the Homeland in the Context of the Canadian Estonian Political Struggle: The Case of Rudolf Sirge's 1964 Visit to Toronto

This study focuses on the political struggle of the Estonian exile society in Canada and their contact with Soviet Estonia during the early 1960s. At the centre of the analysis is the 1964 meeting between Rudolf Sirge — a prominent writer and public figure from the Estonian SSR — and representatives of the Estonian literary community in Canada.

The research investigates the political activities of the Canadian Estonian diaspora in the early 1960s, examining their objectives, methods, actors, and actions. It also examines the impact of Soviet propaganda on the Canadian Estonian exile society's political engagement and identifies the challenges and achievements of their political struggle.

While the Soviet Union employed a strategy of “peaceful coexistence” with Western countries from 1956 onwards, Canada responded with a dual approach of “containment with accommodation”. Both sides sought to use interactions to influence each other internally.

In the context of the Cold War and Canada's foreign policy, Estonian exiles had to find ways to pursue their political goals. The Estonian exile society in Canada was very active in this regard, aiming to contribute to the liberation of Estonia. Their main tools were the preservation of Estonia's legal state continuity, securing recognition from Western countries, and engaging in anti-communist activities. The primary burden of preserving state continuity and securing recognition fell on the diplomatic corps.

The political struggle of the Canadian Estonians in Canada was led and organized by the Estonian Central Council in Canada (Central Council). Although other organizations also pursued political aims, the Central Council played the central role.

Estonians, Latvians, and Lithuanians shared common political goals and cooperated to amplify their voices as small minorities in a large country. Cooperation occurred through organizations such as the Baltic Federation in Canada, the Estonian World Council, and the Mutual Co-Operation League of Canada.

Soviet propaganda aimed at Canada had a significant influence on the political activities of the Estonian diaspora in Canada. The USSR sought to isolate active anti-communist elements within the exile society and to promote a more favourable perception of the Soviet Union. These efforts hindered the work of the Central Council, which had to respond to Soviet initiatives.

A major issue in the Estonian political struggle of the 1960s was the overwhelming emphasis on anti-communist activity, which in practice became an end in itself. Despite discussions on reassessing political methods, anti-communism remained the dominant focus. This ensured a clear and consistent position but also led to resistance against new ideas and perspectives. The anti-communist stance placed the Central Council in a defensive position and limited openness to alternative approaches.

Another challenge was limited resources, which forced prioritization among activities. Organizational overlap and leadership redundancy also occurred, compounded by the Canadian public's cautious attitude toward anti-communism, partly influenced by prevalent anti-American sentiments.

Because the Baltic minorities were perceived as a unified bloc in Canada and their aims were closely aligned, it is not possible to assess the contribution of each nationality in isolation. The most important achievement was Canada's consistent non-recognition of the *de jure* incorporation of Estonia, Latvia, and Lithuania into the Soviet Union. Overall, the efforts of the three Baltic communities compelled the Canadian government to take their issues into account and to balance minority interests with national foreign policy objectives. Together, the Baltic exile groups managed to keep the Baltic question in public view and caused discomfort for the USSR.

From the early 1960s onward, the issue of contact with the homeland became increasingly controversial. This study traces the development of this issue from the late 1950s to the mid-1960s. The National Council opposed such contacts, viewing them as attempts to weaken exile morale.

Nonetheless, Canadian Estonians showed growing interest in communication with Soviet Estonia. This shift gained public attention after Heino Jõe's 1964 speech at the North American Estonian Days, where he referred to all Estonians — both abroad and in occupied Estonia — as one family. This marked a turning point in the debate. While the Central Council continued to reject such contacts, there was a strong desire among the Estonian diaspora in Canada to receive information about the homeland, and many saw mutual cultural exchanges as valuable.

Within this context, Rudolf Sirge — an honoured writer and secretary of the Soviet Estonian Writers' Union — visited Toronto and met with Canadian Estonian literary figures on September 21, 1964. This meeting is frequently cited in discussions of divisions within the

Canadian Estonian diaspora. Correspondence reveals that Sirge spoke openly about life in Soviet Estonia, sharing information previously unavailable due to limited direct contact.

Karl Eerme, a board member of the Central Council who hosted Sirge, was pressured to resign due to the Central Council's strict position against contact with Soviet Estonia. Anonymous leaflets accused community leaders of betraying national interests, and those who met Sirge faced personal repercussions ranging from public condemnation to threatening letters.

One outcome of this incident was the founding of a new political organization, the Estonian National Federation of Canada, which focused on opposing any signs of coexistence with the Soviet regime.

The question of homeland contact remained a divisive issue within the Estonian exile diaspora in Canada. Visitors from Soviet Estonia, Estonians travelling to Estonia, and public proponents of such communication continued to be met with harsh criticism.

The final chapter explores why the issue of contact with the homeland became so emotionally charged and what factors contributed to the resulting tensions. The Central Council's strong anti-communist stance meant opposition to anything originating from the Soviet Union, including cultural and personal interactions.

While this clarity gave the movement unity and alignment with other minorities and Canadian public opinion, it failed to consider the realities of life in Soviet Estonia or how the diaspora might support its residents. Public condemnation of those communicating with Estonia discouraged visits and alienated young people from community involvement.

Debates over homeland contact affected the overall political struggle by shifting focus to internal criticism, creating an atmosphere of mistrust within both the Central Council and the broader Estonian exile society in Canada. This intolerance extended to public exclusion and social ostracization of dissenting voices.

A key element was the generational conflict. Younger members were more integrated into Canadian society, while leadership remained dominated by the older generation, whose different experiences shaped the political agenda.

Over-organization also led to duplication of efforts and competition between groups. Although there was cooperation, each organization strove to maintain autonomy, contributing to fragmentation.

The trauma also had a profound impact. The hardships of war, escape, refugee camps, and adaptation in exile left lasting scars that shaped society dynamics.

Soviet activity targeted these vulnerabilities, especially generational divisions, and tried to exploit organizational fragmentation and fear. However, it cannot be said that the USSR caused the divisions within the Canadian Estonian exile society. Rather, these stemmed from internal factors, which Soviet propaganda sought to intensify.

The tensions surrounding Rudolf Sirge's visit highlight the depth of these internal divisions. Examining this period offers insight into the struggles of the Estonian diaspora in adapting to life in exile. In striving for the liberation of Estonia from occupation, Estonian exiles had to navigate a political environment shaped by the domestic policies of the host country, as well as its strategies and tactics in relations with the Soviet Union and other Western nations. The Western allies adopted varying approaches toward the USSR at different times — some of which were welcomed by the exile community with support, while others were dismayed. The political struggle of a small national group in a constantly shifting environment was further complicated by the near impossibility of assessing the long-term impact of unfolding events from a short-term perspective.

Litsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Taimi Grauberg

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Kontaktid kodumaaga Kanada eestlaskonna poliitilise võitluse kontekstis Rudolf Sirge 1964. a Toronto külaskäigu näitel”, mille juhendaja on professor Aigi Rahi-Tamm, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Taimi Grauberg

10.05.2025